

ร่องรอยของ

อารยธรรมเขมร ในจังหวัดอุบลราชธานี

รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม และคณะ
คณะศิลปศาสตร์ และกองส่งเสริมการวิจัย บริการวิชาการ และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๓

ร่องรอยของอารยธรรมเขมรในจังหวัดอุบลราชธานี

รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม และคณะ
คณะศิลปศาสตร์ และกองส่งเสริมการวิจัย บริการวิชาการ และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๓

ชื่อหนังสือ
ปีที่พิมพ์
คณะผู้จัดทำ

ร่องรอยของอารยธรรมเขมรในจังหวัดอุบลราชธานี
พิมพ์ครั้งแรก ๒๕๖๓

รองศาสตราจารย์ ดร. ชาญชัย คงเพียรธรรม
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาสพงศ์ ผิวพอใช้
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สิทธิชัย สมานชาติ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุภาวดี แก้วระหัน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เสาวลักษณ์ หีบแก้ว
อาจารย์ ดร. ชญณัฐ วิสัยจร
อาจารย์ ดร. ทิฆัมพร วุฒิพรพงศ์
อาจารย์ ดร. ณัฐวุฒิ สุขประสงค์
อาจารย์ ดร. วรณิก โพธิจักร
อาจารย์ กมลวัฒน์ เล็กนาวา
อาจารย์ จินตนา ศิริบุญพันธ์พัฒนา
อาจารย์ นิโบล นาคพลังกุล
อาจารย์ สร้อยสุตา สุวรรณะ
อาจารย์ อัจฉรา สิมลี
อาจารย์ Loylounant Oudhomyath
กชพรรณ บุญฉวย
ปัทมาสน์ ปานพรม
ปิยะนุช สิงห์แก้ว
วัชรภรณ์ จันทรกาญจน์

ที่อยู่
หน่วยงานที่สนับสนุน
พิมพ์ที่

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ตำบลเมืองศรีไค
อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๑๙๐
งานส่งเสริมการวิจัยและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

บทคัดย่อ

“อุบลราชธานี” คือ ชื่อของจังหวัดสำคัญที่ตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย นอกจากจะเป็นจังหวัดใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางความเจริญอีกแห่งหนึ่งของภูมิภาค มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ เป็นที่น่าพอใจแล้ว อุบลราชธานียังเป็นดินแดนที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านอารยธรรมมานับนานกว่าหลายพันปีอีกด้วย

สายธารแห่งอารยธรรมตั้งต้นที่อารยธรรมโบราณในยุคก่อนประวัติศาสตร์ (วัฒนธรรมโฮบิเนียน เมื่อประมาณ ๑๔,๐๐๐ - ๖,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา) ในยุคนั้นมนุษย์อาศัยอยู่ตามถ้ำ ดำรงชีวิตด้วยการหาของป่าล่าสัตว์ ต่อมาเมื่อประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทำให้มนุษย์ไม่สามารถพึ่งพาธรรมชาติแต่เพียงอย่างเดียวได้ จึงต้องเรียนรู้ที่จะเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ จนกลายเป็นสังคมเกษตรกรรม และเมื่อสังคมเริ่มขยายใหญ่ขึ้น มีโครงสร้างที่ซับซ้อนขึ้น จากชุมชนเล็กๆ จึงได้พัฒนาขึ้นมาเป็นเมือง มีการปฏิสัมพันธ์กันภายในกลุ่มและนอกกลุ่ม เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้ารวมทั้งวิทยาการต่าง ๆ ต่อมาในยุคประวัติศาสตร์ สายธารแห่งอารยธรรมจากภายนอกได้ไหลบ่าเข้ามาสู่ดินแดนแห่งนี้ และหลอมรวมจนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่ชาวอุบลราชธานีภาคภูมิใจ ไม่ว่าจะเป็นสายธารแห่งอารยธรรมเจนละ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓) อารยธรรมทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖) อารยธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘) อารยธรรมล้านช้าง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๓) และอารยธรรมจากสยาม (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔ - ๒๕) ตามลำดับ

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า อารยธรรมเขมรได้เข้ามามีอิทธิพลเหนือดินแดนแห่งนี้ ๒ ช่วงเวลา คือ ช่วงแรกเป็นอารยธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร และในช่วงที่ ๒ เป็นอารยธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร ดังปรากฏหลักฐานสำคัญ คือ แหล่งโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นจำนวนมากที่กระจายตัวอยู่ในพื้นที่ของอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดอุบลราชธานี

ถึงแม้ว่าบริเวณชุมชนเมืองเก่าริมแม่น้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานี จะไม่พบแหล่งโบราณสถานที่แสดงถึงร่องรอยของอารยธรรมเขมรเลย เนื่องจากเป็นเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และได้รับอิทธิพลจากล้านช้างและสยาม หากแต่โบราณวัตถุอันล้ำค่าหลายชิ้นกลับได้รับการเก็บรักษาไว้ ณ บริเวณดังกล่าว คือที่วัดสุปฏิญนารามวรวิหาร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

วัดสุปฏิญนารามวรวิหาร เป็นวัดสำคัญที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) และเป็นวัดธรรมยุติกนิกายแห่งแรกในภาคอีสาน ในสมัยที่สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (ดิศโล อ้วน) เป็นอธิบดีสงฆ์ปกครองวัดแห่งนี้ (พ.ศ. ๒๔๔๖ - ๒๔๕๘) ท่านได้รวบรวมโบราณวัตถุตามสถานที่ต่าง ๆ มาเก็บรักษาไว้ที่วัด โบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมร เช่น *ศิลาจารึกวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร หลักที่ ๑* อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ พบที่ถ้ำภูพาน อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี *ศิลาจารึกหลักที่ ๑* ด้วยตัวอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต เนื้อหาของจารึกกล่าวถึงพระเจ้ามเหศวรมัน (เจ้าชายจิตรเสน) กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรเจนละ *ทับหลังศิลปะถาวรยัต* อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ ที่ดงาม นำมาจากอำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี และ *เทวรูปพระคเณศ* ทำจากหินทราย ศิลปะเขมรผสมผสานกับศิลปะแบบพื้นเมือง สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ นำมาจากวัดป่าพระพิมเณศวร ตำบลกุดลาด

อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เทวรูปองค์นี้กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์เป็นผู้นำมาถวายให้แด่วัด ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นเทวรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์มาก เป็นต้น

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี เป็นอีกสถานที่หนึ่งที่เก็บรักษาโบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่เกี่ยวข้องด้วยอารยธรรมเขมร เช่น เทวรูปอรรธนารีศวร ทำจากหินทราย เทวรูปองค์นี้ครึ่งหนึ่งเป็นพระศิวะ ส่วนอีกครึ่งหนึ่งเป็นพระอุมา ประทับนั่งในท่าขัดสมาธิ และสวมกุดชฎขนาดใหญ่คล้ายกันกับที่พบในศิลปะจามสันนิษฐานว่าประติมากรรมอรรธนารีศวรองค์นี้มีอายุเก่าแก่ที่สุดในอุษาคเนย์ (หรืออาจเก่าแก่ที่สุดในโลกก็เป็นได้) เทวรูปพระคเณศ ศิลปะเกาะแกร์ หรือศิลปะแปรรูป ทำจากหินทราย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เทวรูปองค์นี้ นำมาจากอำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี ชาวบ้านเรียกเทวรูปองค์นี้ว่า “พระสีโห สังข์ทอง” ถือเป็นเทวรูปศักดิ์สิทธิ์ที่คนในพื้นที่ให้ความเคารพศรัทธาเป็นจำนวนมาก ประติมากรรมรูปสิงห์ ศิลปะแบบบาปวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ นำมาจากบ้านดงเมืองเตย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร (เดิมเคยเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี) และ ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ นำมาจากปราสาทบ้านเบ็ญจ อำเภอทุ่งศรีอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ถือเป็นทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ที่มีความสมบูรณ์มากชิ้นหนึ่ง เป็นต้น

โบราณวัตถุเหล่านี้คือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของอาณาจักรเขมรโบราณที่เคยรุ่งเรืองเหนือดินแดนแถบนี้ โบราณสถานและโบราณวัตถุทั้งหลายนั้นไม่ได้เป็นเพียงแค่เศษซากที่ถูกทำลายโดยกาลเวลา หากทว่าเป็นเสมือน “จิตวิญญาณ” ของแผ่นดินอันทรงคุณค่า ที่อนุชนจะต้องหวงแหนรักษา เพราะประโยชน์ที่พึงได้รับการอนุรักษ์นั้น นอกเหนือจากความภาคภูมิใจแล้ว มรดกของแผ่นดินเหล่านี้ยังเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่สามารถแปรเปลี่ยนเป็น “มูลค่า” มหาศาล ที่มาพร้อมกับการท่องเที่ยวอีกด้วย

ප්‍රභවය

(แปลโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพิ่มพียรธรรม)

“ឧប្បសគលនាទី” គឺជានាមរបស់ខេត្តសំខាន់មួយ ដែលស្ថិតនៅភូមិភាគឦសាននៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា។ ខេត្តនេះជាខេត្តធំ ពីមានការអភិវឌ្ឍន៍លឿន និងមានការពង្រីកពង្រីកផ្នែកសេដ្ឋកិច្ចធុរឱ្យពេញចិត្ត ក្រៅពីនេះ ខេត្តឧបសគលនាទី គឺជាតំបន់ដែលមានអារម្ភធម៌កុំឆ្កើងរូងរឿងរាប់ច្រើនឆ្នាំកន្លងមកទៀតផង។

ប្រភពនៃអារ្យធម៌នៅខេត្តឧបុលរាជធានីចាប់ផ្តើមតាំងពីមុនសម័យបុរេប្រវត្តិសាស្ត្រ (វប្បធម៌ Hoabinhian មានអាយុ ១៤,០០០ — ៦,០០០ ឆ្នាំកន្លងមក) មនុស្សនៅសម័យនេះរស់នៅតាមគុហារ៉ូ និងចិញ្ចឹមជីវិតដោយការចាប់សត្វព្រៃមកធ្វើជាអាហារ។ បន្ទាប់មក ពេលមនុស្សមានចំនួនកើនឡើង ធ្វើឱ្យមិនអាចយកធម្មជាតិជាទីពឹងពាក់តែមួយបានទេ ពួកគេចាំបាច់ត្រូវចេះដាំដើមឈើសំរាប់យកផ្លែ និងចិញ្ចឹមសត្វពាហនៈដើម្បីយកសត្វជាចំណីអាហារ នេះជាមូលហេតុនៃការអភិវឌ្ឍន៍ក្លាយទៅជា សង្គមកសិកម្ម។ តមក សង្គមនោះមានការពង្រីកពីភូមិភាព បានបង្រួបបង្រួមគ្នាក្លាយជាស្រុក មានការធ្វើទំនាក់ទំនងគ្នារវាងអ្នកក្នុងភូមិស្រុកនិងអ្នកក្រៅ ដើម្បីជួរបស់របរនិងចំណេះវិជ្ជាផ្សេងៗ។ នៅក្នុងសម័យប្រវត្តិសាស្ត្រ អារ្យធម៌ពីខាងក្រៅបានហូរចូលយ៉ាងខ្លាំងលើដែនដីនេះ និងមានការផ្តិតផ្តាច់និងរំលាយរហូតដល់ក្លាយជាលក្ខណៈពិសេស ដែលជាមេរទន្សាតរបស់អ្នកឧបុលរាជធានី។ អារ្យធម៌ដែលបានពោលខាងលើគឺជា អារ្យធម៌ខ្មែរសម័យចេនឡា(ប្រហែលពុទ្ធសតវត្សទី ១២ - ១៣) អារ្យធម៌មហាវត្តិ (ប្រហែលពុទ្ធសតវត្សទី ១៤ - ១៦) អារ្យធម៌ខ្មែរសម័យអង្គរ (ប្រហែលពុទ្ធសតវត្សទី ១៥ - ១៨) អារ្យធម៌ឡាវឡាននាង (ប្រហែលពុទ្ធសតវត្សទី ១៩ - ២៣) ហើយនិង អារ្យធម៌សៀម (ប្រហែលពុទ្ធសតវត្សទី ២៤ - ២៥) ជាលំដាប់។

តាមការពោលខាងលើ គ្មានឱ្យយើងឃើញថា អារម្ភធម៌ខ្មែរមានឥទ្ធិពលលើកពីឧបុលរាជធានី ២ សម័យកាល គឺ ១) សម័យមុន អង្គរ ២) សម័យអង្គរ រាស្ត្រតាងសំខាន់ គឺជា ប្រាសាទខ្មែរបូរាណ និងបូរាណរត្តជាច្រើន ដែលអាចរកឃើញតាមស្រុកនានានៃខេត្ត ឧបុលរាជធានី។

នៅក្នុងតំបន់សហគមន៍ចាស់ ដីស្ថិតនៅមាត់ច្រាំងទន្លេមូល ខេត្តឧបុលរាជធានី ជាកន្លែងដែលពុំទាន់បានទទួល ឥទ្ធិពលពីខ្សែបូរណស្មើយ ពីព្រោះតំបន់នេះបានស្ថាបនាឡើងជាក្រុងនាសម័យដើមរតនកោសិទ្ធតែប៉ុណ្ណោះ ទើបបានទទួលឥទ្ធិពលពីឡាវរ្យានឆាងនិងសៀម។ ទោះជាយ៉ាងណា ក៏ដោយ នៅសហគមន៍ចាស់នេះ មានកន្លែងអភិរក្សបូរណរតុសំខាន់ជាច្រើន គឺ ១) រតុសុបុរ្តនាមរវរិហារ និង ២) សារមន្ទីរជាតិ ឧបុលរាជធានី។

វត្តសុប្បុត្តនារាមវរិហារ ជាវត្តសំខាន់របស់ខេត្តឧបុលរាជធានី កសាងក្នុងសម័យរជ្ជកាលព្រះបាទព្រះចមក្សេនចៅយូហ្វ (រាមាទី ៤) ហើយនិងជាវត្តធម្មយុត្តិកនិកាយវត្តទី ១ ក្នុងភូមិភាគឦសាន (មាន ២០ ខេត្ត) នៃប្រទេសថៃ។ ក្នុងសម័យព្រះមុនីវង្ស (ពិសេស អូន) ជាចៅអធិការវត្តនេះ (ព.ស. ២៤៤៦ - ២៤៥៨) ព្រះអង្គបានប្រមូលបូរាណវត្ថុសំខាន់ៗ តាមកន្លែងនានា មកតម្កល់ទុកនៅក្នុងវត្ត។ បូរាណវត្ថុដ៏បានទាក់ទងនឹងអារ្យធម៌ខ្មែរ ឧទាហរណ៍ជា ១) សិលាចារិកវត្តសុប្បុត្តនារាមវរិហារ លេខ ១ អាយុប្រហែលជាពុទ្ធសតវត្សទី ១២ — ១៣ ដែលបានរកឃើញនៅល្អាងភ្នំរូងនៃ ស្រុកខោងចៀម ខេត្តឧបុលរាជធានី។ សិលាចារិកនេះចារដោយអក្សរប៊ុល្លង់ (តួអក្សរ ឥន្ទ្រខាងត្បូង) ភាសាសំស្ក្រឹត សេចក្តីក្នុងចារិកគឺការកោតសរសើរព្រះបាទស្រីមហេន្ទ្រវរ្ម័ន (ចិត្រសែន) នៃអាណាចក្រចេនឡា។ ២) ផ្តែ រចនាបទឥលាបវិរិត ដ៏ល្អប្រណីត អាយុប្រហែលពុទ្ធសតវត្សទី ១២ — ១៣ ផ្តែនេះយកមកពីស្រុកពិចូលម៉ង្សហារ ខេត្តឧបុលរាជធានី។

៣) ទេវរូបព្រះគណេស ធ្វើពីថ្មភក់ ជាសិល្បៈខ្មែររំលាយនិងសិល្បៈដើមរបស់អ្នកស្រុកភូមិ ទេវរូបនេះសាងនៅពុទ្ធសតវត្សទី ១៧ — ១៨ យកមកពីវត្តព្រះគណេស ឃុំកុតលាត ស្រុកមឿង ខេត្តឧបុលរាជធានី។ ទេវរូបនេះ ក្លមហ្លួងសព្វសិទ្ធិប្រះសង្គ្គជាអ្នកដែលយកមកថ្វាយរក្សា។ អ្នកស្រុកភូមិជឿជាក់ថា ទេវរូបនេះមានបារមីខ្លាំងពូកែណាស់។

សារមន្ទីរជាតិ ឧបុលរាជធានីជាកន្លែងសំខាន់ទៀតមួយ ដែលតម្កល់ទុកបុរាណវត្ថុសំខាន់នៃអារ្យធម៌ខ្មែរ ឧទាហរណ៍ជា ១) ទេវរូបព្រះអរិយធានីវិស្វាវរ្ម័ន ទេវរូបនេះភាគមួយជាព្រះព័ស្តរ រីឯភាគមួយទៀតជាព្រះឧមា ទ្រង់អង្គុយ។ ទេវរូបនេះទ្រង់ពាក់ក្រវិលធំស្លៀងផ្កានិងបានរក

ឃើញក្នុងសិល្បៈចាម អ្នកប្រវត្តិសាស្ត្រស្មានថា ទេវរូបនេះចាស់ជាងគេក្នុងភូមិភាគអាស៊ីប៉ែកអាជ្នេយ៍ ឬអាចចាស់ជាងគេក្នុងពិភពលោក។ ២) ទេវរូបព្រះគណេស សិល្បៈកោះកេរ ឬប្រែប្រួល ធ្វើពីថ្មភក់ (ពុទ្ធសតវត្សទី ១៥) ទេវរូបនេះយកមកពីស្រុកសំរោង ខេត្តឧបុលរាជធានី។ ទេវរូបនេះ អ្នកស្រុកភូមិហៅថា “ព្រះសីហោ សង្ខេប” គឺជារត្នសក្តិសិទ្ធិ មានបារមីខ្លាំងពូកែ ដែលអ្នកស្រុកភូមិគោរពបូជា។ ៣) សិរីពោ សិល្បៈបាពួន (ពុទ្ធសតវត្សទី ១៥ - ១៦) យកមកពីប្រាសាទដងម្លើងពេយ ស្រុកខាំខៀនកែវ ខេត្តយសោធន (អតីតភ្ជាប់ជាស្រុកមួយ របស់ខេត្តឧបុលរាជធានី) ៤) ផ្តែទេពនពគ្រោះ (ពុទ្ធសតវត្សទី ១៥ - ១៦) យកមកពីប្រាសាទបានបេញ ស្រុកចុងស្រីឧត្តម ខេត្តឧបុលរាជធានី យើងអាចចាត់ទុកថា ផ្តែនេះមានលក្ខណៈល្អប្រណីត គួរឱ្យចង់ទស្សនាណាស់។

បូរាណវត្ថុទាំងនេះ គឺជាភស្តុតាងសំខាន់ផ្នែកប្រវត្តិសាស្ត្រ ជួយបង្ហាញឱ្យយើងឃើញថា ឥទ្ធិពលខ្មែរបូរាណវត្ថុបំផុតឡើងលើទឹកដីនេះ។ ប្រាសាទបូរាណនិងបូរាណវត្ថុទាំងឡាយនេះមិនមែនជាអ្វីដែលបាក់បែក ដោយសារពេលវេលាតែប៉ុណ្ណោះ ប៉ុន្តែជា “ប្រាសាទ” ដ៏មានគុណតម្លៃ វិសេសវិសាល។ កុលបុត្រត្រូវថែរក្សា ពីព្រោះប្រយោជន៍ដែលបានទទួលក្រៅពីមោទនភាពគឺ “គុណតម្លៃវប្បធម៌” ដែលយើងអាចប្រែជា “ប្រាក់ចំណូល” មហាសាល មកពីការទេសចរណ៍។

Abstract

(แปลโดย อาจารย์อัจฉรา สิมลี)

“Ubon Ratchathani” is the name of one of the most important provinces in the Northeastern part of Thailand. Not only is it a big province that is considered a center of modernization with a growing economy, but also a land that has thousands of years of history of great civilization.

The stream of civilization began in the age of ancient civilization in the pre-historical period (Bohemian culture dating back 6000 – 14,000 years ago). During that period, humans resided in caves and survived by collecting food in the forest and hunting wild animals. Later, when the population size grew bigger, human could not merely rely on the existing natural resources. Therefore, they learned how to grow plants and raise animals, turning the society into an agriculture one. When the population grew even larger and the social structure became more complex, e.g. changing from a small community to a bigger town, humans began to interact between people both inside and outside their own groups in order to exchange goods and knowledge. In ancient times, streams of civilization from outside came to Ubon Ratchathani and merged with the existing civilizations and had become the identity that Ubon Ratchathani's people could feel proud of. The streams of civilization that had merged were those in the eras of the Chenla Kingdom, (approximately in 12th – 13th Buddhist Era), the Thawarawadi Kingdom (approximately in 14th – 16th Buddhist Era), the Khmer Kingdom (approximately in 15th – 18th Buddhist Era), the Lan Xang Kingdom (approximately in 19th – 23rd Buddhist Era), and the Siam kingdom (approximately in 24th – 25th Buddhist Era)

The aforementioned paragraph shows that the Khmer civilization had an influence on the development of land of Ubon Ratchathani for two periods of time: the pre-Angkor and post-Angkor Khmer Kingdoms. This can be seen from ancient historical sites and ruins located around Ubon Ratchathani.

Even though no historical sites that can be traced back to the Khmer Kingdom are found in the old town area along the Mun River, as the city was founded during the Rattanakosin Era and was influenced by Lan Xang and Siam, invaluable ancient items are still kept at Wat Supattanaram Worawihan and the Ubon Ratchathani National Museum.

Wat Supattanaram Worawihan is an important temple built during the reign of King Phra Chom Klao Chao Yu Hua (King Rama IV) and is the first royal temple of the Dhammyut Sect in Northeastern Thailand. It was governed by Somdej Pramahaweerawong (Tisso Uan) who was appointed as a monk dean. He collected antiques found in different places and kept them in the temple. Examples of the ancient items that are related to Khmer civilization are as follows:

The first stone inscription of Wat Supattanaram Worawihan dating back to the 12th-13th Buddhist eras. It was found in Phuma Nai Cave in Khong Jiam district, Ubon Ratchathani Province. The inscription was written with Pallava script in Sanskrit language. The inscription

talked about Mahendravarman II (Jittasen Prince) the great king of Chenla Dynasty. Another example is the exquisite Thala Boriwat style lintel dates back to 12-13 Buddhist era found in the Phibunmangsaan district of Ubon Ratchathani. The last example is a Ganesha statue made from sandstone. The statue reflects the combination of local Khmer art. It was built in approximately the 17th-18th Buddhist eras. It was brought to the temple from “Wat Pa Pra Pikkanet” (translated as Ganesha Temple).

The Ubon Ratchathani National Museum is another site where important artefacts from ancient Khmer civilizations are kept. The first example is an Ardhanarishwara image engraved in sandstone. Half of the image resembles Lord Shiva and the other half resembles Uma Devi who is sitting in a cross-legged position and wearing large earrings similar to those found during the period of Chama art style. It is assumed that this graven image is the oldest engraved image found in Southeast Asia (or it is probably the oldest image in the world). The second example of the ancient item is a Ganesha statue in Kor Ker Art style. It is made of sandstone and was made during the 15th Buddhist era. This statue was brought from the Samrong district of Ubon Ratchathani. The locals call this statue “Prasiho” and it is regarded as a sacred statue; as such it is treated with great respect. The third example is a lion sculpture in Bapuan Art style. It was made between the 15th and 16th Buddhist eras. It was found in Dong Muang Toei village, Kam Khuan Gaew district, Yasothon province (this province was historically a part of Ubon Ratchathani province). The last example is Navagraha Lintel, which was found between the 15th and 16th Buddhist eras. It was brought from Prasat Ban Ben in Thoong Sri Udom of Ubon Ratchathani. It is regarded as one of the most complete lintels found in the country.

The aforementioned artefacts are regarded as vital historical sources and are evidence of the influence of a Khmer civilization that was once prosperous in this area. Many archaeological sites and artefacts are not merely the ruins destroyed by the passing of time but they are *the valuable souls* that our descendants must protect. The benefits of protecting them are not only to take them as our pride, as they are the heritage of the land, but also the *cultural capital* that can be *priceless* in the tourism industry.

摘要

(แปลโดย ดร.ณัฐวุฒิ สุขประเสริฐ)

“乌汶”是泰国东北部重要的省府。本府不仅具有强大的经济辐射能力，也是此地区的发展中心之一。同时，乌汶也是有着几千年的历史发展文明的区域。

文明的道路来源于古文明史前时代（“和平文化”（Hòa Bình Culture）即14000-6000 年前）。那时代的人类生活在山洞里，他们是靠采集与打猎而生。后来随着人口的增加，人类不能只依靠自然，所以必需知道耕作与饲养动物的方式，从而逐渐演变成农业社会。随着社会结构的复杂性增加，小部落开始发展成小村落，因为商品交换以及文化交流等的需求，人与人、村落与村落之间有更多的交流。到了历史时代，外地的文明进入了此地区，文化间的相互交融，因此成为了乌汶人身上独有的文化特征。不仅有真腊文明（800年-900年）、陀罗钵地文明（1000年-1200年）、高棉或吴哥文明（1100年-1400年），还有澜沧文明（1500年-1900年）和暹罗文明（2000年-2100年）。

根据重要的考古发现和分散于乌汶府各个县的古文物可推测出高棉文明有两次入侵到这片区域：一为吴哥帝国前的高棉文明时期，另为吴哥帝国时期的高棉文明。

之所以在乌汶府的蒙河（Mun River）岸的老城区没有发现高棉文明痕迹的古迹，是因为这片区域创立于拉达那哥欣前期，然而这片区域也受到了澜沧和暹罗的影响，目前有许多珍贵的文物仍妥善保存于素芭喃兰涡莉俐翰寺（Wat Supattanaram Worawihan）和乌汶国家博物馆。

素芭喃兰涡莉俐翰寺建于蒙固王（泰国国王拉玛四世，Rama IV）时期，是泰国东北部首座佛教的法相应派（Dhammayuttika Nikaya）的寺庙。当玛哈维拉旺大师（Phra Maha Weerawongse）担任这座寺庙的住持时（1903年-1915年），他曾经收集各地的文物并保存于这座寺庙。与高棉文明有关的主要文物，如发现于乌汶府孔尖县（Khong Chiam）的普玛耐山洞（Phu Manai Cave）石碑，这是具有800年-900年历史的，位于素芭喃兰涡莉俐翰寺第一座石碑。这座石碑上的文字使用梵语的帕拉瓦文字，石碑的内容提到了真腊伟大的摩诃因陀罗跋摩王。还有发现于乌汶府披汶曼沙寒县（Phibun Mangsahan）约有800年-900年的漂亮的塔拉博里瓦式（Thala Bariwat Style）门楣。此外，还有发现于乌汶市区古拉区林寺的象头神像，建造于约1300年-1400年，这是一座高棉式与本地式交融的砂岩象头神像。这尊神像被桑帕斯提普拉宋将军（Krom Luang Sapasitthiprasong）敬献给了寺庙，而且村民相信这是一座十分神圣的神像。

乌汶国家博物馆也是另一处保存着重要文物的地方，因为高棉文明的文物，如用砂岩创建的阿尔达纳里什瓦拉（Ardhanarishvara or Composite of Shiva and Parvati）神像，这座神像是带着大耳环坐禅，一半是湿婆神，另外一半是帕尔瓦迪（雪山女神）的造型。这尊神像的建造艺术类似于我们所见的占婆艺术，从而推断出这尊阿尔达纳里什瓦拉神雕塑是东南亚最古老的（也许是世界上最古老的）神像。还有用砂岩创建的，具有贡开艺术（Koh Ker）的象头神像，从而推断出此神像诞生于1100年。这尊神像来自乌汶府的三廊县（Samrong），村民把他称为“习侯神”（Phra Siho），是村民很敬仰的神像。另一座具有巴普昂艺术（Baphuon Style）特征的狮子雕塑，约有1100年-1200年的历史，来自益梭通府（该府曾是乌汶府的一个县）堪强缴县（Kham Khuean Kaeo）的东蒙忒村（Ban Dong

Mueang Toei）。九曜神的门楣，约有1100年-1200年的历史，来自乌汶府吞史乌暖县（Thung Si Udom）的班本石宫（Prasat Ban Ben），是比较完整的九曜神的门楣之一。除此以外，还有其它文物藏于此博物馆。

这些文物是重要的历史遗迹，是古高棉王国曾在这片区域产生过重大影响力的痕迹。许多古迹与文物虽然是随着时间毁坏的遗体，但这些都是国家文化珍贵的灵魂。后代人们需要对他们加以保护，是因为这些文物不仅让我们感到骄傲自豪，而且它们亦是重要的文化资源。同时，伴随着当代旅游业的发展，它们在今后将会产生更大的影响。

概要

(แปลโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เสาวลักษณ์ หีบแก้ว)

「ウボンラチャタニー県」は、タイの東北部に位置する地方都市である。近年めざましい経済成長をとげており、更に何千年もの貴重な歴史が残る町だと言われている。

ウボンラチャタニーの歴史の始まりは、紀元前にも遡る。(ホアビン文化 約 14,000 - 6,000年前) その時代の人々は洞窟に住み(定住せず)、狩猟生活を送っていた。いづれ人口が増えたため、自然だけに頼る暮らしができなくなり人々は農耕や牧畜の知識を身に付けなくてはならなかった。ようやく農耕社会が始まった。人々のコミュニティは大きくなって社会構造も複雑になり、小さな村から町になった。交易をしたり新しい技術を取り入れるため、外との交流も始まった。外からさまざまな文化がこの地に流入し融合した。そして、ウボンラチャタニー独自の文化ができあがった。順に、チェンラ文化(12世紀~13世紀)、ドヴァーラヴァティー文化(14世紀~16世紀)、プラナコン時代のクメール文化(15世紀~18世紀)、ランサーン文化(19世紀~23世紀)、それから、サイアムからの文化(24世紀~25世紀)である。

上記のように、ウボンラチャタニーにクメール文化が流入してきた時代は二度ある。一度目はプラナコン時代以前のクメール文化時代であり、二度目はプラナコン時代のクメール文化時代である。ウボンラチャタニー県内のあらゆる場所にその頃の遺跡が残っている。

ウボンラチャタニー県のムーン川沿いの古い地域ではクメール文化のものではなくランサーン文化とサイアム文化の影響を受けた遺産が見られる。それは、この地域がラタナコーシン時代に出来たからだ。この時代の貴重な異物はそのムーン川沿いにあるワット・スパッターナーラームウォラウィハンとウボンラチャタニー国立博物館にほぞんされている。

ワット・スパッターナーラームウォラウィハン(スパッターナーラームウォラウィハン寺)は、チャクリー王朝の四代目シャム国王(ラーマ4世)時代に建設された重要な寺院である。タイの東北部においてタマユットニカーイ教が布教されたのはこの時期が初めてである。修道院長がソムデットプラマハーウィーラウォン(ティッソウォアン)の時代(仏歴2446-2458年)、様々な場所からあらゆる遺産が集められた。例えば、クレール時代の遺産「ワット・スパッターナーラームウォラウィハンの第一石碑」がある。この石碑は約12世紀~13世紀に建てられ、ウボンラチャタニー件コーンチアム郡にあるプーマー内洞窟で発見されたもので、サンスクリット語のパラワ文字で書かれている。石碑には、チェンラ王国の大王、マヘンタラウォラマン国王(ジッタセーン王子)についてが書かれている。次に、「ターラーバリワット彫刻」がある。ターラーバリワットは約12世紀~13世紀に栄えた芸術であり、この彫刻はウボンラチャタニー件のピブーンマンサーハーン郡から持ってこられた。「ブラカネート像」は砂岩で作られた偶像で、クメール芸術とウボンの芸術が融合されている。約17世紀~18世紀に造られたもので、ウボンラチャタニー県ムアンウボンラチャタニー郡クットラート区プラ・ピッカネート寺院から持って来られたという。原地の人々は、この偶像をととても神聖な物だと信じているようだ。

ウボンラチャタニー国立博物館はクメール文化の遺産を保存しているもう一つの場所で、ここにもクメール文化の影響を受けた貴重な遺産が収納されている。「アタナリスワン象」は砂岩で造られており、半身シヴァ神で半身身はウマー女神の姿で表されている。この偶像は胡座の姿勢をとっており、チャム芸術に似た大きな耳飾りをつけている。この偶像は東南アジアで一番古い偶像だと推定されている。(あるい世界最古とも言われている。)

「ガネーシュ卿象」は、コーケー芸術の遺産でこれも砂岩で造られている。約15世紀に造られたもので、ウボンラチャタニー県サムローン郡から持ってこられた物だ。原地の人々はこの偶像を「プラシーホー」と呼び神聖な物だと崇めているそうだ。「ライオンの彫刻」は15世紀～16世紀に建てられたバプーオン芸術様式の彫刻である。この彫刻はやそトーン県カムクアンケーオ郡ドンムアントーイ村から持って来られた。（この場所はかつてはウボンラチャタニー県の一部だった。）「九曜神彫刻」は15世紀～16世紀に造られたもので、ウボンラチャタニー県のトゥンシーウドム郡のプラサートバーンベーンから持って来られた。この彫刻は完璧な九曜神の姿をしていると言われている。

これらの遺産は、この周辺に残る古代クメール王国の名残であり、貴重な資料とされている。多くの遺産は時と共に風化してしまったが、この土地に残る「精神」は後世の人々も大切にすべきである。なぜなら、これらの遺産はこの土地の誇りであり、国の「重要文化財」、「観光遺産」でもあるからだ。

Tóm tắt

(แปลโดย อาจารย์สร้อยสุตา สุวรรณะ)

“Ubon Ratchathani” là tên của một tỉnh quan trọng nằm ở vùng Đông Bắc Thái Lan. Ngoài là một tỉnh lớn, một trung tâm thịnh vượng khác trong khu vực và đã có sự tăng trưởng kinh tế khả quan. Ubon Ratchathani vẫn là một vùng đất có nền văn minh thịnh vượng hơn hàng nghìn năm.

Những dòng chảy của nền văn minh khởi đầu như những nền văn minh cổ đại trong thời đại tiền sử (văn hoá Hoabinhian khoảng 14.000-6.000 năm trước). Trong thời đại đó, con người sống trong hang động. Sinh sống bằng săn bắt hái lượm. Sau đó khi dân số tăng lên khiến cho con người không chỉ nhờ thiên nhiên được. Họ phải học cách trồng trọt, chăn nuôi cho đến khi trở thành một xã hội nông nghiệp. Và khi xã hội bắt đầu mở rộng hơn, có cấu trúc xã hội phức tạp hơn, từ một cộng đồng nhỏ đã được phát triển thành thành phố. Con người có sự tương tác với nhau trong và ngoài nhóm để trao đổi sản phẩm, gồm cả những công nghệ khác. Sau đó thời đại lịch sử, dòng chảy văn minh từ bên ngoài đã đổ vào vùng đất này và đã được kết hợp cho đến khi trở thành bản sắc độc đáo của người Ubon Ratchathani. Cả dòng văn minh Chân Lạp (vào khoảng thế kỷ 7-8), lần nền văn minh Dvaravati (vào khoảng thế kỷ 9-11), nền văn minh Khmer thời đại thành phố Phra Nakhon (vào khoảng thế kỷ 10-13), nền văn minh Lan Chang (vào khoảng thế kỷ 14-18) và nền văn minh Xiêm (vào khoảng thế kỷ 19-20).

Như đã nói, có thể thấy rằng nền văn minh Khmer đã có 2 thời kỳ ảnh hưởng đến vùng đất này. Giai đoạn một là nền văn minh Khmer thời trước thành phố Phra Nakhon. Và giai đoạn thứ 2 là nền văn minh Khmer thời thành phố Phra Nakhon như đã xuất hiện chứng cứ quan trọng là nguồn di tích lịch sử và cổ vật lớn nằm rải rác trong các khu vực của huyện khác trong tỉnh Ubon Ratchathani.

Mặc dù khu dân cư cổ bên bờ sông Moon tỉnh Ubon Ratchathani không gặp các nguồn di tích lịch sử liên quan đến dấu tích của nền văn minh Khmer. Vì đó là một thành phố đã xuất hiện trong đầu thời kỳ Rattanakosin và đã được ảnh hưởng từ Lan Chang và Xiêm. Nhưng nhiều cổ vật quý giá đã được bảo tồn tại khu vực đã nói trên ở Chùa Supattanaram Worawihan và bảo tàng quốc gia Ubon Ratchathani.

Chùa Supattanaram Worawihan là một chùa quan trọng được xây dựng trong thời vua Mongkut (vua Rama IV). Và là chùa Dhammayuttika Nikaya đầu tiên ở vùng Đông Bắc. Trong thời Somdej Phra Mahawirawong (Tisso Uan) làm tổng giám đốc nhà sư và quản lý ngôi chùa này (năm 1903-1915). Ngài đã được mang cổ vật từ nhiều nơi khác nhau đến lưu giữ tại chùa này. Đồ cổ vật quan trọng có liên quan đến nền văn minh Khmer như tấm bia chùa Supattanaram Worawihan tấm bia thứ 1, có tuổi vào trong khoảng thế kỷ 7-8. Tấm bia này gặp trong động Phu Ma Nay huyện Khong Chiam tỉnh Ubon Ratchathani. Tấm bia này đã được

khắc bằng chữ Pallava, tiếng Phạn. Nội dung trên tấm bia đã nói đến Phra Chao Mahendravarman (hoàng tử Chit Sen). Vua vĩ đại của vương quốc Chân Lạp. Lanh tô nghệ thuật Thalapariwat có tuổi vào trong khoảng thế kỷ 7-8 và rất đẹp. Lanh tô này mang từ huyện Phibun Mangsahan tỉnh Ubon Ratchathani. Tượng thần Ganesha được làm bằng đá sa thạch, tượng thần đó là nghệ thuật Khmer kết hợp với nghệ thuật dân tộc. Đã được xây vào khoảng thế kỷ 12-13 và mang từ chùa rừng Phra Phi Kha Ne Suan, xã Kud Lad, huyện Meuang, tỉnh Ubon Ratchathani. Tượng thần này được Krom Luang Sunpasitthiprasong tặng cho chùa. Dân làng tin rằng đó là tượng phật rất thiêng liêng v.v.

Bảo tàng quốc gia Ubon Ratchathani là một nơi đã được lưu giữ các cổ vật quan trọng trong thời nền văn minh Khmer như: bức tượng Ardhanarishvara làm bằng đá sa thạch. Bức tượng này, một nửa là Phra Shiva còn một nửa là Phra Uma ngồi xếp bằng và đeo một hoa tai lớn, giống như đã được gặp trong nghệ thuật Chăm. Có lẽ đây là bức tượng Ardhanarishvara lâu đời nhất trong Đông Nam Á (hoặc là lâu đời nhất trên thế giới). Tượng thần Ganesha nghệ thuật Koh Ker hay Pre Rup làm bằng đá sa thạch, có tuổi vào trong khoảng thế kỷ 10. Tượng thần này đã mang từ huyện Sam Rong tỉnh Ubon Ratchathani. Dân làng đã gọi tượng thần này là “Phra Si Ho”, coi là một tượng thần thiêng liêng được nhiều người trong khu vực tôn trọng. Bức tượng sư tử là nghệ thuật Baphuon, có tuổi vào trong khoảng thế kỷ 10-11. Tượng này mang từ làng Dong Maueng Teoy, huyện Kham Khauen Kaew, tỉnh Yasothon (ngày xưa đó là một phần của tỉnh Ubon Ratchathani). Lanh tô thần linh Navagraha có tuổi vào trong khoảng thế kỷ 10-11, mang từ thánh địa Ban Ben, huyện Thungsri Udom, tỉnh Ubon Ratchathani. Lanh tô thần linh Navagraha được coi là một lanh tô có sự hoàn hảo nhất.

Những cổ vật này là một chứng cứ lịch sử quan trọng. Nó cho thấy ảnh hưởng của vương quốc Khmer cổ đại đã phát triển mạnh ở vùng đất này. Những di tích lịch sử và cổ vật không những là mảnh vụn đã bị phá hủy bởi thời gian mà còn như một “linh hồn” quý giá của vùng đất mà các con cháu phải giữ trong lòng và giữ gìn. Vì những lợi ích sẽ nhận được từ việc bảo tồn ngoài sự tự hào, những di sản của vùng đất này vẫn là “vốn văn hoá” mà có thể biến thành “giá trị” to lớn đi kèm với việc du lịch nữa.

ບົດຄັດຫຍໍ້

(ແປໂດຍ ອາຈາຣ໌ຍ໌ Loylounant Oudhomyath)

“ອຸບົນລາຊະທານີ” ຄືຊື່ຂອງແຂວງສຳຄັນທີ່ຕັ້ງຢູ່ທາງພາກຕາເວັນອອກສຽງເໜືອຂອງປະເທດໄທ ນອກຈາກຈະເປັນແຂວງໃຫຍ່ທີ່ໜ້າເປັນສູນກາງຄວາມຈະເລີນອີກແຂວງໜຶ່ງຂອງພາກພື້ນ ມີການຂະຫຍາຍຕົວທາງເສດຖະກິດເປັນທີ່ພໍໃຈແລ້ວອຸບົນລາຊະທານີຍັງເປັນດິນແດນທີ່ມີຄວາມຈະເລີນຮຸ່ງເຮືອງທາງດ້ານອາລະຍະທຳມາດົນນານຫຼາຍພັນປີເຊັ່ນກັນ.

ກະແສແຫ່ງອາລະຍະທຳຕັ້ງຕົ້ນທີ່ອາລະຍະທຳບູຮານໃນຍຸກກ່ອນປະຫວັດສາດ (ວັດທະນະທຳໂຮບິນຽນ ເມື່ອປະມານ 14,000 - 6,000 ປີທີ່ຜ່ານມາ) ໃນຍຸກນັ້ນຄົນອາໄສຢູ່ຕາມຖ້ຳ ດຳລົງຊີວິດດ້ວຍການຫາຂອງປ່າ ລ່າສັດ ຕໍ່ມາເມື່ອປະຊາກອນມີຈຳນວນຫຼາຍຂຶ້ນ ເຮັດໃຫ້ຄົນບໍ່ສາມາດເພິ່ງພາທຳມະຊາດພຽງຢ່າງດຽວໄດ້ ຈຶ່ງຕ້ອງຮຽນຮູ້ການປູກຝັງ ລ້ຽງສັດ ຈົນກາຍເປັນສັງຄົມກະສິກຳ ແລະເມື່ອສັງຄົມເລີ່ມຂະຫຍາຍໃຫຍ່ຂຶ້ນ ມີໂຄງສ້າງທີ່ຊັບຊ້ອນຂຶ້ນ ຈາກຊຸມຊົນນ້ອຍໆ ຈຶ່ງໄດ້ພັດທະນາກາຍມາເປັນເມືອງ ມີການປະຕິສຳພັນກັນພາຍໃນກຸ່ມແລະນອກກຸ່ມ ເພື່ອແລກປ່ຽນສິນຄ້າລວມທັງວິທະຍາການຕ່າງໆ ຕໍ່ມາໃນຍຸກປະຫວັດສາດ ກະແສອາລະຍະທຳຈາກພາຍນອກໄດ້ແຜ່ໄຫຼເຂົ້າມາໃນດິນແດນແຫ່ງນີ້ ແລະປະສົມປະສານກັນຈົນກາຍເປັນເອກະລັກທີ່ຄົນອຸບົນລາຊະທານີ ມີຄວາມພາກພູມໃຈ ບໍ່ວ່າຈະເປັນກະແສອາລະຍະທຳເຈນລະ (ປະມານພຸດທະສະຕະວັດທີ 12-13) ອາລະຍະທຳທະວາຣະວະດີ (ປະມານພຸດທະສະຕະວັດທີ 14-16) ອາລະຍະທຳຂະເໝນສະໄໝ ເມືອງພະນະຄອນ (ປະມານພຸດທະສະຕະວັດທີ 15-18) ອາລະຍະທຳລ້ານຊ້າງ (ປະມານພຸດທະສະຕະວັດທີ 19-23) ແລະອາລະຍະທຳຈາກສະຫຍາມ (ປະມານພຸດທະສະຕະວັດທີ 24-25) ຕາມລຳດັບ.

ຈາກທີ່ກ່າວມາຂ້າງເທິງຈະເຫັນໄດ້ວ່າ ອາລະຍະທຳຂະເໝນໄດ້ເຂົ້າມາມີອິດທິພົນເໝືອດິນແດນແຫ່ງນີ້ 2 ໄລຍະ ຄື ໄລຍະທຳອິດແມ່ນອາລະຍະທຳຂະເໝນສະໄໝກ່ອນເມືອງພະນະຄອນ ແລະໃນໄລຍະທີ 2 ແມ່ນອາລະຍະທຳຂະເໝນສະໄໝເມືອງພະນະຄອນ ດັ່ງທີ່ປາກົດໃນຫຼັກຖານສຳຄັນ ຄືແຫຼ່ງບູຮານສະຖານແລະບູຮານວັດຖຸເປັນຈຳນວນຫຼວງຫຼາຍທີ່ກະຈາຍຢູ່ໃນພື້ນທີ່ຂອງເມືອງຕ່າງໆ ໃນແຂວງອຸບົນລາຊະທານີ.

ເຖິງແມ່ນວ່າຊຸມຊົນເມືອງເກົ່າແຄມແມ່ນ້ຳມູນ ແຂວງອຸບົນລາຊະທານີຈະບໍ່ພົບແຫຼ່ງບູຮານສະຖານທີ່ສະແດງຮ່ອງຮອຍຂອງອາລະຍະທຳຂະເໝນເລີຍ ທີ່ເປັນຢ່າງນັ້ນກໍເພາະວ່າເປັນເມືອງທີ່ຖືກສ້າງຂຶ້ນໃນໄລຍະຕົ້ນກຸງລັດຕະນະໂກສິນແລະໄດ້ຮັບອິດທິພົນຈາກລ້ານຊ້າງແລະສະຫຍາມ ເຖິງຢ່າງໃດກໍຕາມວັດຖຸບູຮານທີ່ລ້ຳຄ່າຈຳນວນຫຼາຍໄດ້ຖືກເກັບຮັກສາໄວ້ທີ່ບໍລິເວນດັ່ງກ່າວ ຄື ທີ່ວັດສຸປັດນາຣາມວໍຣະວິຫານ ແລະທຳພິພິທະພັນແຫ່ງຊາດອຸບົນລາຊະທານີ.

ວັດສຸປັດນາຣາມວໍຣະວິຫານ ເປັນວັດສຳຄັນທີ່ສ້າງຂຶ້ນໃນສະໄໝພະບາດສົມເດັດພະຈອມເກົ້າເຈົ້າຢູ່ຫົວ (ລັດຊະການທີ 4) ແລະເປັນວັດທຳມະຍຸຕິກະນິກາຍແຫ່ງທຳອິດໃນພາກອີສານ ໃນສະໄໝທີ່ສົມເດັດມະຫາວິລະວົງ (ຕິດໂສ ອ້ວນ) ເປັນອະທິບໍດີສົງປົກຄອງວັດແຫ່ງນີ້ (ພ.ສ. 2446-2458) ທ່ານໄດ້ຮັບໂຮມເອົາບູຮານວັດຖຸຈາກສະຖານທີ່ຕ່າງໆ ມາເກັບຮັກສາໄວ້ທີ່ວັດ. ບູຮານວັດຖຸທີ່ສຳຄັນກ່ຽວຂ້ອງກັບອາລະຍະທຳຂະເໝນ ເຊັ່ນ ສີລາຈາລຶກວັດສຸປັດນາຣາມວໍຣະວິຫານ ຫຼັກທີ 1 ອາຍຸປະມານພຸດທະສະຕະວັດທີ 12-13 ພົບທີ່ຖ້ຳພູໝາໄນ ເມືອງໂຂງຈູມ ແຂວງອຸບົນລາຊະທານີ ສີລາຈາລຶກຫຼັກນີ້ຂຽນດ້ວຍຕົວອັກສອນປັນລະວະ ພາສາສັນສະກິດ ເນື້ອໃນສີລາຈາລຶກກ່າວເຖິງ ພະເຈົ້າມະເຫນທະຣະວໍຣະມັນ (ເຈົ້າຊາຍຈິດຕະເສນ) ເຊິ່ງເປັນກະສັດຜູ້ຍິ່ງໃຫຍ່ແຫ່ງອານາຈັກເຈນລະ ທັບຫຼັງສິລະປະຖາຣາບໍຣິວັດ ອາຍຸປະມານພຸດທະສະຕະວັດທີ 12-13 ທີ່ສວຍງາມ ນຳເອົາມາຈາກ ເມືອງພິບູນມັງສາຫານ ແຂວງອຸບົນລາຊະທານີ ເທວະຮູບພະຄະເນດ ສ້າງຈາກຫີນຊາຍເປັນສິລະປະຂະເໝນ ປະສົມປະສານກັບສິລະປະແບບພື້ນເມືອງ ສ້າງຂຶ້ນໃນພຸດທະສະຕະວັດ 17-18 ນຳເອົາມາຈາກວັດປ່າພະພິຄະເນດ ເຂດກຸດລາດ ເມືອງອຸບົນລາຊະທານີ ແຂວງອຸບົນລາຊະທານີ. ເທວະຮູບ ອົງນີ້ ກົມຫຼວງສັນພະສິດທິປະສົງເປັນຜູ້ນຳມາຖວາຍໃຫ້ແກ່ວັດ ຊາວບ້ານເຊື່ອວ່າເປັນເທວະຮູບທີ່ມີຄວາມສັກສິດຫຼາຍ ເປັນຕົ້ນ.

ທໍພິພິທະພັນແຫ່ງຊາດອຸບົນລາຊະທານີ ເປັນອີກແຫ່ງໜຶ່ງທີ່ເກັບຮັກສາບູຮານວັດຖຸສຳຄັນທີ່ກ່ຽວຂ້ອງກັບອາລະຍະທຳຂະເໝນເຊັ່ນ : ເທວະຮູບອັດທະນາຣິສວນ ສ້າງຈາກຫີນຊາຍ ເທວະຮູບອົງນີ້ເຄິ່ງໜຶ່ງເປັນພະສິວະ ອີກເຄິ່ງໜຶ່ງເປັນພະອຸມາ ປະທັບນັ່ງໃນທ່າຂັດສະມາທິແລະໃສ່ກຸນທິນ(ຕຸ້ມຫູ) ຂະໜາດໃຫຍ່ຄ້າຍກັບທີ່ພົບໃນສິລະປະຈາມ ສັນນິຖານວ່າປະຕິມາກຳຮູບປັນອັດທະນາຣິສວນອົງນີ້ມີອາຍຸເກົ່າແກ່ທີ່ສຸດໃນອຸສາຄະເນ (ຫຼືອາດແມ່ນເກົ່າແກ່ທີ່ສຸດໃນໂລກກໍເປັນໄດ້) ເທວະຮູບພະຄະເນດ ເປັນສິລະປະເກາະແກຫຼືແປຮູບເຮັດຈາກຫີນຊາຍ ອາຍຸປະມານພຸດທະສະຕະວັດທີ 15 ເທວະຮູບອົງນີ້ນຳເອົາມາຈາກເມືອງສຳໂລງ ແຂວງອຸບົນລາຊະທານີ ຊາວບ້ານເອີ້ນເທວະຮູບອົງນີ້ວ່າ “ພະສີໂທ” ຖືວ່າເປັນເທວະຮູບສັກສິດທີ່ຄົນໃນພື້ນທີ່ໃຫ້ຄວາມເຄົາຮົບສັດທາ ເປັນຈຳນວນຫຼາຍ ປະຕິມາກຳຮູບສົງ ສິລະປະແບບບາປວນ ອາຍຸປະມານພຸດທະສະຕະວັດທີ 15 - 16 ນຳມາຈາກບ້ານດົງ ເມືອງເຕີຍ ເມືອງຄຳເຂື່ອນແກ້ວ ແຂວງຍະໂສທອນ (ແຕ່ເດີມເຄີຍເປັນສ່ວນໜຶ່ງຂອງແຂວງອຸບົນລາຊະທານີ) ທັບຫຼັງຮູບເທບນົບພະເຄາະ ອາຍຸປະມານພຸດທະສະຕະວັດທີ 15 - 16 ນຳເອົາມາຈາກຜາສາດບ້ານເບັນ ເມືອງທົ່ງສີອຸດົມ ແຂວງອຸບົນລາຊະທານີ ຖືເປັນທັບຫຼັງເທບນົບພະເຄາະທີ່ມີຄວາມສົມບູນຫຼາຍອີກຮູບໜຶ່ງ ເປັນຕົ້ນ.

ບູຮານວັດຖຸເຫຼົ່ານີ້ຄືຫຼັກຖານທາງປະຫວັດສາດທີ່ສຳຄັນ ເປັນສິ່ງທີ່ສະແດງໃຫ້ເຫັນເຖິງອິດທິພົນຂອງອານາຈັກຂະເໝນບູຮານທີ່ເຄີຍຮຸ່ງເຮືອງເໝືອດິນແດນໃດໃນແຖບນີ້ ບູຮານສະຖານແລະບູຮານວັດຖຸທັງຫຼາຍນັ້ນ ບໍ່ໄດ້ເປັນພຽງແຕ່ເປັນສິ່ງເສດຊາກທີ່ຖືກທຳລາຍໂດຍການເວລາເທົ່ານັ້ນ ແຕ່ຍັງເປັນສະເໝືອນກັບ “ຈິດວິນຍານ” ຂອງແຜ່ນດິນທີ່ລ້ຳຄ່າ ເຊິ່ງອະນຸຊົນຄົນຮຸ່ນຫຼັງຕ້ອງຫວ່າງແຫນ ແລະ

ບົກປັກຮັກສາ ເພາະປະໂຫຍດທີ່ຈະໄດ້ຮັບຈາກການອະນຸລັກນັ້ນ. ນອກເໜືອຈາກຄວາມພາກພູມໃຈແລ້ວ ມໍລະດົກຂອງແຜ່ນດິນເຫຼົ່ານີ້ຍັງເປັນ “ທຶນທາງວັດທະນະທຳ” ທີ່ສາມາດແປເປັນ “ມູນຄ່າ” ອັນ ມະຫາສານທີ່ມາພ້ອມກັບການທ່ອງທ່ຽວອີກດ້ວຍ.

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้จัดทำขอกราบขอบพระคุณ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่ให้ทุนสนับสนุนในการดำเนินโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๓ เรื่อง “ร่องรอยของอารยธรรมเขมรในจังหวัดอุบลราชธานี”

กราบขอบพระคุณเจ้าอาวาสวัดสุปัฏนารามวรวิหาร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม

ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมศรี ชัยวนิชยา และ ดร.วรรณพรรณ เรืองทรัพย์ ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ทั้งทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ขอขอบคุณคณะทำงานทุกท่าน ที่มีส่วนร่วมในการลงพื้นที่ภาคสนาม และแปลบทคัดย่อเป็นภาษาต่าง ๆ ได้แก่ อาจารย์ อัจฉรา สิมลี (ภาษาอังกฤษ) อาจารย์ ดร.ณัฐวุฒิ สุขประสงค์ (ภาษาจีน) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เสาวลักษณ์ ทิพย์แก้ว (ภาษาญี่ปุ่น) อาจารย์สร้อยสุตา สุวรรณะ (ภาษาเวียดนาม) และอาจารย์ Loylounant Oudhomyath (ภาษาลาว)

ขอขอบคุณ อาจารย์กมลวัฒน์ เล็กนาว่า ที่กรุณาช่วยพิสูจน์อักษร ขอขอบคุณ อาจารย์ ดร.วศิน โคมุท ที่ช่วยเหลือในเรื่องคอมพิวเตอร์ ขอขอบคุณ คุณกชพรรณ บุญฉวย ที่รับทำหน้าที่เลขานุการโครงการฯ อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง ขอขอบคุณคุณปิยะนุช สิงห์แก้ว ที่ช่วยถ่ายภาพสวยๆ ตลอดทั้งโครงการฯ

ขอขอบคุณทุกท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม ที่ช่วยทำให้โครงการฯ ดังกล่าวเสร็จสมบูรณ์ ไม่ว่าจะเป็นเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ ชาวบ้านในพื้นที่ ที่กรุณาให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์

เหนืออื่นใด คณะทำงานขอโน้มสำนึกในพระคุณของบรรพชนทั้งเขมรและไทยที่ได้รังสรรค์และรักษามรดกทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าไว้ให้แก่อนุชนรุ่นหลัง คุณความดีใดอันจะพึงบังเกิดขึ้นจากโครงการฯ นี้ คณะทำงานขอยกขึ้นต่างบุษปมาลาบูชาพระคุณของบรรพชนทั้งหลาย ขอให้ทุก ๆ ท่านจงสวดยทิพสมบัติในสัมปรายิกภพอันสุข สงบ เย็น และขอให้ความสัมพันธ์ของสองแผ่นดิน (ไทย - เขมร) สถิตมั่นตราบจิรัฏฐิติกาล

รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ตุลาคม ๒๕๖๓

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาเขมร	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
บทคัดย่อภาษาจีน	ช
บทคัดย่อภาษาญี่ปุ่น	ณ
บทคัดย่อภาษาเวียดนาม	ญ
บทคัดย่อภาษาลาว	ฐ
กิตติกรรมประกาศ	ณ
 บทที่ ๑ กำมพูชกถา : บทนำว่าด้วยเรื่องภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรมเขมรโบราณ	 ๑
ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เขมรโดยสังเขป	๑
ศาสนาและความเชื่อที่ส่งผลต่อการสร้างสรรค์อารยธรรมเขมร	๑๒
การกำหนดอายุของศิลปะเขมร	๑๓
 บทที่ ๒ ร่องรอยของอารยธรรมเขมรในจังหวัดอุบลราชธานี	 ๒๓
ประวัติความเป็นมาของจังหวัดอุบลราชธานี	๒๓
สถานที่พบร่องรอยอารยธรรมเขมรในบริเวณชุมชนเมืองเก่า จังหวัดอุบลราชธานี	๒๖
วัดสุปัฏนารามวรวิหาร	๒๘
จารึกวัดสุปัฏนารามวรวิหารหลักที่ ๑	๓๒
ทับหลังแบบถาลาบริวัติ	๓๓
พระคเณศ (พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘)	๓๕
เสาประดับฝาผนังจากปราสาทศรีขรภูมิ	๓๘
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี สำนักกรมศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี	๔๔
ศิลาจารึกจิตรเสน (พุทธศตวรรษที่ ๑๒)	๕๒
ศิลาจารึกถ้ำภูพาน (อ.บ.๙) (พุทธศตวรรษที่ ๑๒)	๕๓
ทับหลังศิลปะเขมรแบบกำพงพระ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓)	๕๕
โสมสูตร ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓)	๕๕

เรื่อง	สารบัญ	หน้า
	เสาประดับกรอบประตู ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง (พุทธศตวรรษที่ ๑๒)	๕๗
	เทวรูปอรรณวนารีสวรร (พุทธศตวรรษที่ ๑๓)	๕๘
	เทวรูปพระคเณศ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓)	๖๐
	เทวรูปพระคเณศ ศิลปะเกาะแกร์ หรือแปรรูป (พุทธศตวรรษที่ ๑๕)	๖๒
	ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ (พุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖)	๖๔
	สิงห์ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖)	๗๖
	ศิวลึงค์ควอตซ์ ฐานสำริด (พุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๗)	๘๑
	ศิวลึงค์หินทราย (พุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘)	๘๒
	ศิวลึงค์บนฐานโยนี และท่อโสมสูตร (พุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘)	๘๓
	พระไภสัชคุรุไวฑูรย์ประภาพระพุทธรูป (พุทธศตวรรษที่ ๑๘)	๘๔
	พระรัตนตรัยมหายาน (พุทธศตวรรษที่ ๑๘)	๘๖
	พระพักตร์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะเขมรแบบบายน (พุทธศตวรรษที่ ๑๘)	๘๘
	พระพุทธรูปนาคปรกหินทราย (พุทธศตวรรษที่ ๑๘)	๘๙
	หินทรายสลักรูปบุคคลอุ้มไก่ (พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘)	๙๑
บทที่ ๓	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๙๓
	บทสรุป	๙๓
	ข้อเสนอแนะ	๙๓
	ข้อเสนอแนะต่อวัดสุปัฏนารามวรวิหาร	๙๓
	ข้อเสนอแนะต่อพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี	๙๗
	ข้อเสนอแนะต่อจังหวัดอุบลราชธานี	๙๘
บรรณานุกรม		๙๙

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๑ - ๒ ปราสาทบันทายศรี รัตนมณีแห่งปราสาทหินเขมร	๕
๓ ปราสาทพิมานอากาศ	๖
๔ ศิวลึงค์นั้บพันองค์บนภูเขาพนมกุเลน	๗
๕ - ๖ ปราสาทนครวัด	๘
๗ นักวิชาการสันนิษฐานว่า บุคคลในภาพสลักดังกล่าวคือพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒	๘
๘ ภาพสลักเสียมก๊ก ณ ระเบียงปราสาทนครวัด สันนิษฐานว่าเป็นบรพบุรุษของคนไทย	๙
๙ ปราสาทบายน ศาสนสถานประจำรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗	๑๐
๑๐ - ๑๑ ปราสาทตาพรหม	๑๐
๑๒ แผนที่จังหวัดอุบลราชธานี	๒๓
๑๓ แผนที่ขอบเขตพื้นที่ในการศึกษา	๒๗
๑๔ - ๑๕ บริเวณชุมชนเมืองเก่าริมแม่น้ำมูล	๒๘
๑๖ พระอุโบสถวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร	๒๙
๑๗ หอศิลปวัฒนธรรม (ด้านข้าง)	๒๙
๑๘ รูปหล่อสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสโส อ้วน) อดีตเจ้าอาวาสวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร	๓๑
๑๙ พระวิบูลย์ธรรมาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดสุปฏิญนารามวรวิหารรูปปัจจุบัน	๓๑
๒๐ จารึกวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร หลักที่ ๑	๓๓
๒๑ ทับหลังแบบถลาบริวัติ	๓๔
๒๒ โบราณสถานดอนชุมเงิน	๓๕
๒๓ เทวรูปพระคเณศ (ด้านหน้า)	๓๖
๒๔ เทวรูปพระคเณศ (ด้านข้าง)	๓๖
๒๕ เทวรูปพระคเณศ (ด้านหลัง)	๓๗
๒๖ ส่วนของปลียอดปราสาทที่ค้นพบพร้อมกับเทวรูปพระคเณศ	๓๗
๒๗ เทวรูปพระคเณศ ที่ประดิษฐานอยู่ ณ วัดป่าพระพิฆเนศวร	๓๘
๒๘ สระน้ำโบราณ (บาราย) บริเวณด้านข้างวัดป่าพระพิฆเนศวร	๓๘
๒๙ ปราสาทศรีขรภูมิ (ด้านหน้า)	๓๙
๓๐ ปราสาทศรีขรภูมิ (ด้านข้าง)	๓๙
๓๑ เสาประดับฝาผนัง ณ ปราสาทศรีขรภูมิ	๔๑
๓๒ เสาประดับฝาผนังจากปราสาทศรีขรภูมิ	๔๒
๓๓ เสาประดับฝาผนังที่เป็นรูปทวารบาล	๔๓

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า	
๓๔	เสาประดับฝาผนังที่เป็นรูปอัปสร	๔๓
๓๕	ภาพประวัติศาสตร์วันเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี	๔๔
๓๖	แบบจำลองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี	๔๕
๓๗	ป้ายพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี	๔๕
๓๘	อาคารจัดแสดงทับหลัง ศิลารักษ์ และใบเสมาโบราณ	๔๖
๓๙	อาคารหลักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี	๔๖
๔๐	บรรยากาศภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี	๔๗
๔๑	แผนผังภายในห้องจัดแสดงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี	๔๗
๔๒	ภายในห้องจัดแสดงวัฒนธรรมเจนละ หรือวัฒนธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร	๔๘
๔๓	ภายในห้องจัดแสดงวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร	๔๘
๔๔	หัวหน้าโครงการ (รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม) กำลังบรรยายให้ความรู้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการ	๕๐
๔๕	โบราณวัตถุชิ้นเอกภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี	๕๐
๔๖ – ๔๙	โบราณวัตถุชิ้นเอกที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมร	๕๑
๕๐	ศิลารักษ์จิตรเสน หรือศิลารักษ์ปากแม่น้ำมูล	๕๒
๕๑	บริเวณปากแม่น้ำมูล (เขื่อนปากมูล) ที่พบจารึกเจ้าชายจิตรเสน	๕๓
๕๒	ศิลารักษ์ถ้ำภูหมาโน (อบ.๙)	๕๔
๕๓	ถ้ำภูหมาโน	๕๔
๕๔	ทับหลัง ศิลปะเขมรแบบกัมพูชา	๕๕
๕๕	โสมสูตร ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง	๕๖
๕๖	พระเจ้าศรีมเหศวรมัน ภายในโบราณสถานวัดร้างแก่งตอย	๕๗
๕๗ – ๕๘	ซากโบราณสถานภายในวัดร้างแก่งตอย	๕๗
๕๙	เสาประดับกรอบประตู ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง	๕๘
๖๐	อรรณาริศวร (ด้านหน้า)	๕๙
๖๑	อรรณาริศวร (ด้านข้าง)	๕๙
๖๒	เทวรูปพระคเณศ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓)	๖๐
๖๓	ปราสาทภูปราสาท ซึ่งอยู่ในระหว่างการบูรณะปฏิสังขรณ์ของกรมศิลปากร	๖๑

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๖๔ บริเวณโดยรอบอุปราสาท	๖๑
๖๕ คณะทำงานถ่ายภาพเป็นที่ระลึกร่วมกับเจ้าหน้าที่ทหาร ผู้ดูแลพื้นที่	๖๒
๖๖ เทวรูปพระกนิษฐสมัยเมืองพระนคร จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี	๖๓
๖๗ เทวรูปพระสีโห สังข์ทอง ประดิษฐานภายในศาลเดิม	๖๔
๖๘ เทวรูปพระสีโห สังข์ทอง สร้างขึ้นใหม่	๖๔
๖๙ ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์	๖๕
๗๐ พระอาทิตย์เทวา	๖๖
๗๑ พระจันทร์เทวา	๖๗
๗๒ พระอังคารเทวา	๖๘
๗๓ พระพุธเทวา	๖๙
๗๔ พระพฤหัสบดีเทวา	๗๐
๗๕ พระศุกร์เทวา	๗๑
๗๖ พระเสาร์เทวา	๗๒
๗๗ พระราหูเทวา	๗๓
๗๘ พระเกตุเทวา	๗๓
๗๙ ฐานจตุมุข ปราสาทบ้านเบ็ญจ	๗๔
๘๐ โคปุระและกำแพงแก้ว ปราสาทบ้านเบ็ญจ	๗๕
๘๑ ปราสาทอิฐ ๓ หลัง ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลง	๗๕
๘๒ ทับหลังพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี	๗๖
๘๓ สิ่ง (ด้านหน้า)	๗๗
๘๔ สิ่ง (ด้านข้าง)	๗๘
๘๕ โบราณสถานดงเมืองเตย จังหวัดยโสธร	๗๙
๘๖ จารึกที่พบบริเวณดงเมืองเตย	๘๐
๘๗ กุฎที่เป็นขุมขนาดเล็กภายในสลักเป็นใบหน้าบุคคล ที่ค้นพบบริเวณดงเมืองเตย	๘๐
๘๘ ศิวลึงควอดซ์ ฐานสำริด	๘๑
๘๙ - ๙๐ ปราสาทห้วยทับทัน	๘๒
๙๑ ศิวลึงค์หินทราย	๘๓

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๙๒ ศิวลึงค์บนฐานโยนี	๘๔
๙๓ ท่อโสมสูตร	๘๔
๙๔ พระโกสัษย์คุรุไวฑูรย์ประภา จากปราสาททามจาน	๘๕
๙๕ ปราสาททามจาน หรือปราสาทบ้านสมอ อโรคยาศาลในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗	๘๖
๙๖ สระน้ำข้างปราสาททามจาน	๘๖
๙๗ พระรัตนตรัยมหายาน (๑)	๘๗
๙๘ พระรัตนตรัยมหายาน (๒)	๘๘
๙๙ พระพักตร์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะเขมรแบบบายน	๘๙
๑๐๐ พระพุทธรูปนาคปรกหินทราย (๑)	๙๐
๑๐๑ พระพุทธรูปนาคปรกหินทราย (๒)	๙๑
๑๐๒ หินทรายสลักรูปบุคคลอุ้มไก่	๙๒
๑๐๓ ภาพสลักรายฉัตรทรงสุบรรณที่ทำเลียนแบบโบราณวัตถุ	๙๕
๑๐๔ ทับหลังวิษณุอนันตศायินปัทมนาภะที่ทำเลียนแบบโบราณวัตถุ	๙๕
๑๐๕ เทวรูปพระคเณศที่ทำเลียนแบบโบราณวัตถุ	๙๖
๑๐๖ บ้านถลุงหรือกลีบขนุน	๙๖
๑๐๗ ชิ้นส่วนของโบราณวัตถุรูปบุคคล	๙๗

บทที่ ๑

กัมพูชกถา : บทนำว่าด้วยเรื่องภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรมเขมรโบราณ

ก่อนที่จะกล่าวถึงร่องรอยของอารยธรรมเขมรในจังหวัดอุบลราชธานี คณะผู้จัดทำจะกล่าวถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรมเขมรโบราณเพื่อเป็นการปูพื้นฐานให้แก่ผู้อ่าน ดังนี้

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เขมรโดยสังเขป

เมื่อกล่าวถึงยุคประวัติศาสตร์ของอาณาจักรเขมรโบราณจะเริ่มต้นจากอาณาจักรฟูนัน เจนละ และเมืองพระนคร ตามลำดับ

ตริง เจีย (หรือ อว) (๒๕๔๗) นักประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงของกัมพูชาได้กล่าวถึงจุดกำเนิดของอารยธรรมเขมรว่า อารยธรรมเขมรเกิดขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๙ – กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ โดยมีพราหมณ์จากชมพูทวีปนามว่า “โกณฑัญญะพราหมณ์” เดินทางเข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ และสถาปนาอาณาจักร “พนม” หรือ “ฟูนัน” ขึ้น (พนม แปลว่า ภูเขา) และพระองค์ได้ขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์โกณฑัญญะ ในยุคนี้อารยธรรมจากอินเดียได้เข้ามามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการประกอบสร้างอารยธรรมเขมรขึ้น ต่อมาในรัชกาลของ “พระเจ้าศรีอินทรวรมัน” ซึ่งเป็นกษัตริย์ในราชวงศ์โกณฑัญญะเช่นกัน พระองค์ได้ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับจีน โดยทรงส่งราชทูตเดินทางไปยังจีนในช่วงปี พ.ศ. ๙๗๗ – ๙๗๘ หลายครั้ง แม้ในรัชกาลต่อมา ความสัมพันธ์กับจีนก็ยังคงแน่นแฟ้นดังเดิม เห็นได้จากการที่ “พระเจ้าชัยวรมัน” ได้ส่งสมณทูต คือ “พระสังฆบาล” และ “มนตรเสน” ให้เดินทางไปช่วยจีนแปลคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และถวายเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ แต่จักรพรรดิจีน มีพระพุทธรูปที่ทำจากปะการังเป็นต้น ในยุคนี้อือเป็นยุคที่อาณาจักรฟูนันเจริญรุ่งเรืองสูงสุด ภายหลังเมื่อพระเจ้าชัยวรมันเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. ๑๐๕๗ “พระเจ้าकुณวรมัน” ซึ่งเป็นพระราชโอรสใน “พระนางปาวดี” พระมเหสีเอก และมีสิทธิอันชอบธรรมในราชบัลลังก์ ได้ถูก “พระเจ้ารุทรวรมัน” ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าชัยวรมัน ซึ่งเกิดจากพระสนม ก่อการกบฏแย่งชิงราชสมบัติ ในรัชกาลของพระเจ้ารุทรวรมัน พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก เห็นได้จากการที่จีนได้ส่งสมณทูตมายังอาณาจักรฟูนัน เพื่อขอกบฏราชบัณฑิตไปช่วยแปลคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ตริง เจีย ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การขึ้นครองราชย์ที่ไม่ชอบธรรมของพระเจ้ารุทรวรมันนี้ได้เป็นเหตุให้อาณาจักรฟูนันล่มสลายในกาลต่อมา

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์จากจดหมายเหตุจีนทำให้ทราบว่า ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๑ อาณาจักรฟูนันค่อย ๆ เสื่อมลง และล่มสลายลงในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เนื่องจากถูกอาณาจักรเจนละ ที่อยู่ทางตอนเหนือรุกราน นักโบราณคดีเชื่อว่า ศูนย์กลางของอาณาจักรเจนละตั้งอยู่ที่บริเวณวัดพู แถบเมืองจำปาสัก สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน อาณาจักรเจนละมีดินแดนกว้างใหญ่ไพศาลครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดที่เป็นประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน รวมทั้งดินแดนอีสานใต้ของประเทศไทยด้วย อาณาจักรเจนละ

ถือเป็นอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองมาก ศาสนาสำคัญในยุคนั้นคือศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธนิกายมหายาน (มยุรี วีระประเสริฐ, ๒๕๔๕ : ๑๑๙ - ๑๒๐)

มยุรี วีระประเสริฐ นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเขมร ได้กล่าวถึงลำดับของพระมหากษัตริย์เขมรโบราณ ตั้งแต่สมัยเจนละ - สมัยเมืองพระนคร ไว้ในหนังสือเรื่อง “ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขป” (๒๕๔๕ : ๒๒๐ - ๒๓๙) ดังนี้

พระเจ้าอวรมันที่ ๑^๑ (ราว พ.ศ. ๑๐๙๓ - ไม่ปรากฏปี พ.ศ.) เชื่อกันว่า พระองค์ทรงเป็นเจ้าของอาณาจักรฟูนัน เดิมครองราชย์อยู่ที่เมืองอวปุระ พระองค์ทรงร่วมกับพระอนุชาคือ “เจ้าชายจิตรเสน” เข้าโจมตีอาณาจักรฟูนันและสามารถยึดครองฟูนันได้สำเร็จ

พระเจ้ามเหศวรมัน (ราว พ.ศ. ๑๑๔๓ - ๑๑๕๘) พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า พระองค์ทรงปกครองดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาล คือ เมืองจำปาศักดิ์ ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน รวมทั้งพื้นที่บางส่วนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเช่น จังหวัดอุบลราชธานี

พระเจ้าอิตานวรมันที่ ๑ (ราว พ.ศ. ๑๑๕๘ - ๑๑๗๑) พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสในพระเจ้ามเหศวรมัน พระองค์ทรงปกครองดินแดนที่เคยเป็นของอาณาจักรฟูนันทั้งหมด ทรงสถาปนาราชธานีนามว่า “อิตานปุระ” ขึ้น สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณบ้านสมโบร์ไพรกุก (ตั้งอยู่ในจังหวัดกำแพงเพชร ราชอาณาจักรกัมพูชา) ในปัจจุบัน

พระเจ้าอวรมันที่ ๒ (ราว พ.ศ. ๑๑๗๑ - ไม่ปรากฏปี พ.ศ.) ไม่ปรากฏว่าทรงมีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนอย่างไร เนื่องจากพบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระองค์น้อยมาก

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ (ราว พ.ศ. ๑๑๘๘ - ๑๒๔๓) พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสในพระเจ้าอวรมันที่ ๒ ในยุคนั้นประเทศเกิดความระส่ำระสาย เพราะบ้านเมืองที่เคยตกอยู่ภายใต้พระราชอำนาจต่างพากันกระด้างกระเดื่องตั้งตนเป็นอิสระ สันนิษฐานว่า พระองค์ทรงไม่มีรัชทายาท เพราะผู้ที่ขึ้นครองราชย์ต่อมาคือพระมเหสีคือ พระนางชัยเทวี

พระนางชัยเทวี (ราว พ.ศ. ๑๒๕๖ - ไม่ปรากฏปี พ.ศ.) พระนางทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ในยุคนี้อาณาจักรภายในประเทศยิ่งเลวร้ายมากขึ้น ดังปรากฏหลักฐานเป็นข้อความในจารึกของพระนางชัยเทวีที่กล่าวถึงช่วงเวลาดังกล่าวว่า “โชคร้ายแห่งกาลเวลา” นอกจากนี้จดหมายเหตุจีนยังระบุว่า หลังจาก พ.ศ. ๑๒๔๙ อาณาจักรเจนละได้ถูกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือ ๑) เจนละบก ปกครองดินแดนทางตอนเหนือของประเทศกัมพูชา ที่ราบสูงทางตอนใต้ของประเทศลาว และอีสานใต้ของไทย และ ๒) เจนละน้ำ ปกครองดินแดนทางใต้ของประเทศกัมพูชา จากหลักฐานของจีนพบว่า อาณาจักรเจนละบยังคงมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนมาจนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ส่วนอาณาจักรเจนละน้ำ ในจดหมายเหตุ

^๑ ลำดับหมายเลขที่ต่อท้ายพระนามนี้ นักประวัติศาสตร์เป็นผู้กำหนดให้เพื่อไม่ให้เกิดความสับสน เนื่องจากพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงมีพระนามซ้ำกัน

จินแทบไม่ได้กล่าวถึงเลย สันนิษฐานว่าคงเกิดความแตกแยกจนแบ่งออกเป็นหลายแคว้น แคว้น นอกจากนี้ยังถูกศัตรูจากภายนอก (สันนิษฐานว่า เป็นพวกที่ยกทัพมาจากเกาะชวา) รุกราน

ยุคเมืองพระนคร (ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๒๐)

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๓๓๓ - ๑๓๘๘) พระองค์ทรงเสด็จมาจากชวา และทรงรวบรวมบ้านเมืองที่แตกแยกให้กลายเป็นปึกแผ่น แล้วทรงประกอบพระราชพิธีสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระยาจักรพรรดิราช ณ ภูเขามเหธรบรรพต (พนมกุเลน) และทรงสถาปนา “ลัทธิเทวราช”^๒ ขึ้น พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ทรงโปรดให้สร้างราชธานี ๔ แห่ง คือ ๑) เมืองอินทปุระ (ตั้งอยู่ในจังหวัดกำแพงเพชรในปัจจุบัน) ๒) เมืองหริหรัลย์ (ตั้งอยู่ห่างจากเมืองพระนครไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ราว ๑๕ กิโลเมตร) ๓) เมืองอมเรนทปุระ (สันนิษฐานว่าตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองพระนครแถบฝั่งตะวันตกของบารายตะวันตก) ๔) เมืองมเหธรบรรพต (เชื่อว่าตั้งอยู่บนภูเขาพนมกุเลนในปัจจุบัน) พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ได้เสด็จมาประทับ ณ เมืองหริหรัลย์ในบั้นปลายของพระชนม์ชีพ และเสด็จสวรรคต ณ ราชธานีแห่งนี้

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๓ (พ.ศ. ๑๓๘๘ - ๑๔๒๐) พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสในพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ พระองค์ทรงมีพระปรีชาในเรื่องการคล้องช้าง

พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๒๐ - ๑๔๓๒) ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ ทรงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระเจ้าชัยวรมันที่ ๓ อย่างไร จากหลักฐานศิลาจารึกทำให้ทราบว่าพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ ทรงเป็นพระราชโอรสในพระเจ้าปฤถิวินวรมัน และพระมเหสีของพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ ทรงสืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์แห่งอาณาจักรฟูนัน พระองค์ทรงสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ (บาราย) ที่ชื่อว่า อินทรดฎากะ และทรงสร้างปราสาทพระโค ขึ้นทางด้านทิศตะวันออกของบารายนั้นเพื่ออุทิศถวายแด่บรรพบุรุษ พระองค์ทรงสร้างปราสาทบากองขึ้นให้เป็นศาสนบรรพตประจำราชธานี เพื่อเป็นสถานที่ประดิษฐานศิวลึงค์นามว่า อินทเรศวร พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงขยายพระราชอำนาจออกไปไพศาล ดังปรากฏหลักฐานเป็นศิลาจารึกของพระองค์ที่บ้านบึงแก จังหวัดอุบลราชธานี

พระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๓๒ - ๑๔๕๐) พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสในพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ ภายหลังจากที่พระราชบิดาเสด็จสวรรคต พระองค์ได้ทรงย้ายราชธานีจากหริหรัลย์มาสร้างเมืองพระนคร ซึ่งอยู่ห่างจากหริหรัลย์ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือราว ๑๕ กิโลเมตร พระองค์ทรงโปรดให้วางผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ และมีศาสนบรรพตประจำราชธานีคือ “พนมบาเค็ง”

^๒ ศาสตราจารย์ ดร.อุไรศรี วรตะริน อธิบายความหมายของคำว่า “เทวราช” ว่ามี ๒ ความหมาย คือ ๑) ราชผู้เป็นเทวกษัตริย์คือ องค์อวตารของพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ และ ๒) เทวกษัตริย์เป็นราชา คือ การสถาปนาพระคิวงขึ้นเป็นผู้ปกครองอาณาจักร ซึ่งศาสตราจารย์ ดร. อุไรศรี คิดว่าคำว่า “เทวราช” น่าจะตรงกับความหมายที่ ๒ มากกว่าความหมายแรก เนื่องจากมีข้อความในจารึกที่กล่าวถึง “กมรเตง ชคต ราช” ซึ่งแปลว่า เทวกษัตริย์เป็นราชา นอกจากนี้ กมรเตง ชคต ราช น่าจะหมายถึงรูปเคารพทางศาสนา (ศิวลึงค์) ที่สามารถเคลื่อนย้ายไปประดิษฐาน ณ ศาสนสถานสำคัญประจำราชธานี

ตามแนวคิดจักรวาลวิทยา (Cosmology) ที่ได้รับมาจากอินเดีย นอกจากนี้ยังทรงโปรดให้ขุดอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ชื่อ “ยโสธรตฐากะ” (บารายตะวันตก) อีกด้วย

พระเจ้าธรรมจักรพรรดิที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๕๐ - ๑๔๖๖) เมื่อพระเจ้ายโศธรธรรมันที่ ๑ เสด็จสวรรคต พระราชโอรสคือพระเจ้าธรรมจักรพรรดิที่ ๑ เสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงโปรดให้สร้างปราสาทปักษีจำกรงเพื่ออุทิศถวายแด่พระราชบุพการี

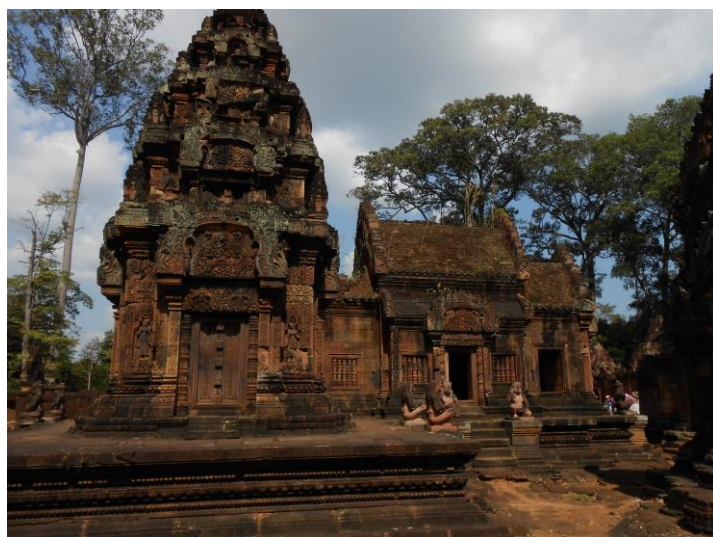
พระเจ้าอริศานธรรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๔๖๖ - ๑๔๗๑) พระองค์ทรงเป็นพระอนุชาในพระเจ้าธรรมจักรพรรดิที่ ๑ พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าเชษฐา แต่ไม่นานก็เกิดการผลัดแผ่นดิน

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ (พ.ศ. ๑๔๗๑ - ๑๔๘๕) พระองค์ทรงมีศักดิ์เป็นพระปิตุลาในพระเจ้าอริศานธรรมันที่ ๒ (กษัตริย์พระองค์ก่อน) ในเวลาต่อมา พระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ ทรงย้ายราชธานีจากเมืองพระนครมายังเมืองเกาะแกร์ ซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกราว ๑๐๐ กิโลเมตร พระองค์ทรงสร้างศาสนบรรพตและบาราย และประทับอยู่ ณ ราชธานีแห่งนี้เป็นเวลา ๑๔ ปีก็เสด็จสวรรคต

พระเจ้าธรรมจักรพรรดิที่ ๒ (พ.ศ. ๑๔๘๕ - ๑๔๘๗) พระองค์ทรงขึ้นเสวยราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา ครองราชย์ได้เพียง ๒ ปี ก็เสด็จสวรรคต

พระเจ้าราเชนธรรมัน (พ.ศ. ๑๔๘๗ - ๑๕๑๑) พระองค์ทรงเป็นเจ้าชายจากแคว้นกวางปุระ ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของกัมพูชา เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงเสด็จมาประทับ ณ เมืองพระนคร พระองค์ทรงโปรดให้บูรณะปราสาทปักษีจำกรง และเสริมคันดินบารายตะวันตกให้สูงขึ้น ทรงโปรดให้สร้างปราสาทแม่บุญตะวันตกขึ้น เพื่ออุทิศถวายแด่บรรพบุรุษ และทรงสร้างปราสาทแปรรูปขึ้นเพื่อให้เป็นศาสนสถานประจำราชธานี พระองค์ทรงขยายพระราชอำนาจไปยังดินแดนภาคตะวันตกเฉียงเหนือของไทย และอาณาจักรจามปา

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ (พ.ศ. ๑๕๑๑ - ๑๕๔๓) พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสในพระเจ้าราเชนธรรมัน พระองค์ได้ทรงขยายพระราชอำนาจมายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมากกว่ารัชกาลก่อน ดังปรากฏหลักฐานคือ ศิลาจารึกของพระองค์ที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี สุรินทร์ บุรีรัมย์ มหาสารคาม และนครราชสีมา พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ ทรงมีพระอาจารย์เป็นพรหมณ์นามว่า “ยัญญวราหะ” ซึ่งท่านผู้นี้เป็นมโหทธิพลมากในราชสำนัก เห็นได้จากเป็นผู้สร้าง “ปราสาทบันทายศรี” เพื่อถวายพระศิวะ (ปราสาทบันทายศรีเริ่มสร้างในรัชกาลก่อน แล้วเสร็จในรัชกาลนี้) พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ โปรดให้สร้าง ปราสาทตาแก้วขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานประจำราชธานี หากแต่ไม่ทันแล้วเสร็จ พระองค์ก็เสด็จสวรรคต

ภาพที่ ๑ - ๒ ปราสาทบันทายศรี รัตนมณีแห่งปราสาทหินเขมร
ภาพโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ขาญชัย คงเพียรธรรม

พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๔ - ๑๕๔๕) พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ได้เพียงปีเดียว ก็เสด็จสวรรคตโดยไม่ทราบสาเหตุ หลังจากนั้นก็ได้เกิดการรบพุ่งแย่งชิงราชบัลลังก์ระหว่างเจ้าชาย ๒ พระองค์ เจ้าชายที่รบชนะได้ขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า พระเจ้าชัยวรมัน

พระเจ้าชัยวรมัน (พ.ศ. ๑๕๔๕ - ๑๕๕๓) พระองค์ทรงโปรดให้สร้าง “ปราสาทคลัง” หรือ “เกลียงหลังเหนือ” ขึ้นเป็นศาสนสถานประจำราชธานี และทรงพยายามสร้าง “ปราสาทตาแก้ว” ที่ค้างมาตั้งแต่รัชกาลก่อนแต่ไม่ทันแล้วเสร็จ ต่อมาเจ้าชายที่เคยทรงพ่ายแพ้ให้แก่พระองค์ได้ยกทัพกลับมาสู้รบกับพระองค์อีกครั้ง ทว่าคราวนี้พระองค์กลับทรงเป็นฝ่ายพ่ายแพ้

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕ - ๑๕๙๓) หากสังเกตศักราชที่ขึ้นครองราชย์ จะเห็นได้ว่าตรงกับพระเจ้าชัยวรมัน นักประวัติศาสตร์อธิบายว่า หลังจากพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๑ เสด็จสวรรคต อาณาจักรเขมรโบราณมีกษัตริย์ปกครองอยู่ ๒ พระองค์ คือ พระเจ้าชัยวรมันทรงปกครองเมืองพระนคร

ส่วนพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ทรงปกครองอาณาจักรรอบนอก ดังปรากฏหลักฐาน คือ ศาสนสถานประจำพระองค์บนภูเขาพนมดงรัก ที่ชื่อปราสาทเขาพระวิหาร หลังจากที่พระองค์ทรงมีชัยชนะเหนือพระเจ้าชัยวรมันใน พ.ศ. ๑๕๕๓ พระองค์ทรงเสด็จมาประทับ ณ เมืองพระนคร และทรงโปรดให้สร้างปราสาทคลังหลังได้ พระราชวังหลวง และปราสาทพิมานอากาศ ซึ่งเป็นศาสนสถานประจำรัชกาล พระองค์ทรงครองราชย์นานถึง ๕๐ ปี ในสมัยของพระองค์ อาณาจักรเขมรโบราณเรืองอำนาจมาก แผ่ขยายอาณาเขตออกไปกว้างใหญ่ไพศาล ดังปรากฏหลักฐานคือศิลาจารึกที่กระจายอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ เช่น แขวงจำปาศักดิ์ ของลาว ในจังหวัดลพบุรี ปราจีนบุรี และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย

ภาพที่ ๓ ปราสาทพิมานอากาศ ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๕๙๓ - ๑๖๐๙) พระองค์ทรงเป็นพระโอรสในพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ พระองค์ทรงโปรดให้ขุดบารายตะวันตกขึ้น เพื่อให้เป็นแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ และเพื่อประโยชน์ในการชลประทาน กลางบารายตะวันตกนั้นทรงโปรดให้สร้างปราสาทแม่บุญตะวันตกขึ้นเพื่อประดิษฐานศิวลึงค์ และพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ขนาดใหญ่ที่หล่อด้วยสัมฤทธิ์ (ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชธานีพนมเปญ) นอกจากนี้ยังโปรดให้สลักหินได้แม่น้ำที่ไหลลงมาจากภูเขาพนมกุเลน และกบาลสเปียนให้เป็นรูปเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ พระนารายณ์บรรทมสินธุ์, พระพรหม, พระอุมาและพระอิศวร ประทับบนโคนันทิ (อุมาเมศวร) รวมทั้งศิวลึงค์นันทนงค์ ด้วยทรงมีพระประสงค์เพื่อที่จะให้แม่น้ำเสียมเรียบทั้งสายกลายเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์

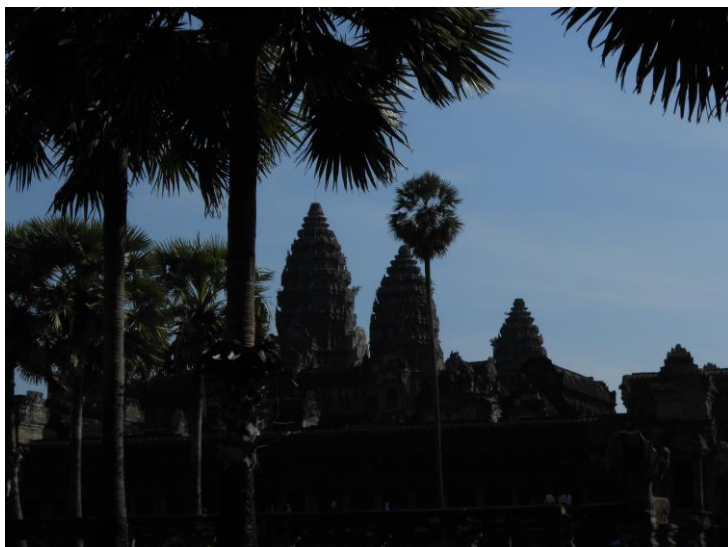
ภาพที่ ๔ คิวลิ่งคัมบัน้องค์บนภูเขาพนมกุเลน
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

พระเจ้าทรรฆวรมันที่ ๓ (พ.ศ. ๑๖๐๙ - ๑๖๒๓) พระองค์ทรงเป็นพระอนุชาในพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ พระองค์ทรงทำสงครามกับอาณาจักรจามปา และต้องเสียดินแดนทางด้านตะวันออกไปบางส่วน พระองค์เสด็จสวรรคต เนื่องจากความไม่สงบสุขของบ้านเมือง

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ (พ.ศ. ๑๖๒๓ - ๑๖๕๐) พระองค์ทรงเป็นสมาชิกในราชวงศ์มหิธรปุระ ซึ่งมีอำนาจอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลบริเวณอีสานใต้ของไทย ดังปรากฏหลักฐานคือจารึกและสิ่งก่อสร้างที่ร่วมสมัยกับพระองค์ เช่น ปราสาทพนมวัน ปราสาทหินพิมาย ในจังหวัดนครราชสีมา และปราสาทหินพนมรุ้ง ในจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น พระองค์ครองราชย์อยู่ ๒๗ ปีก็เสด็จสวรรคต

พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๖๕๖) พระองค์ทรงเป็นพระเชษฐาของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ ในศิลาจารึกกล่าวว่า พระองค์ไม่ปรารถนาจะขึ้นครองราชย์เลย พระองค์เสวยราชสมบัติอยู่ ๕ ปี ก็ถูกพระราชนัดดาของพระองค์แย่งราชสมบัติไป

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๖๕๖ - ๑๖๙๓) พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับจีน และทางจักรพรรดิจีนได้พระราชทานพระเกียรติดอย่างสูงสุดให้แก่พระองค์ พระองค์ทรงทำสงครามชนะอาณาจักรจามปา และทรงสร้างปราสาทนครวัดขึ้นเพื่อให้เป็นศาสนสถานประจำรัชกาล ปราสาทหลังนี้เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย ซึ่งแตกต่างจากรัชกาลก่อน ๆ ที่มักสร้างศาสนสถานประจำรัชกาลเพื่ออุทิศถวายแด่พระศิวะ ปราสาทนครวัดถือเป็นปราสาทที่มีขนาดใหญ่และสวยงามที่สุดในศิลปะเขมร จนทำให้ได้รับการยกย่องให้เป็นสิ่งมหัศจรรย์ของโลก พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ เสด็จสวรรคตภายหลังจากที่ทรงประชวรในการยกทัพไปโจมตีแคว้นดงเกีย

ภาพที่ ๕ - ๖ ปราสาทนครวัด ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๗ นักวิชาการสันนิษฐานว่าบุคคลในภาพสลักดังกล่าวคือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๘ ภาพสลักเสียมก๊ก ณ ระเบียงปราสาทนครวัด สันนิษฐานว่าเป็นบรรพบุรุษของคนไทย
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ (ราว พ.ศ. ๑๖๕๓ - ๑๗๐๓) พระองค์ทรงเป็นพระญาติ (ลูกพี่ลูกน้อง) กับพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน ทรงครองราชย์อยู่ได้ไม่นานก็เกิดการพลัดแผ่นดิน

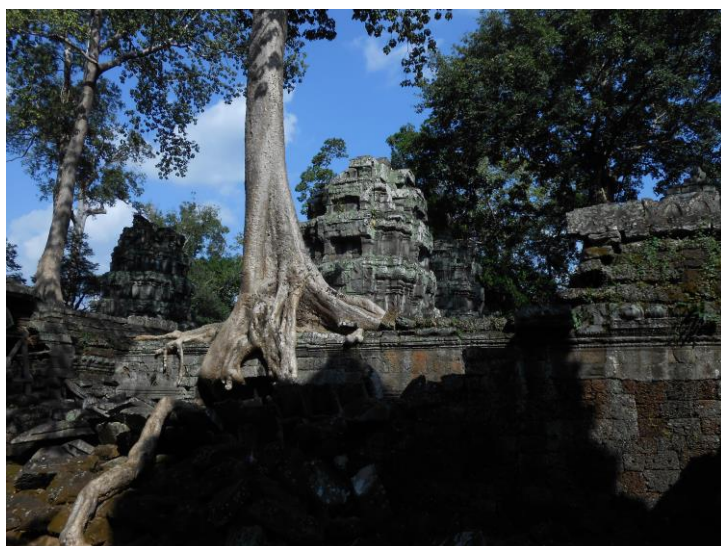
พระเจ้ายโศวรมันที่ ๒ (ราว พ.ศ. ๑๗๐๓ - ๑๗๐๘) พระองค์ทรงครองราชย์ได้ไม่นานก็ถูกลอบปลงพระชนม์โดยขุนนางที่คิดกบฏ

พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน (ราว พ.ศ. ๑๗๐๘ - ๑๗๒๐) หลังจากที่ขุนนางผู้นั้นโค่นอำนาจของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๒ ได้สำเร็จ ก็ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน พระองค์ครองราชย์อยู่ ๑๒ ปี กองทัพจามได้บุกโจมตีเมืองพระนคร พระองค์เสด็จสวรรคตในสงครามนั้น กองทัพจามปกครองเมืองพระนครอยู่นานถึง ๔ ปี พร้อมทั้งทำลายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองพระนคร

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๓) พระองค์ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ พระองค์ทรงขับไล่กองทัพจามออกไปจากเมืองพระนคร และทรงสร้างเมืองพระนครหลวง (นครธม) ขึ้นใจกลางเมืองพระนคร พระองค์ทรงนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน ทรงสร้างปราสาทบายนขึ้น เพื่อให้เป็นศาสนสถานประจำราชธานี ทรงโปรดให้ขุดบารายชื่อชัยตฎากะ และทรงสร้างปราสาทนาคน้อยที่อยู่กึ่งกลางสระนั้น ทรงสร้างปราสาทพระขรรค์ ขึ้นตรงบริเวณที่กองทัพของพระองค์ทรงมีชัยชนะเหนือกองทัพจามเพื่ออุทิศถวายแด่พระราชบิดา และทรงสร้างปราสาทตาพรหมขึ้นเพื่ออุทิศถวายให้แก่พระราชมารดา

ภาพที่ ๙ ปราสาทบายน ศาสนสถานประจำรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๑๐ - ๑๑ ปราสาทตาพรหม ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

พระองค์ทรงยกทัพไปรบกับอาณาจักรจามปา และทรงขยายพระราชอาณาเขตออกไปกว้างใหญ่ไพศาล ทรงโปรดให้ตัดถนนจากเมืองพระนครหลวงไปยังแคว้นต่าง ๆ ที่เป็นข้าขอบขัณฑสีมา ทรงโปรดให้สร้างอักษิตาลา (บ้านมิไฟ) จำนวน ๑๒๑ แห่ง ให้เป็นที่พักแรมสำหรับคนเดินทางไกล และทรงสร้างอโรคยาศาล (โรงพยาบาล) อีก ๑๐๒ แห่ง เพื่อช่วยรักษาอาการป่วยไข้ให้แก่ราษฎร พระองค์ถือเป็นวีรบุรุษองค์สุดท้ายของอาณาจักรเขมรยุคเมืองพระนคร หลังจากสิ้นรัชกาลของพระองค์แล้ว อาณาจักรเขมรก็เริ่มอ่อนแอลงเรื่อย ๆ พระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้แก่

พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๒ (ราวหลัง พ.ศ. ๑๗๖๓ - ๑๗๘๖) พระองค์ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ หากแต่พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระองค์น้อยมาก

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๘ (พ.ศ. ๑๗๘๖ - ๑๘๓๘) พระองค์ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ ในรัชกาลนี้จึงมีการทำลายรูปเคารพในทางพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก โดยดัดแปลงรูปพระพุทธรูปเจ้าให้กลายเป็นรูปศิวลึงค์ พระองค์ครองราชย์อยู่นาน ๕๐ ปี ในยุคนี้นักศาสนิกชนนิกายเถรวาท สายลังกาวงศ์ได้เริ่มแผ่ขยายเข้ามาในอาณาจักร โดยพระราชโอรสในพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระองค์หนึ่งที่เคยประทับอยู่ ณ ศรีลังกา เป็นผู้นำเข้ามาเผยแพร่

พระเจ้าศรีนทรวรมัน (พ.ศ. ๑๘๓๘ - ๑๘๕๐) พระองค์ทรงเป็นพระราชบุตรเขยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๘ เหตุการณ์สำคัญในรัชกาลนี้คือ ได้มีราชทูตจากเมืองจีนเดินทางเข้ามายังเมืองพระนคร หัวหน้าของคณะราชทูตจีนนี้นามว่า “จิวดากวน” เขาได้บันทึกสิ่งที่ได้พบเห็นไม่ว่าจะเป็นปราสาทราชวัง ศาสนสถาน ศาสนาลัทธิความเชื่อ รวมไปถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนทั้งในราชสำนักและนอกกำแพงพระราชวัง บันทึกเล่มนี้ถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญจวบจนกระทั่งปัจจุบัน พระเจ้าศรีนทรวรมันทรงครองราชย์อยู่ ๑๒ ปี ก็ทรงสละราชสมบัติให้แก่พระญาติของพระองค์

พระเจ้าศรีนทรวรมัน (พ.ศ. ๑๘๕๐ - ๑๘๗๐) พระองค์ทรงครองราชย์อยู่ ๒๐ ปี เหตุการณ์สำคัญในยุคนี้นี้คือ ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทเจริญขึ้นมาก และได้เกิดจารึกภาษาบาลีขึ้นเป็นครั้งแรก จากเดิมที่เป็นจารึกภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรโบราณโดยส่วนใหญ่

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๘๗๐ - ไม่ปรากฏปี พ.ศ.) พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์พระองค์นี้น้อยมาก ทราบแต่เพียงว่าในรัชกาลนี้ ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายยังคงเป็นศาสนาประจำชาติ หลังจากสิ้นรัชกาลนี้แล้ว เรื่องราวของเมืองพระนครดูเหมือนจะเลือนรางไปจนกระทั่งต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เมืองพระนครจึงถูกทิ้งร้าง มีการย้ายราชธานีไปยังเมืองศรีสัชนาลัย เมืองอุดงค์มีชัย และราชธานีพนมเปญ ตามลำดับ (พ.ศ. ๒๔๐๘) แม้ว่าพระมหากษัตริย์ในยุคหลังจะพยายามฟื้นฟูอาณาจักรให้กลับมายิ่งใหญ่อีกครั้งเหมือนสมัยเมืองพระนคร ทว่าก็ไม่สำเร็จ เหลือแต่เพียงร่องรอยของความเป็นใหญ่ในอดีตให้อนุชนรุ่นหลังได้ชื่นชมเท่านั้น

ศาสนาและความเชื่อที่ส่งผลต่อการสร้างสรรค์อารยธรรมเขมร

งานศิลปกรรมของกัมพูชาเป็นผลอันเนื่องมาจากศาสนาและความเชื่อ สามารถจำแนกได้เป็น ๓ กลุ่มหลัก ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และความเชื่อพื้นเมือง ศาสนาพราหมณ์แบ่งออกเป็น ไศวนิกายและไวษณพนิกาย ศาสนาพุทธแบ่งได้เป็นเถรวาทและมหายาน และความเชื่อพื้นเมืองที่เห็นได้ชัดเจนคือ การนับถือผีบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ การนับถือภูเข และการนับถือภูเขานาค บ่อยครั้งยังค้นพบว่า ความเชื่อของกลุ่มต่าง ๆ เกิดการผสมผสานกัน (Syncretism) จนทำให้ศาสนสถานวัตถุของเขมรมีเอกลักษณ์เฉพาะตน ไม่เหมือนกับอินเดียหรือหมู่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภักดีคำ, ๒๕๕๗ : ๓๘)

ศาสนาพราหมณ์ที่เป็นรากฐานในการสร้างสรรค์อารยธรรมเขมรคือ “ลัทธิไศวนิกาย” ซึ่งนับถือพระศิวะเป็นใหญ่ พระศิวะหรือพระอิศวรคือหนึ่งในมหาเทพสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ผู้ทำหน้าที่ทำลายโลกในยุคสุดท้าย พระองค์ทรงอยู่ในรูปของโยคีคือ ทรงมนมวยผม นุ่งห่มหนังเสือ ทาตัวด้วยเถ้ากระดูกของคนตาย ชอบบำเพ็ญสมาธิ ทรงประทับอยู่บนยอดเขาไกรลาส ร่วมกับพระแม่ปารวตี (พระแม่อุมาเทวี) ผู้เป็นพระชายา ทรงมีพระโอรส ๒ องค์คือ พระคเณศ (เทพเจ้าแห่งความสำเร็จ) และพระขันธกุมาร (เทพเจ้าแห่งสงคราม ผู้เป็นแม่ทัพแห่งสรวงสวรรค์) พระองค์ทรงมีตรีศูลเป็นเทพศาสตราวุธ และมีโคนันทิเป็นเทพพาหนะ นิกายนี้ได้รับความนิยมสูงสุดในสมัยเขมรโบราณ เนื่องจากผสมผสานเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของชาวเขมรที่มีการนับถือเทพบนภูเขได้อย่างลงตัว

ส่วน “ลัทธิไวษณพนิกาย” เป็นนิกายที่นับถือพระวิष्ณุ หรือพระนารายณ์เป็นใหญ่ พระวิष्ณุคือหนึ่งในมหาเทพสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ผู้ทำหน้าที่ปกป้องรักษาโลก เมื่อใดที่โลกเกิดอันตราย พระองค์จะทรง “อวตาร” ลงไปปราบอธรรม เพื่อให้โลกกลับมาสงบสุขอีกครั้ง พระองค์ทรงประทับที่ทะเลน้ำนม (เกษียรสมุทร) บนหลังพญานาคนาคราช เบื้องปลายพระบาทนั้นมีพระนางลักษมีเทวี ผู้บันดาลโชคลาภ ทรัพย์สินเงินทองให้แก่ผู้บูชา คอยปรนนิบัติพระสวามีอยู่ไม่ห่าง พระนารายณ์ทรงมี ๔ กร ในแต่ละพระกร ทรงถือเทพศาสตราวุธ คือ จักร สังข์ คทา และธรรณี (ในศิลปะเขมรมักทำเป็นรูปก้อนดิน) และทรงมีครุฑเป็นเทพพาหนะ ลัทธินี้นับถือมากในยุคฟูนันและสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒

ศาสนาพุทธ ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์อารยธรรมเขมรคือ “ศาสนาพุทธนิกายมหายาน” เกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๕ ในประเทศอินเดีย คำว่า “มหายาน” แปลว่า ยานใหญ่ เพราะสามารถที่จะขนส่งสรรพสัตว์จำนวนมากให้ข้ามพ้นจากวัฏสงสาร นิกายนี้ให้ความสำคัญกับพระโพธิสัตว์ โดยมีพระโพธิสัตว์องค์สำคัญ เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (พระโพธิสัตว์แห่งความเมตตากรุณา) พระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตา (พระโพธิสัตว์แห่งปัญญา) พระโพธิสัตว์เทวโษชะ เป็นต้น นิกายนี้แพร่หลายอยู่ในประเทศต่าง ๆ เช่น ประเทศเนปาล ธิเบต ภูฏาน จีน เกาหลี ญี่ปุ่น และเวียดนาม ส่วน “ศาสนาพุทธนิกายเถรวาท” เป็นนิกายที่ได้รับความนิยมน้อยกว่าในอาณาจักรเขมรโบราณ คำว่า เถรวาท แปลว่า แนวทางของพระเถระ นิกายนี้เกิดขึ้นภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ๓ เดือน โดยคณะสงฆ์ที่ยึดมั่นตาม

แนวทางคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง มุ่งปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏ ซึ่งถือเป็นเรื่องเฉพาะตัว ทำให้ได้ชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า “นิกายหินยาน” ที่แปลว่า ยานเล็ก นิกายนี้แพร่หลายไปในประเทศต่าง ๆ เช่น ศรีลังกา พม่า ลาว ไทย และกัมพูชา ในปัจจุบัน ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทถือเป็นศาสนาประจำชาติของกัมพูชา

การกำหนดอายุของศิลปะเขมร

นักวิชาการชาวฝรั่งเศสได้ศึกษาพัฒนาการของศิลปะเขมรอย่างเป็นระบบ โดยตรวจสอบลวดลายที่สลักอยู่บนทับหลังและเสาประดับกรอบประตู ซึ่งเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ยังคงหลงเหลืออยู่เนื่องจากทำจากหินทราย ซึ่งเป็นวัสดุที่มีความคงทน หลังจากนั้นได้นำข้อมูลมาตรวจสอบกับข้อมูลที่ได้จากศิลาจารึก เพื่อหาความสัมพันธ์กับรูปแบบทางศิลปะกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ศิลปะเขมรแบ่งตามยุคสมัยต่างๆ ได้แก่

ศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

ศิลปะแบบพนมดง	อายุราว พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๑๑๕๐
ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก	อายุราว พ.ศ. ๑๑๕๐ - ๑๒๐๐
ศิลปะแบบไพรกเมง	อายุราว พ.ศ. ๑๑๘๐ - ๑๒๕๐
ศิลปะแบบกำพงพระ	อายุราว พ.ศ. ๑๒๕๐ - ๑๓๕๐

ศิลปะเขมรสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อ

ศิลปะแบบกุเลน	อายุราว พ.ศ. ๑๓๗๐ - ๑๔๒๐
---------------	--------------------------

ศิลปะเขมรสมัยเมืองพระนคร

ศิลปะแบบพระโค	อายุราว พ.ศ. ๑๔๒๐ - ๑๔๔๐
ศิลปะแบบบาแค็ง	อายุราว พ.ศ. ๑๔๔๐ - ๑๔๗๐
ศิลปะแบบเกาะแกร์	อายุราว พ.ศ. ๑๔๖๕ - ๑๔๙๐
ศิลปะแบบแปรรูป	อายุราว พ.ศ. ๑๔๙๐ - ๑๕๑๐
ศิลปะแบบบันทายศรี	อายุราว พ.ศ. ๑๕๑๐ - ๑๕๕๐
ศิลปะแบบคลังหรือเกลียง	อายุราว พ.ศ. ๑๕๑๐ - ๑๕๖๐
ศิลปะแบบบาปวน	อายุราว พ.ศ. ๑๕๖๐ - ๑๖๓๐
ศิลปะแบบนครวัด	อายุราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๒๐
ศิลปะแบบบายัน	อายุราว พ.ศ. ๑๗๒๐ - ๑๗๘๐

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (๒๕๓๙) ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของศิลปะขอม สรุปได้ดังนี้

ศิลปะแบบพนมตา (ราว พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๑๑๕๐)

คำว่า “พนมตา” เป็นชื่อของเนินเขาซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่ตั้งของเทวาลัยในลัทธิไวยศพนิกาย ศิลปะแบบพนมตาพบเฉพาะในงานประติมากรรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนิดลอยตัวที่ใช้วงโค้งหรือส่วนประกอบสำหรับยึดติดกับพื้น ประติมากรรมมีผิวนูนเป็นขมวด สวมหมวกทรงกระบอกซึ่งขอบด้านหลังตัดเป็นเส้นตรง นุ่งผ้าแบบโจงกระเบนสั้น ที่มีชายคลุมอยู่ข้างนอกอีกชั้นหนึ่ง บนชายชั้นนอกนั้นมีริ้วผ้าออกมาจากหัวเข็มขัด ชายกระเบนข้างหลังมีชายห้อยลงมาคล้ายกับสมอเรือ บางครั้งก็มีชายผ้าข้างหน้ายาวลงมาจรดฐานด้วย หรือนุ่งผ้ายาวคล้ายผ้าโสร่ง (โธตี) มีชายผ้ายาวห้อยอยู่ด้านหน้า คาดเข็มขัดผ้ามีปมผูกอยู่ทางด้านขวา

ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก (ราว พ.ศ. ๑๑๕๐ - ๑๒๐๐)

“สมโบร์ไพรกุก” เป็นชื่อกลุ่มโบราณสถานที่ตั้งในจังหวัดกำแพงเพชร ในอดีตของราชธานีในสมัยพระเจ้าอโศกนรินทร์ที่ ๑ นามว่า “อโศกปุระ” ในยุคนี้นิยมสร้างปราสาทที่ก่อด้วยอิฐ ส่วนทับหลังและเสาประดับกรอบประตูทำจากหินทราย ทับหลังสลักเป็นวงโค้ง มีวงรูปไข่ซึ่งมีภาพบุคคลประกอบเป็นเครื่องประดับ มีภาพมกรหันเข้าหากันและกำลังคายนางโค้งอยู่ทั้งสองข้าง ภายใต้วงโค้งมีลวดลายสลักเป็นรูปพวงมาลัยและอุษะ ภายในพวงมาลัยเริ่มมีใบไม้เล็ก ๆ

ส่วนเสาประดับกรอบประตูมีรูปร่างกลมลำตัวเด่นออกมามาก ประดับด้วยลายวงแหวนตรงกลาง ใต้ลายเส้นลวดบนยอดเสาสลักเป็นลายพวงมาลัยกำลังห้อยอยู่

ประติมากรรมลอยตัวรูปบุรุษ มีลักษณะคล้ายกับศิลปะแบบพนมตา คือ วงโค้งสำหรับยึดยังคงอยู่ หมวกทรงกระบอกเริ่มมีขอบด้านหลังโค้งลง และมีขอบด้านหน้าเป็นแผ่นนูนอยู่โดยรอบ ผ้านุ่งโจงกระเบนสั้น มีชายผ้ารูปคล้ายสมอเรือห้อยอยู่ข้างหน้า ๑ ชั้น และยังมีปลายชายห้อยอยู่บนต้นขาเพิ่มขึ้นอีก ริ้วผ้าที่แผ่ออกมาจากหัวเข็มขัดหายไป ชายกระเบนยังคงห้อยลงมาเป็นรูปคล้ายสมอเรือ ส่วนประติมากรรมรูปสตรีจะนุ่งผ้ารัดติดกับสะโพก มีชายจีบซ้อนกันอยู่ทางด้านหน้าพับสูงขึ้นไปเหนือหน้าท้อง บางครั้งก็คาด เข็มขัดที่สลักเลียนแบบเครื่องเพชรพลอยอย่างสวยงาม

ศิลปะแบบไพรกเมง (ราว พ.ศ. ๑๑๘๐ - ๑๒๕๐)

คำว่า “ไพรกเมง” เป็นชื่อปราสาทที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกนรินทร์ที่ ๒ ในยุคนี้นับแต่เริ่มมีใบไม้เข้ามาปกคลุม ปลายวงโค้งหมุนม้วนเข้าภายในเป็นรูปลวดลายพันธุ์พฤกษา วงรูปไข่ค่อยๆ เปลี่ยนเป็นลวดลายดอกไม้ ส่วนเสาประดับกรอบประตูเริ่มมีลวดลายเพิ่มมากขึ้น ลายพวงมาลัยที่ห้อยอยู่รวมทั้งลวดลายเครื่องประดับอื่น ๆ บนยอดเสามีเส้นนูนมาเป็นขอบอยู่เบื้องล่าง

ศิลปะแบบกำพองพระ (ราว พ.ศ. ๑๒๕๐ - ๑๓๕๐)

คำว่า “กำพองพระ” เป็นชื่อของปราสาท ในยุคนี้นับหลังมีลวดลายท่อนพวงมาลัย ภายใต้ท่อนพวงมาลัยมีลายใบไม้ก้านขดเข้ามาแทนที่ลายพวงมาลัยและอุบะในยุคก่อน ส่วนวงโค้งตรงกลางทับหลังถูกปกคลุมไปด้วยลายใบไม้ ลายดอกไม้ที่เคยปรากฏที่เสี้ยวของวงโค้งหายไป เหลือเฉพาะแต่ลายดอกไม้ตรงกลางเท่านั้น เช่นเดียวกับลายพวงมาลัยที่สลักบนเสาประดับกรอบประตูได้ถูกแทนที่ด้วยลายใบไม้ก้านขด

ส่วนประติกรรมลอยตัวรูปมนุษย์ศิลปะไพรกเมงและกำพองพระ รูปบุรุษสวมหมวกทรงกระบอก ด้านหลังของหมวกยาวลงไปถึงท้ายทอย ขอบหมวกโค้งลงเป็นมุมแหลมเหนือขมับ บางครั้งก็มีลวดลายประดับอยู่เหนือขอบหมวก (กลายเป็นกะบังหน้าในสมัยต่อมา) ประติมากรรมบางรูปเริ่มมีทรงผมเป็นวงโค้งตกลงมาเป็นชั้นๆ บางรูปปรากฏหนวด ผ่าโจงกระเบนสั้น มีปลายชายพอกอยู่ที่บริเวณเหนือต้นขาด้านซ้าย ชายกระเบนรูปคล้ายสมอเรือหายไป ส่วนประติมากรรมรูปสตรีมีขนาดเล็กลง ริวผ้านุ่งสลักราวๆ มีชายพกรูปร่างค่อนข้างกลมปรากฏอยู่ด้วย

ศิลปะแบบกุเลน (ราว พ.ศ. ๑๓๗๐ - ๑๔๒๐)

ศิลปะแบบกุเลนเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ยุคนี้อือเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ และเป็นยุคฟื้นฟูศิลปะเขมร โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะจามและชาวมาลากับศิลปะเขมรในยุคก่อน ทับหลังที่พบสลักเป็นวงโค้งตามแบบเก่า ที่ปลายทับหลังมีกรที่บางขึ้นก็หันหน้าเข้าหากัน บางชิ้นก็หันหน้าออกจากกันเลียนแบบศิลปะชวา ที่เสี้ยวของทับหลังวงรูปไข่มีภาพบุคคลปรากฏขึ้นมาอีกตามแบบเก่า แต่ก็มีรูปร่างแบบใหม่ภายใต้ท่อนพวงมาลัย บางครั้งก็มีลายใบไม้ก้านขดตามแบบเก่า บางครั้งก็เป็นลายใบไม้เต็มใบรูปสามเหลี่ยมตามแบบเก่าอีกเช่นกัน แต่สลักแตกต่างกันออกไป บางครั้งลายใบไม้ก้านขดนี้ก็สลักอยู่ในลายใบไม้เต็มใบอีกต่อหนึ่ง

ส่วนเสาประดับกรอบประตูนั้นมีทั้งแบบแปดเหลี่ยมและสี่เหลี่ยม เหลี่ยมแต่ละเหลี่ยมสลักลายใบไม้เต็มใบอยู่หนึ่งใบ ยอดและโคนของตัวเสาพองออกและประดับด้วยลายเส้นนูนซึ่งมีลายดอกไม้ประดับ (ลายนี้เคยปรากฏอยู่ในศิลปะแบบกำพองพระ) ที่เสี้ยวของลำตัวเสามีลายวงแหวนประดับแต่เป็นลายชั้นรอง เพราะลายวงแหวนหลังประดับอยู่ตรงกึ่งกลางเสา และบางครั้งที่กึ่งของเสี้ยวของลำตัวเสาก็มีลายเส้นนูนโดด ๆ มาประดับด้วย

ประติมากรรมลอยตัวรูปมนุษย์ที่พบในยุคนี้นี้มีแต่รูปบุรุษ ลักษณะคล้ายศิลปะแบบไพรกเมงและกำพองพระ ในยุคนี้นวงโค้งที่ยึดประติมากรรมหายไป ทำให้มีลักษณะเป็นประติมากรรมลอยตัวอย่างแท้จริง หมวกทรงกระบอกที่โค้งลงมาถึงขมับ ไม่ได้โค้งลงมาเช่นเดิม แต่เผยให้เห็นผมซึ่งโค้งลงมาเป็นมุมแหลมแทนการนุ่งผ้ามีด้วยกัน ๒ แบบคือ มีชายผ้าข้างหน้าคล้ายสมอเรือซ้อนกันอยู่ ๒ ชั้น มีปลายชายพอกอยู่เหนือต้นขาด้านซ้าย และคาดเข็มขัดมีชาย ๒ ขายแบบหนึ่ง ส่วนอีกแบบหนึ่งไม่มีชายผ้ารูปคล้ายสมอเรือ มีแต่ชายพก และด้านบนของชายพกจีบเป็นริ้วเหนือเข็มขัด คาดเข็มขัดมีชายชายเดียว

ส่วนประติมากรรมลอยตัวรูปสัตว์พบบึงทวารบาล ที่นั่งอยู่เหนือสันเท้า สิ่งที่มีศีรษะใหญ่ ขนคอ ม้วนเป็นขมวด

ศิลปะแบบพระโค (ราว พ.ศ. ๑๔๒๐ - ๑๔๔๐)

คำว่า “พระโค” เป็นชื่อของปราสาทหลังหนึ่งที่ตั้งขึ้นในสมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ ทับหลังในศิลปะแบบพระโคมีขนาดสูงมาก มีลายท่อนพวงมาลัยอยู่ตรงกลาง ท่อนพวงมาลัยนี้ค่อนข้างตรง ซึ่งออกมาจากลวดลายตรงกลางทับหลังและหมุนม้วนออกข้างนอก จากท่อนพวงมาลัยนี้มีลายใบไม้ก้านขด ห้อยลงมาข้างล่าง มีพวงอุบะคั่นอยู่ระหว่างลายใบไม้ก้านขด

เสาประดับกรอบประตูแบบสี่เหลี่ยมหายไป ขณะที่เสากลมกลับมาได้รับความนิยมอีกครั้ง เสาเหล่านี้มีลวดลายตกแต่งมาก ระหว่างลายใบไม้ขนาดใหญ่เต็มใบมักมีพวงอุบะห้อยลงมา

เสาติดกับผนังมีลวดลายหลากหลาย เช่น ลายก้านขดออกมาจากวงแหวน มีลายบัวขาบคั่น ลายกำมปูประกอบด้วยวงโค้งที่มีภาพบุคคลอยู่ภายใน หรือประกอบด้วยลายก้านต่อดอกมีลายบัวขาบอยู่ ๒ ข้าง ลายก้านต่อดอกมีรูปร่างสูง ประกอบด้วยก้านกลมและกระเปาะที่มีเกสรอย่างเห็นได้ชัด ลายรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเรียงต่อกันหรือคั่นด้วยลวดลายคล้ายตัวเอ็กซ์ (X)

หน้าบันมีขอบด้านบนเป็นหยัก ที่ปลายมีศีรษะมกรหันหน้าออกมาด้านนอก โดยปรกติภายในหน้าบันมักปรากฏรูปบุคคลสำคัญและบริวารสลักอยู่

ประติมากรรมลอยตัวรูปมนุษย์ที่พบในยุคนี้มีลักษณะค่อนข้างอ้วน ไม่ปรากฏวงโค้งสำหรับยึด ประติมากรรมบุษราคัมปรากฏว่ามีเครา สวมกะบังหน้าที่มีลายบัวขาบเข้ามาคั่นอยู่ระหว่างลายใบไม้ เหนือกะบังหน้าเป็นมงกุฎยอดแหลมแบ่งเป็นชั้น ๆ หรือเกล้าผมเป็นทรงกระบอก มีผมเป็นวงโค้งเล็ก ๆ ซ้อนขึ้นไปเป็นชั้น ๆ สวมผ้าโจงกระเบนเรียบ มีริ้วเฉพาะบางแห่งเช่นที่ชายผ้ารูปคล้ายสมอเรือ ๑ ชั้น ที่ชายพกเหนือเข็มขัด และที่ชายเข็มขัด ๒ ชาย ทวารบาลมีชายเข็มขัดชายเดียวสลับกับปลายชายพกบนต้นขาด้านใดด้านหนึ่ง และสวมเครื่องอาภรณ์มากเป็นพิเศษ ส่วนรูปสตรีจะนุ่งผ้าที่มีชายริ้วที่จีบด้านหน้า ที่ชายพกซึ่งพับย้อนออกมาเป็นรูปวงโค้งและชายผ้าปลายแหลม

ส่วนประติมากรรมลอยตัวรูปสัตว์ สิ่งทวารบาลยังคงนั่งอยู่เหนือสันเท้า ลำตัวกลม ขนคอยังคงสลักคล้ายธรรมชาติ, นาค ที่พบมักเลื้อยอยู่บนดิน และแต่ละเศียรมักสวมกะบังหน้าเล็ก ๆ, ครุฑ ปรากฏเป็นพาหนะของพระนารายณ์ มีใบหน้าเหมือนนก และโค มีบา และโป่งบนต้นคอ หมอบอยู่เหนือขาหน้าสองขาที่พับเข้าใต้ลำตัว สวมกระดิ่งสายเดี่ยว

ศิลปะแบบบาแค้ง (ราว พ.ศ. ๑๔๔๐ - ๑๔๗๐)

“บาแค้ง” เป็นชื่อปราสาทที่ตั้งขึ้นในสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ ทับหลังในศิลปะแบบบาแค้ง ส่วนกลางของท่อนพวงมาลัยมักโค้งลงเล็กน้อย ลายพวงอุบะระหว่างใบก้านขดหายไป

เสาประดับกรอบประตูมีลายใบไม้ขนาดเล็กกระหว่างลายใบไม้ขนาดใหญ่ แต่ละเหลี่ยมของเสานิยมประดับด้วยลายใบไม้เต็มใบหนึ่งใบ และลายใบไม้ครึ่งใบสองใบ แต่ลายใบไม้ประดับวงแหวนกึ่งกลางเสาและที่เสี้ยวมีขนาดไม่เท่ากัน

กรอบหน้าบัน ซึ่งด้านบนเป็นหยักหรือประกอบด้วยวงโค้งหลายวง ประดับด้วยลายวงโค้งซึ่งประกอบด้วยส่วนโค้งสามส่วนเรียงเป็นแนว ที่ปลายเป็นศีรษะมกรหันหน้าออก ภาพบุคคลกลางหน้าบันล้อมรอบไปด้วยลวดลายพฤกษาที่ซับซ้อน รูปวงโค้งด้านหน้าของอาคารซึ่งสืบต่อลงมาจากศิลปะแบบพระโคยังคงอยู่

ประติมากรรมลอยตัวรูปมนุษย์ รูปบุรุษมีลักษณะกระด้าง แสดงลำตัวยืนตรงทางด้านหน้า เส้นคิ้วเป็นเส้นตรงคม นัยน์ตาและริมฝีปากประกอบด้วยขอบ ๒ ชั้น ผมและเคราเชื่อมต่อกันเป็นมุมแหลมที่บริเวณขมับและคาง เครื่องแต่งกายเป็นริ้ว มีชายผ้ารูปคล้ายสมอเรือซ้อนกันอยู่ข้างหน้า ๒ ชั้น ชั้นบนเป็นชั้นที่ยาวที่สุด ปลายด้านบนของชายผ้ารูปคล้ายสมอเรือจีบเป็นริ้วคล้ายพัดอยู่เหนือเข็มขัด ชายกระเบนด้านหลังมีลักษณะเช่นเดียวกัน เข็มขัดมีชายห้อยลงมา ๒ ชาย และมีปลายชายพอกอยู่เหนือต้นขา ด้านซ้าย ส่วนรูปสตรีมีขอบผ้าพับย้อนออกมาที่หน้าท้อง เข็มขัดมีพวงอุบะห้อยประดับ รอยพับซ้ายของผ้านุ่งยังคงมองเห็นได้ชัดเจน

ประติมากรรมลอยตัวรูปสัตว์ สิ่งที่ยังคงนั่งอยู่เหนือสันเท้า มีลักษณะสมส่วน ขนคอเริ่มสลักอย่างคร่าว ๆ ขณะที่ครุฑพบภาพสลักขนาดใหญ่ที่ปราสาทกระวัน โดยครุฑทำหน้าที่เป็นเทพพาหนะให้แก่พระนารายณ์ คาดเข็มขัดขนนกมีชายห้อยอยู่ข้างหน้า

ศิลปะแบบเกาะแกร์ (ราว พ.ศ. ๑๔๖๕ - ๑๔๙๐)

ศิลปะแบบเกาะแกร์ ตรงกับรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ ทับหลังศิลปะแบบเกาะแกร์ ท่อนพวงมาลัยกลางทับหลังมักอ่อนโค้งลงตรงกลาง กลางทับหลังสลักเป็นภาพเล่าเรื่อง

เสาประดับกรอบประตูยังคงมีลายใบไม้เต็มใบหนึ่งใบ และลายใบไม้ครึ่งใบสองใบประดับอยู่แต่ละเหลี่ยม แต่ลายเส้นนูนที่กึ่งของเสี้ยวของลำตัวเสาได้กลายเป็นวงแหวนเล็ก ๆ ขึ้นมา และมีลายใบไม้ขนาดเล็กประกอบอยู่ทั้งสองด้าน ด้วยเหตุนี้ลายวงแหวนที่กึ่งกลางของเสาและที่เสี้ยวจึงต้องเพิ่มจำนวนเส้นนูนขึ้นเพื่อรักษาลำดับความสำคัญไว้

กรอบของหน้าบันยังคงคล้ายกับศิลปะแบบแคว็ง คือมีทั้งที่ด้านบนเป็นหยักหรือประกอบด้วยวงโค้งหลายวง ลวดลายภายในมักเป็นลายพันธุ์พฤกษาห้อมล้อมบุคคลเพียงคนเดียว

ประติมากรรมลอยตัวมีขนาดใหญ่ และมีลักษณะเคลื่อนไหว ใบหน้ามีลักษณะอ่อนหวานกว่าศิลปะแบบแคว็งคือ มีการยิ้มเล็กน้อย บุรุษแต่งกายโดยมีขอบผ้าพับย้อนออกมาที่หน้าท้อง ชายผ้ารูปคล้ายสมอเรือที่ยาวที่สุดคือชั้นที่อยู่ข้างใต้ ปลายชายพอกที่อยู่บริเวณต้นขาหายไป ส่วนสตรี ขอบผ้าที่พับย้อนออกมาที่หน้าท้องมีขนาดใหญ่ขึ้น รอยพับซ้ายและอุบะที่ห้อยอยู่กับเข็มขัดหายไป ประติมากรรมมนุษย์

ในยุคนี้สวมนาการณ์มาก กะบังหน้ามักรวมกับมงกุฎเป็นชิ้นเดียวและมีแผ่นเบื้องหลังปกคลุมท้ายทอยอย่างงดงาม บางครั้งก็มีการเกล้าผมแบบใหม่ คือถักไปตามทางขวาง

ประติมากรรมรูปสัตว์ นาคแต่ละเศียรสวมกะบังหน้าที่มีปีกยื่นออกไปทั้งสองข้าง ส่วนครุฑนั้น มีการสลักลอยตัวทำท่ากำลังเดินตามนาคเป็นครั้งแรก ครุฑมีลักษณะคล้ายนกและสวมนาการณ์มากขึ้น

ศิลปะแบบแปรรูป (ราว พ.ศ. ๑๔๙๐ - ๑๕๑๐)

คำว่า “แปรรูป” เป็นชื่อของปราสาทซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน ทับหลังศิลปะแบบแปรรูปสร้างเลียนแบบศิลปะแบบพระโค หากแต่เพิ่มรูปลายแนวเล็ก ๆ บนส่วนล่างสุดของทับหลังกลับมีขึ้นใหม่

ประติมากรรมรูปสัตว์ สิ่งที่ยังคงนั่งอยู่บนสันเท้า มีลำตัวสูงขึ้น, ครุฑสร้างเลียนแบบศิลปะในยุคก่อน

ศิลปะแบบบันทายศรี (ราว พ.ศ. ๑๕๑๐ - ๑๕๕๐)

คำว่า “บันทายศรี” เป็นชื่อปราสาทที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ ศิลปะแบบบันทายศรีถือเป็นสมัยแห่งการฟื้นฟูศิลปะเขมรอีกครั้งหนึ่ง ทับหลังสร้างเลียนแบบศิลปะแบบพระโค หากแต่นิยมใช้ลายก้านต่อดอก และกลับมีลวดลายแบ่งที่เสี้ยวของทับหลังตามศิลปะแบบพระโค

เสาประดับกรอบประตูในศิลปะแบบบันทายศรีสร้างเลียนแบบของเก่า หากแต่ไม่มีลายวงแหวนมาประดับที่กึ่งของเสี้ยว และลายใบไม้ที่ยังคงมีขนาดเล็กอยู่ก็ทำให้พื้นที่ว่างของเสามีขนาดใหญ่ขึ้น

หน้าบันในศิลปะแบบบันทายศรีมีทั้งที่มีขอบข้างบนเป็นหยักหรือประกอบด้วยวงโค้งหลายวง แต่บางครั้งก็เป็นหน้าบันรูปสามเหลี่ยม กรอบหน้าบันไม่ได้ประดับด้วยลายวงโค้งเล็ก ๆ อีกแล้ว แต่ประดับด้วยลวดลายแบบใหม่คือ ลายก้านต่อดอกเรียงจากสูงมาต่ำ ลวดลายที่ปลายกรอบหน้าบัน บางครั้งก็ยังคงเป็นศิวะมกรตามเดิม แต่มกรเหล่านี้ใช้วงยึดสัตว์อื่น เช่น สิงห์หรือครุฑ หรือส่วนใหญ่ก็เป็นลายมกรคายนาค ส่วนภาพสลักเล่าเรื่องบนหน้าบันเริ่มปรากฏมีขึ้น แต่ลวดลายพันธุ์พฤกษาบนหน้าบันบางแห่งก็ยังคงอยู่

เสาติดกับผนัง ลายก้านขดไม่มีบัวขาบมาประกอบอีกแล้วแต่วงแหวนยังคงอยู่ ตรงกลางของลายก้ามปู วงโค้งซึ่งประกอบด้วยส่วนโค้ง ๓ ส่วน และเคยมีภาพบุคคล ดังที่ปรากฏพบที่ปราสาทแปรรูป (ศิลปะแบบแปรรูป) ได้กลายเป็นวงโค้งที่มีลายก้านต่อดอกอยู่ภายใน ต่อมาวงโค้งก็หายไปอีก คงเหลือแต่เพียงลายก้านต่อดอกเหนือลายกิ้งก่าใบไม้เท่านั้น ลายก้ามปูมี ๓ แบบ คือ วงโค้งมีภาพบุคคลอยู่ภายในวงโค้งมีลายก้านต่อดอกอยู่ภายใน และลายก้านต่อดอกเพียงอย่างเดียว ลักษณะเช่นนี้ยังคงอยู่ต่อมาในสมัยคลัง หากตั้งแต่ศิลปะแบบบาปวน ลายก้ามปูที่มีแต่เพียงลายก้านต่อดอกเป็นที่นิยมมากที่สุด ลายก้านต่อดอกอีกแบบหนึ่ง ซึ่งหายไปตั้งแต่ศิลปะแบบพระโคกลับมาปรากฏขึ้นใหม่บนเสาติดกับผนัง และมีรูปร่างง่ายขึ้น

ประติมากรรมรูปมนุษย์ นิยมสร้างเลียนแบบของเก่า แต่มีขนาดเล็กลงกล่าวคือ มีแบบเครื่องแต่งกายเป็นริ้วตามแบบเกาะแกร์ และมีเครื่องแต่งกายเรียบ ไม่มีริ้วตามแบบเก่าซึ่งในขั้นต้นใช้เฉพาะบุคคล

ชั้นรองตามซุ้ม ส่วนประติมากรรมสำคัญมีใบหน้าอ่อนหวาน ริมฝีปากอ้มและหนา ทรงผมมีทั้งแบบโบราณที่สวมกะบังหน้า และแบบไม่สวมกะบังหน้า มีผมที่ถักขึ้นไปเป็นแนว และมีมวยผมข้างบนรูปทรงกระบอกที่มีผมม้วนตกลงมาเป็นวง

ประติมากรรมรูปสัตว์ สิ่งเริ่มยกลำดับขึ้นเล็กน้อย, ครุฑสร้างเลียนแบบศิลปะแบบเก่า เหตุนี้เครื่องประดับของครุฑจึงมีน้อยลง

ศิลปะแบบคลังหรือเกลียง (ราว พ.ศ. ๑๕๑๐ - ๑๕๖๐)

ศิลปะแบบคลัง เริ่มตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันจนถึงสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ในยุคนี้ทับหลังมีลวดลายประดับน้อยกว่าในศิลปะแบบบันทายศรี ลวดลายตรงกลางมักเป็นลายหน้ากาลมีลิ้นแลบออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยม ท่อนพวงมาลัยออกมาจากปากหน้ากาล ซึ่งใช้มือยึดท่อนพวงมาลัยนั้นไว้ ที่เสี้ยวของทับหลังมีพวงอุษณาขนาดใหญ่มาคั่น

เสาประดับกรอบประตูในศิลปะคลังช่วงต้นยังคงศิลปะแบบบันทายศรี ส่วนในช่วงปลายมีวิวัฒนาการจากศิลปะแบบเกาะแกร์ ลายไปไม้ค่อย ๆ มีขนาดเล็กลงจนตุล่ายพันปลา ลักษณะแบบนี้คงอยู่มาจนถึงศิลปะแบบบายน

กรอบหน้าบันประดับด้วยลายก้านต่อดอก และปลายมีลายหน้ากาลกำลังคายนาค หน้ากาลนี้มีแขนเข้ามาประกอบ ตัวหน้าบันมักประดับด้วยลายพันธุ์พฤกษายิ่งกว่าภาพสลักเล่าเรื่อง

ลายก้านขดบนเสาดัดกับผนังมักไม่มีวงแหวนประกอบ ส่วนลายก้ามปูไม่ค่อยแตกต่างไปจากปราสาทบันทายศรี บางครั้งยังคงมีวงโค้งเล็กๆ ปรากฏอยู่ตรงกลางแต่น้อย

ประติมากรรมรูปมนุษย์ รูปบุรุษเลียนแบบศิลปะแบบบาแค็ง แต่ชายผ้ารูปคล้ายสมอเรือชั้นล่างเป็นชั้นที่ยาวที่สุด รูปสตรีเลียนแบบศิลปะแบบเกาะแกร์คือมีขอบผ้าพยับยื่นออกมาที่หน้าท้อง

ประติมากรรมรูปสัตว์ โค ลอยตัวดูอ่อนช้อยยิ่งกว่าที่ปราสาทพระโค โป่งบนต้นคอก็ไม่แข็งแรงเท่าขาหน้าข้างหนึ่งได้ยกขึ้นเล็กน้อย สร้อยคอมีเครื่องประดับมากขึ้น

ศิลปะแบบบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๖๐ - ๑๖๓๐)

คำว่า “บาปวน” เป็นชื่อของปราสาทที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ ในยุคนี้ทับหลังที่มีลวดลายพันธุ์พฤกษา ท่อนพวงมาลัยมักโค้งลงตรงกลาง เหนือหน้ากาลมีเทวดาประทับนั่งอยู่ภายในซุ้มมือของหน้ากาลยังคงยึดท่อนพวงมาลัยไว้ หรือไม่ก็สลักเป็นภาพเล่าเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระกฤษณะไว้ตรงกลางทับหลัง

เสาประดับกรอบประตู ลายวงแหวนมีความหนาขึ้น แต่ก็ยังคงรักษาลำดับลดหลั่นกันอยู่

ลวดลายบนหน้าบันกลับกลายเป็นลายพันธุ์พฤกษา กรอบหน้าบันสลักเป็นรูปลำตัวนาคเรียบ และพองออกมาเล็กน้อย มีเศียรนาคอยู่ที่ปลายทั้งสองข้าง ไม่มีหน้ากาลเข้ามาประกอบ

ลายก้านขดไม่มีวงแหวน มีลายใบไม้เล็ก ๆ เข้ามาประกอบอยู่ ๒ ข้าง และบนก้านก็มีรอยเป็นขีดยาว รอยขีดยาวนี้เป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะแบบบาปวน ลายก้ามปูที่มีลายวงโค้งหายไป กลายเป็นลายก้ามปูที่มีเฉพาะลายก้านต่อดอก ลายก้านต่อดอกปรากฏให้เห็นบ่อยครั้ง แต่ส่วนมีความกว้างยิ่งกว่าความสูง ลายเกสรหายไป ก้านเองไม่ได้เป็นรูปทรงกลม แต่แบนลงและมีร่องมาแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน

ประติมากรรมรูปมนุษย์ในยุคนี้มีขนาดเล็กลง มีรอยลักยิ้มอยู่กลางคาง นัยน์ตาสลักเป็นลอยหรือสลักลึกลงไป ทรงผมประกอบด้วยผมถักเป็นแนวตั้งตรง รวบเป็นมวยกลมอยู่เหนือศีรษะและมีลูกประคำรัดที่เชิง แต่บางครั้งก็สวมกะบังหน้ากับมงกุฎรูปกรวย รูปบุรุษ นุ่งผ้าโจงกระเบนสั้นจีบเป็นริ้ว ขอบเว้าลงมากที่หน้าท้อง มีชายพกสั้น ๆ ขมวดอยู่ และมีปลายชายพกแผ่อยู่เหนือต้นขาด้านซ้าย คาดเข็มขัดผ้ามีชายผ้าทางด้านขวาชายเดียว ในปลายศิลปะแบบบาปวน ชายกระเบนข้างหลังมีรูป “ปิกผีเสื้อ” ซึ่งบางครั้งก็มีถึง ๒ ชั้น รูปสตรี นุ่งผ้านุ่งจีบเป็นริ้ว ชายของจีบข้างหน้าสลักเป็นรูปคล้าย “หางปลา” ขอบผ้านุ่งเว้าลงที่หน้าท้องเช่นเดียวกัน ในช่วงแรกคาดเข็มขัดผ้า แต่ต่อมาคาดเข็มขัดเพชรพลอยมีอุบะห้อย ในปลายศิลปะแบบบาปวนมีเครื่องแต่งกายแบบใหม่ คือขอบผ้านุ่งเว้าลงมากที่หน้าท้องและมีชายผ้าชักออกทางด้านข้าง

ประติมากรรมรูปสัตว์ ครุฑ ในศิลปะแบบบาปวนมีลักษณะแปลกประหลาดคือ มีหน้าตาเหมือนมนุษย์ สวมเครื่องอาภรณ์น้อยลง ส่วนใหญ่ไม่มีแขน มีแต่ปีกซึ่งกางออกเป็นเส้นตรง ในสมัยนี้ครุฑมีบริวารไปด้วย

ศิลปะแบบนครวัด (ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๒๐)

คำว่า “นครวัด” คือ ชื่อของปราสาทหลังหนึ่งที่สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ในยุคนี้ทับหลังที่มีลวดลายพันธุ์พฤกษามีลักษณะเหมือนศิลปะแบบบาปวน แต่หน้ากาลจะแบนและหักมากยิ่งขึ้น ทับหลังมีลวดลายพันธุ์พฤกษาประดับอย่างหนาแน่น และมีภาพบุคคลเล็กๆ เข้ามาประกอบเป็นจำนวนมาก ทับหลังแบบใหม่ที่ปรากฏในยุคนี้คือ ทับหลังที่ไม่มีท่อนพวงมาลัยตรงกลาง และมีลายก้านขดม้วนไปทางเดียวกัน ในปลายศิลปะแบบนครวัด หน้ากาลมีเขี้ยวออกขึ้นที่มุมปาก และเขี้ยวนี้คงอยู่มาจนถึงศิลปะแบบบาเยน

เสาประดับกรอบประตูเป็นเสาที่มีลวดลายเครื่องตกแต่งมากที่สุดในศิลปะขอม ลายวงแหวนมีจำนวนมากขึ้น และมีลายเส้นนูนประดับมากยิ่งขึ้นทุกที่

กรอบหน้าบันยังคงพองออก แต่มีลวดลายเข้ามาประดับเป็นลายก้านต่อดอกเรียงจากต่ำขึ้นไปหาสูง ที่ปลายกรอบหน้าบันมีศีรษะมกรกำลังคายนาคร ลายพันธุ์พฤกษากลางหน้าบันหาได้ยาก อาจเป็นภาพบุคคลที่ปะปนยุ่งเหยิง หรือแบ่งอย่างได้ระเบียบเป็นแนวซ้อน โดยมีบุคคลสำคัญอยู่ตรงกลาง

ลายก้านขดมีความสวยงามน้อยลง ลายใบไม้ทางด้านข้างมีความสำคัญยิ่งขึ้น อย่างไรก็ดี ลวดลายก้านขดในสมัยนี้กลับดูมีชีวิตขึ้น อาจเป็นเพราะมีภาพบุคคลเล็ก ๆ ปรากฏภายในลายก้านขดนั้น

ลายก้ามปูมักประกอบด้วยลายก้านต่อดอก ซึ่งไม่มีวงโค้งประกอบอยู่ข้างบน บนลายก้านต่อดอกนี้มีภาพบุคคลเล็ก ๆ ซึ่งขอยืมมาจากลายก้านต่อดอกที่มีวงโค้งประกอบในสมัยเก่า บางครั้งลายก้านขดซึ่งอยู่เหนือลายใบไม้ที่ห้อยตกลงมาทางด้านข้าง ๒ ใบ ก็หมุนม้วนลงข้างล่างแทนที่จะหมุนม้วนขึ้นข้างบน ลักษณะดังกล่าวพบต่อมาในศิลปะแบบบายน

ประติมากรรมรูปมนุษย์มีขนาดใหญ่ รูปบุรุษ ใบหน้าไม่ค่อยมีทรวดมึเครา ผ้านุ่งบุรุษประกอบด้วยชายผ้ายาวรูปคล้ายสมอเรือซ้อนกันอยู่ข้างหน้า ๒ ชั้น ชายผ้าชั้นล่างมักยาวลงมาอยู่ในระดับเดียวกับขอบเข่า ชายกระเบนข้างหลังห้อยลงมาทับเข็มขัด ในชั้นต้นขอบผ้าพับย้อนออกมาหน้าท้องยังคงอยู่ แต่ต่อมาก็หายไป ในตอนปลายศิลปะแบบนครวัด ชายผ้ารูปคล้ายสมอเรือสองชั้นข้างหน้าจะสั้นเข้า ที่ชายกระเบนข้างหลังมีชายผ้ารูปสมอเรือมาประกอบ ๑ ชั้น บางครั้งปลายชายพกในศิลปะแบบนครวัดก็พาดผ่านตั้งแต่ต้นขาด้านขวาจนถึงต้นขาด้านซ้ายส่วนล่าง รูปสตรี มักนุ่งผ้าจีบ มีขอบผ้าสี่เหลี่ยมพับย้อนออกมาหน้าท้อง ชายผ้า “รูปหางปลา” คูคล้ายกับเอามาต่อเติมเข้า

ภาพสลักนูนต่ำ รูปบุรุษ เครื่องแต่งกายบุรุษเว้าลงมากที่บั้นเอว และมีชายผ้าห้อยลงมาจากเอวทั้งสองข้างเช่นเดียวกับเครื่องแต่งกายสตรี รูปสตรี นุ่งผ้าพับป้ายอย่างงดงาม มีลายดอกไม้เล็ก ๆ หรือมีลายตารางประกอบ ซักชายออกมามากทั้งสองข้าง ในตอนปลายศิลปะแบบนครวัด เทพธิดาบางตนนุ่งผ้าเป็นริ้ว มีชายผ้าห้อยอยู่ข้างหลังสองชาย และชายข้างหน้าพับซ้อนกัน เครื่องอาภรณ์มีมาก สร้อยคอและเข็มขัดมีลายอุบะเข้ามาประกอบเสมอ ประติมากรรมแทบทุกรูปสวมกะบังหน้า และในตอนปลายศิลปะแบบนครวัด กะบังหน้าก็เปลี่ยนรูปเป็นมงกุฎ และกะบังหน้าที่ประดับลวดลายดอกไม้เริ่มปรากฏขึ้นในสมัยนี้

ประติมากรรมรูปสัตว์ นาค นาคปลายราวลูกกรงมีเพิ่มขึ้น ลำตัวของนาคอยู่เหนือฐานซึ่งแบ่งออกเป็นช่อง เคียนาคมีริศมีลายเปลวล้อมรอบ ซึ่งกลายมาจากปีกสองข้างที่ปรากฏในศิลปะแบบเกาะแกร์ (พุทธศตวรรษที่ ๑๕) บางครั้งปรากฏรูปครุฑขนาดเล็กอยู่ในลวดลายเหนือเศียรนาคด้วย, สิ่งนี้ในศิลปะแบบนครวัดจะยืนอยู่บนขาทั้งสี่ ขนคอสลักอย่างคร่าว ๆ, ครุฑในศิลปะแบบนครวัด แบ่งออกเป็นครุฑที่เป็นเทพพาหนะ จะมีพระนารายณ์ประทับยืนอยู่เหนือบ่าเสมอ และครุฑที่อยู่ปลายราวลูกกรง ครุฑแบบนี้จะมีใบไม้ประดับอยู่รอบศีรษะ ไม่สวมกะบังหน้าหรือมงกุฎ เครื่องอาภรณ์มีลวดลายประดับยิ่งขึ้น ยุคนี้นาคอยู่ทั้งสองข้าง, โคสลักอยู่อย่างอ่อนช้อย โป่งบนหลังพอมบาง ขาข้างหนึ่งยกขึ้นอย่างแท้จริงคล้ายกับที่กำลังเตรียมจะลุกขึ้น สร้อยคอกมีเครื่องประดับอย่างมากมาย

ศิลปะแบบบายน (ราว พ.ศ. ๑๗๒๐ - ๑๗๘๐)

คำว่า “บายน” เป็นชื่อปราสาทหลังหนึ่งที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทับหลังในศิลปะแบบบายนในช่วงต้น มีลายท่อนพวงมาลัยที่แตกออกอยู่เสมอ ซึ่งลักษณะเช่นนี้มีมาตั้งแต่ศิลปะแบบนครวัดแล้ว ในศิลปะบายนช่วงกลางและปลาย มีทับหลังที่ไม่มีลายท่อนพวงมาลัยเข้ามาแทนที่คล้ายกับที่พบในศิลปะแบบนครวัด สลักเป็นลายก้านขดขนาดใหญ่ข้างล่างหมุนม้วน ลวดลายตรงกลางลงมาสู่ส่วนล่างของทับหลังเสมอ

บนเสาประดับกรอบประตูมีลายใบไม้เล็ก ๆ รูปฟันปลาหายไป ลายวงแหวนมีลักษณะยุ่งยากขึ้นและเท่ากัน ไม่มีการรักษาลำดับความสำคัญอีกต่อไป

หน้าบันคล้ายคลึงกับในศิลปะแบบนครวัด หน้าบันลายพันธุ์พฤกษาหายไป มีการสลักเป็นภาพเล่าเรื่อง ภาพบุคคลปะปนกันอยู่มากปรากฏในศาสนสถานในศิลปะแบบบายนตอนต้นเท่านั้น

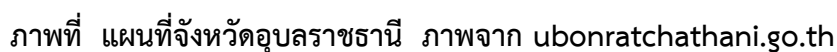
บนเสาดัดผนัง ลายก้านขดฝีมือเสื่อมลงและแบนคล้ายแผ่นหนัง

ลายกัมพูแตกต่างจากลายกัมพูในศิลปะแบบนครวัดเพียงเล็กน้อย และส่วนใหญ่ประกอบด้วยลายก้านขดที่ม้วนลงเบื้องล่าง

ภาพสลักขนาดใหญ่มักแบ่งออกเป็นแนวซ้อนกัน เทคนิคในการสลักเสื่อมลง นิยมสลักเป็นภาพชีวิตประจำวัน

ประติมากรรมรูปมนุษย์ในศิลปะบายนมักแสดงอาการยิ้ม บางครั้งก็มีการสลักให้เหมือนใบหน้าคนจริงๆ รูปบุรุษ ฝ้านุ่งบุรุษกลายเป็นโจงกระเบน เป็นริ้วสั้น ๆ มีชายผ้ารูปคล้ายสมอเรือชั้นเดียวสลักอยู่ทั้งทางด้านหน้าและด้านหลัง หัวเข็มขัดมีอยู่ทั้งสองด้าน ที่ขอบเบื้องล่างของฝ้านุ่งมีลายเครื่องประดับเป็นแนวรูปทวารบาล สวมเครื่องประดับตกแต่งยิ่งกว่าประติมากรรมรูปเคารพ เพราะไม่มีโอกาสสวมเครื่องอาภรณ์ที่ทำด้วยเพชรพลอยจริง ๆ หรือนุ่งผ้าจริงทับลงไปอีกชั้นหนึ่ง ทรงผมสมัยนี้มักถูกเป็นรูปจันทร์เสี้ยวซ้อนกันขึ้นไปเป็นแนวตรง เหนือนั้นมีมวยผมเป็นรูปทรงกระบอก หรือมงกุฎรูปกรวยเป็นกลีบบัวซ้อนเป็นชั้น ๆ ไม่นิยมสวมกะบังหน้า รูปสตรี ฝ้านุ่งประดับด้วยลายดอกไม้ มีชายผ้าใหญ่รูปสามเหลี่ยมพับซ้อนอยู่ทางด้านหน้า รูปเทพธิดาในภาพสลักขนาดเลียนแบบศิลปะแบบนครวัดตอนปลาย แต่ต่อมาชายผ้าเหลือเพียงชายผ้ารูปสามเหลี่ยมชายเดียวทางด้านหน้าและแสดงอาการยิ้มในตอนปลายศิลปะบายน

ประติมากรรมรูปสัตว์ นาคที่อยู่ปลายราวบันไดมีครุฑขนาดใหญ่ขึ้นมาขึ้นบนเศียรนาค ในชั้นต้นครุฑมีอยู่ทั้งสองด้านเช่นเดียวกับเศียรนาค แต่ในสมัยต่อมาคงเหลือแต่เพียงด้านหน้าเท่านั้น, ครุฑ ในศิลปะแบบบายนทำหน้าที่เป็นผู้รักษาพระพุทธศาสนาแทนที่จะเป็นศัตรูของนาค ครุฑในศิลปะแบบบายนทำหน้าที่ ๓ ประการ คือ เป็นพาหนะ เช่น เป็นพาหนะของพระโพธิสัตว์วัชรปาณี ครุฑปลายราวลูกกรงที่ขึ้นมาบนนาคดังที่กล่าวมาข้างต้น และเป็นครุฑแบกสลักอยู่ตามกำแพง ฐาน และยอดผนัง, สิ่งที่มีลักษณะคล้ายกับสิ่งที่ปราสาทนครวัด คือยืนอยู่เหนือแท่งสี่ข้าง และชนคอสลักอย่างคร่าว ๆ ยิ่งขึ้นไปอีก

เมื่อประมาณ ๑๔,๐๐๐ - ๖,๐๐๐ ปีมาแล้ว บริเวณดินแดนแถบนี้เคยมีมนุษย์รวมกลุ่มกันขนาดเล็ก ใช้เพิงผาเป็นที่พักอาศัยและประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การฝังศพ นอกจากนี้พวกเขายังรู้จักประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ที่มีลักษณะเรียบง่ายอีกด้วย ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีเป็นเครื่องมือหินในกลุ่มวัฒนธรรมโฮบิเนียน ซึ่งพบที่บริเวณถ้ำตาลาว อำเภอนาตาล หรือเครื่องมือหินกะเทาะ ที่พบบริเวณถ้ำลายมือ อำเภอโขงเจียม เป็นต้น

ต่อมาในช่วง ๖,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว สังคมมนุษย์เริ่มพัฒนาขึ้นจากเดิมที่เคยอาศัยอยู่ตามเพิงถ้ำ และใช้ชีวิตแบบพึ่งพิงธรรมชาติแต่เพียงอย่างเดียว กลายมาเป็นมนุษย์เริ่มรู้จักสังเกต จดจำ และเรียนรู้มากขึ้น มีการรวมตัวกันตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นหลักแหล่ง โดยมีกาศยอยู่ใกล้แหล่งน้ำ มีการจัดสรรการใช้ประโยชน์จากพื้นที่มากขึ้น รู้จักทำการเกษตรกรรม และข้าวของเครื่องใช้ก็มีการพัฒนาขึ้น ดังเช่นที่มีการขุดค้นพบภาชนะดินเผาที่บ้านโนนสาวเอ้ ตำบลกุดลาด อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

ประมาณ ๒,๕๐๐ - ๒,๐๐๐ ปีมาแล้วพบว่า มนุษย์ที่อาศัยอยู่ ณ ดินแดนแถบนี้มีพิธีการฝังศพ ครั้งที่ ๒ โดยจะนำกระดูกคนตายใส่ภาชนะดินเผาทรงฆ้องที่มีฝาปิดมาฝัง พร้อมทั้งเครื่องประดับที่ทำจากสัมฤทธิ์เช่น กำไลมือ ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีอยู่ที่บ้านก้านเหลือง ตำบลขามใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

ประมาณ ๑,๘๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ได้มีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับผู้คนที่อยู่ในดินแดนที่อยู่ใกล้เคียงและห่างไกล เห็นได้จากการค้นพบกลองมโหระทึกที่บ้านชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

ต่อมาในยุคประวัติศาสตร์ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ วัฒนธรรมเจนละได้มีอิทธิพลเหนือดินแดนแถบนี้ ดังปรากฏหลักฐานสำคัญคือศิลาจารึกที่ค้นพบจำนวนทั้งสิ้น ๕ หลักคือ ศิลาจารึกปากมูล อำเภอโขงเจียม ๒ หลัก ศิลาจารึกปากโพนน้อย อำเภอสิรินธรจำนวน ๑ หลัก และศิลาจารึกถ้ำภูพาน ๒ หลัก จารึกเหล่านี้จารด้วยอักษรปัลลวะและสันสกฤต เนื้อหากล่าวถึงพระเกียรติคุณของ “เจ้าชายจิตรเสน” ผู้ซึ่งต่อมาก็คือกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรเจนละ ทรงพระนามว่า “พระเจ้ามเหศวรมัน” นั่นเอง

อภิรักษ์ สงเคราะห์ (๒๕๕๔) ได้ศึกษาศิลาจารึกของพระเจ้ามเหศวรมัน (ศิลาจารึกปากมูล) พบว่า ภาควัฒนออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะจังหวัดอุบลราชธานีมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ตอนในดินแดนประเทศไทยกับบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง กล่าวคือบริเวณอุบลราชธานีเป็นจุดที่แม่น้ำมูลและแม่น้ำชีไหลมาบรรจบกัน แล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม หากเดินทางตามลำน้ำโขงไปทางเหนือก็จะไปถึงแคว้นยูนนานในประเทศจีนตอนใต้ และถ้าเดินทางตามลำน้ำโขงไปทางใต้ก็สามารถลงไปถึงปากแม่น้ำโขงได้ นอกจากนั้น หากเดินทางตามปากแม่น้ำมูลมาทางทิศตะวันตกก็จะสามารถติดต่อกับชุมชนบริเวณอีสานตอนล่างได้ นอกจากนี้ภาคอีสานของไทยยังเป็นพื้นที่ที่มีการถลุงแร่เหล็กและทำเกลือสินเธาว์ ซึ่งเป็นของที่อาณาจักรเจนละต้องการมาก โดยนำเหล็กไปทำอาวุธเพื่อใช้ในการศึกสงคราม ส่วนเกลือนั้นนำไปใช้ในการประกอบอาหาร ด้วยเหตุนี้จังหวัดอุบลราชธานีจึงเป็น

พื้นที่ที่มีความสำคัญมาก ดังปรากฏหลักฐานเชิงประจักษ์คือ ศิลารึกของพระเจ้ามเหศวรมันจำนวนหลายหลักนั่นเอง

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ วัฒนธรรมทวารวดี ได้ถือกำเนิดขึ้น โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย (เจดีย์พระประโทน จังหวัดนครปฐม) และแพร่ขยายเข้ามาในภาคอีสานราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖ ดังปรากฏหลักฐานสำคัญคือ ใบเสมาหินที่กระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ใบเสมาหินนี้แต่เดิมเป็นความเชื่อในวัฒนธรรมหินตั้งตามลัทธิบูชาบรรพบุรุษเชื่อว่า จะบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ต่อมาเมื่อรับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาเข้ามาแล้ว จากหินตั้งจึงแปรเปลี่ยนมาเป็นเสมาหิน ซึ่งเป็นเครื่องหมายที่ใช้กำหนดความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พื้นที่ตามคติทางพระพุทธศาสนาแทน ตัวอย่างใบเสมาหินสมัยทวารวดีที่ค้นพบ เช่น ใบเสมาที่บ้านยางเทิง อำเภอเมืองสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

หลังจากสิ้นสุดอิทธิพลของอาณาจักรทวารวดีแล้ว อิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรได้แพร่เข้ามายังดินแดนอุบลราชธานีเป็นระลอกที่ ๒ เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔) ได้รวบรวมอาณาจักรเจนละบกและเจนละน้ำเข้าด้วยกัน ต่อมาในสมัยของพระเจ้ายโศวรมัน (ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕) ได้ทรงสถาปนาเมืองยโศธรปุระหรืออาณาจักรเขมรสมัยเมืองพระนครขึ้น ในยุคนี้อิทธิพลของอารยธรรมเขมรได้แผ่ขยายไปทั่วบริเวณอีสานใต้ ได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี แม้ว่าจังหวัดอุบลราชธานีจะปรากฏร่องรอยวัฒนธรรมเขมรน้อยกว่าที่อื่น เนื่องจากอยู่ห่างจากเส้นทาง การติดต่อกับเมืองพระนคร ทว่าก็ได้รับอิทธิพลอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก่อนที่จะลดน้อยลงและขาดช่วงไปในที่สุด (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ๒๕๔๒ : ๖๐ - ๖๑)

การกระจายตัวของแหล่งวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนครในจังหวัดอุบลราชธานี พบอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัด ได้แก่ อำเภวารินชำราบ สำโรง เดชอุดม บุนทริก น้ำยืน และทุ่งศรีอุดม ดังปรากฏหลักฐานสำคัญทางโบราณคดีเช่น ภาพสลักพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ที่อยู่ในลำโดมใหญ่ บ้านแซ่ดอน ตำบลโดมประดิษฐ์ อำเภอน้ำยืน (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗), ปราสาทบ้านเบ็ญ อำเภอกุดศรีอุดม (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖), ปราสาททองหลาง อำเภอดงดง (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗), ปราสาทนางพญา อำเภอบุนทริก (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘) เป็นต้น

แม้ว่าอิทธิพลจากเขมรจะสิ้นสุดลงในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ทว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จังหวัดอุบลราชธานียังคงเป็นถิ่นที่อยู่ของชาวเขมรป่าดงและชาวกวย ในปัจจุบันชาวเขมรป่าดงส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ และนครราชสีมาบางส่วน ภาษาที่ใช้คล้ายกับภาษาเขมรที่ใช้ในประเทศกัมพูชา มีขนบธรรมเนียม ประเพณีที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ส่วนกวย (กวยหรือส่วย) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ “ชา” มีรูปร่างใกล้เคียงกับกลุ่มชาวเขมร อีกทั้งภาษาที่ใช้ก็ใกล้เคียงกัน ปัจจุบันคนกลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดศรีสะเกษ อุบลราชธานี บุรีรัมย์ และสุรินทร์ เมื่อแบ่งตามสำเนียงการพูด สามารถแบ่งส่วยได้เป็น ๒ กลุ่มคือ กลุ่มลาวส่วยและเขมรส่วย (บุญยงค์ เกศเทศ, ๒๕๕๑ : ๑๒๑ - ๑๒๒)

ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๕ หลังจากที่ยิทธิพลเขมรสิ้นสุดลง อิทธิพลจากล้านช้างได้เข้ามาแทนที่ โดยในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ พระครูโพนเสม็กจากเมืองจำปาศักดิ์ เดินทางอพยพเข้ามาพร้อมกับชาวลาว

กลุ่มหนึ่งมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านพระเหลา เมืองพนานิคม (ปัจจุบันคือ อำเภอนาเยีย จังหวัดอำนาจเจริญ) ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ กลุ่มพระวอ พระตา ได้อพยพมาจากเวียงจันทน์มายังเมืองหนองบัวลุ่มภูแล้วลงมาอยู่ ณ เมืองอุบลราชธานีในที่สุด จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ ๒๔ - ๒๕ อิทธิพลจากรัตนโกสินทร์จึงเข้ามาผสมผสาน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองอุบลราชธานีเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ ๓ สาย ได้แก่ แม่น้ำมูล แม่น้ำชี และแม่น้ำโขง ส่งผลให้จังหวัดอุบลราชธานี เป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ กลายเป็นแหล่งที่ตั้งถิ่นฐานที่สำคัญของผู้คนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ดังปรากฏหลักฐานคือภาพจิตรกรรมฝาผนังของคนในสมัยหินใหม่ตลอดแนวปากแม่น้ำมูลจรดแม่น้ำโขง) เรื่อยมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ (ดังปรากฏศิลาจารึกในเขตลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชีอันนำมาสู่ข้อสันนิษฐานหนึ่งว่า บริเวณนี้คือศูนย์กลางของอาณาจักรเจนละมาก่อน) ต่อมาเมื่ออาณาจักรล้านช้างเกิดความไม่สงบ เกิดกรณีพิพาทระหว่างเจ้าสิริบุญสารกับกลุ่มของเจ้าพระวอ เจ้าพระตา ซึ่งเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่ เจ้าพระวอ เจ้าพระตาจึงได้พาไพร่พลอพยพย้ายถิ่นฐานลงมาจากนครหลวงเวียงจันทน์เข้ามาอยู่ที่นี่คร่ำคร่าปากคัก และขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระเจ้ากรุงธนบุรี และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๓๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงได้ยกเมืองอุบลราชธานีให้เป็นหัวเมืองประเทศราช (สมศรี ชัยวนิชยา และเหมวรรณ เหมะนัค, ๒๕๕๖ : ๑ - ๒) นาม “**อุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช**”

สถานที่พบร่องรอยอารยธรรมเขมรในบริเวณชุมชนเมืองเก่า จังหวัดอุบลราชธานี

ก่อนที่จะกล่าวถึงสถานที่พบร่องรอยอารยธรรมเขมรในจังหวัดอุบลราชธานี คณะผู้จัดทำใคร่ขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับ “คำสำคัญ” ที่ใช้ในหนังสือเล่มนี้คือ คำว่า “ศิลปะลพบุรี” “ศิลปะเขมร” และ “ศิลปะเขมรในประเทศไทย”

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภักดีคำ (๒๕๕๗) ได้อธิบายคำศัพท์สำคัญ ๓ คำ ที่ใช้ในแวดวงประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดี คือ “ศิลปะลพบุรี” “ศิลปะเขมร” และ “ศิลปะเขมรในประเทศไทย” ดังนี้

“ศิลปะลพบุรี” เป็นชื่อที่เก่าแก่ที่สุด ที่เกิดขึ้นจากประเด็นสำคัญทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๕ เนื่องจากในยุคนั้น เขมรตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสแล้ว การใช้ชื่อว่าศิลปะเขมรอาจทำให้เกิดปัญหากับฝรั่งเศสได้ จึงเลือกใช้คำว่า “ศิลปะลพบุรี” แทน เนื่องจากลพบุรีเป็นเมืองสำคัญในช่วงที่อำนาจทางการเมืองการปกครองจากเขมรแพร่กระจายเข้าสู่พื้นที่ภาคกลางของไทย

“ศิลปะเขมร” ชื่อนี้เป็นชื่อที่รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภักดีคำ เห็นว่าเป็นชื่อที่เหมาะสมที่สุด เนื่องจากโบราณสถานและโบราณวัตถุจำนวนมากเหล่านี้เกิดขึ้นภายใต้อำนาจทางการเมืองการปกครองของกษัตริย์เขมร และมีรูปแบบตลอดจนคติความเชื่อต่าง ๆ แบบเดียวกัน จึงไม่ควรแบ่งแยกการศึกษา

ศิลปกรรมกลุ่มนี้ออกจากที่พบในประเทศกัมพูชา แม้ว่าจะพบในดินแดนไทยก็ตาม นอกจากนี้ยังใช้คำว่า “ศิลปะขอม” แทนคำว่า “ศิลปะเขมร” ด้วย คำว่า “ขอม” นี้เป็นคำที่พบในหลักฐานเอกสารมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว สันนิษฐานว่า คำว่า “ขอม” คงเพี้ยนมาจากคำว่า “โครม” ที่แปลว่า “ต่ำ” ใช้เรียกกลุ่มคนเขมรที่อยู่ทางใต้

“ศิลปะขอมในประเทศไทย” เป็นสิ่งที่นักวิชาการค้นพบว่า ศิลปกรรมจำนวนหนึ่งมีรูปแบบและคติความเชื่อที่แตกต่างไปจากที่พบในประเทศเขมร และหลักฐานทางด้านจารึกก็ชี้ให้เห็นว่า โบราณสถานโบราณวัตถุจำนวนหนึ่งสร้างขึ้นโดยเจ้าผู้ปกครองท้องถิ่น ไม่ได้เกี่ยวข้องกับกษัตริย์เขมรแต่ประการใด

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำของอีสานใต้ มีพันธกิจสำคัญประการหนึ่ง คือ “ทำนุบำรุง พัฒนา ศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง” รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยนวัตกรรม และบริการวิชาการ (รองศาสตราจารย์ ดร.ชวลิต ถิ่นวงศ์พิทักษ์) จึงเห็นชอบและได้อนุมัติงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๓ เพื่อศึกษาและรวบรวมข้อมูล เรื่อง “ร่องรอยอารยธรรมเขมรในจังหวัดอุบลราชธานี” โดยมี รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม สังกัดคณะศิลปศาสตร์ เป็นหัวหน้าโครงการดังกล่าว **โจทย์สำคัญที่ทางมหาวิทยาลัยฯ ให้ไว้คือ ทางมหาวิทยาลัยฯ ได้กำหนดขอบเขตด้านพื้นที่ในการศึกษา และเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ เป็นพื้นที่บริเวณชุมชนเมืองเก่าริมแม่น้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานีเท่านั้น**

ภาพที่ ๑๓ แผนที่ขอบเขตพื้นที่ในการศึกษา ภาพจาก www.guideubon.com

เมื่อคณะผู้จัดทำลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามบริเวณพื้นที่ชุมชนเมืองเก่าริมแม่น้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานีจึงพบว่า สถานที่ที่พบโบราณวัตถุสำคัญที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมรมีอยู่ด้วยกัน ๒ แห่ง ได้แก่ ๑) วัดสุปัฏนารามวรวิหาร และ ๒) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี รายละเอียดมีดังนี้

ภาพที่ ๑๔ - ๑๕ บริเวณชุมชนเมืองเก่าริมแม่น้ำมูล
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

วัดสุปฏิณารามวรวิหาร

วัดสุปฏิณารามวรวิหารเป็นวัดที่สร้างขึ้นโดยพระราชศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) โดยเริ่มสร้างวัดในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ และพระราชทานนามวัดว่า “สุปฏิณาราม” หมายถึง วัดที่มีสถานที่ตั้งและเป็นท่าเรือที่ดี วัดนี้ถือเป็นวัดธรรมยุติกนิกายวัดแรกของจังหวัดอุบลราชธานีและถือเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่ธรรมยุติกนิกายแห่งแรกของภาคอีสาน เป็นศูนย์การจัดการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม นอกจากนี้วัดสุปฏิณารามยังมีฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิด “วรวิหาร” วัดแรกของภาคอีสานอีกด้วย

สิ่งสำคัญภายในวัด นอกจากพระอุโบสถที่ผสมผสาน ๓ วัฒนธรรม (ส่วนหลังคาเป็นศิลปะแบบไทย ส่วนกลางเป็นศิลปะแบบตะวันตก และส่วนฐานเป็นศิลปะแบบเขมร) ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยนามว่า “พระสัพพัญญูเจ้า” เป็นพระหล่อขัดเงาไม่ปิดทอง บนยอดพระเศียรประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ นอกจากนี้ ภายในวัดยังเป็นสถานที่เก็บรักษาโบราณวัตถุชิ้นสำคัญอีกเป็นจำนวนมาก (ส่วนใหญ่กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้แล้ว) โดยทางวัดได้สร้าง “หอศิลปวัฒนธรรม” ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เพื่อเป็นสถานที่เก็บรวบรวมและจัดแสดงโบราณวัตถุต่าง ๆ (ระลึก ธาณี และคณะ, ๒๕๕๗ : ๑๔๕)

ภาพที่ ๑๖ พระอุโบสถวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๑๗ หอศิลปวัฒนธรรม (ด้านข้าง) ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

รายนามเจ้าอาวาสวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร

๑. พระอธิการพันธุ์โล (ดี) เป็นเจ้าอาวาสรูปแรก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๖ - ๒๔๑๔
๒. พระอธิการเพ็ง
๓. พระอธิการเพชร
๔. พระอธิการสีโห

๕. พระอธิการสี

๖. พระญาณรักขิต (สิริจันโท จันทร) หรือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ปกครองวัดสุปัฏนารามวรวิหาร ตั้งแต่ครั้งยังเป็นพระครูวิจิตรธรรมภาณี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๒๔๔๖

๗. พระราชมนู (ติสโส อ้วน) หรือ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ ปกครองวัดสุปัฏนารามวรวิหารตั้งแต่ครั้งยังเป็นพระศาสนดิลก จนถึงเป็นที่พระราชมนู ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๖ - ๒๔๕๘

๘. พระครูประจักษ์อุบลคุณ (ญาณาสโย สัย)

๙. พระธรรมบัณฑิต (ญาณชาโล ญาณ) ครองวัดสุปัฏนารามวรวิหาร ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๘ - ๒๕๐๖

๑๐. พระเทพกวี (เสนโก นัต) ครองวัดสุปัฏนารามวรวิหาร ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๖ - ๒๕๑๗

๑๑. พระโพธิญาณมุนี (ปภาโส ภา) ครองวัดสุปัฏนารามวรวิหาร ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๙ - ๒๕๒๒

๑๒. พระวิจิตรธรรมภาณี (สุขบุญโญ สิงห์) ครองวัดสุปัฏนารามวรวิหาร ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๔๔

๑๓. พระรัตนมงคลมุนี (ตปนิโย ยงยุทธ์) ครองวัดสุปัฏนารามวรวิหาร ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๔ - ๒๕๔๙

๑๔. พระวิบูลย์ธรรมาภรณ์ (ชาโคร์ ชาย) ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดสุปัฏนารามวรวิหารเมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ - ปัจจุบัน

วัดสุปัฏนารามวรวิหาร ได้กลายเป็นแหล่งรวบรวมและเรียนรู้วัฒนธรรมเขมรในสมัยของเจ้าอาวาสรูปที่ ๗ คือ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสโส) (พ.ศ. ๒๔๑๐ - ๒๔๙๙) ^๓

^๓ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ ติสสะเถระ ฉายาติสโส นามเดิมอ้วน นามสกุลแสนทิวสุข ท่านเกิดเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๑ มีนาคม ๒๔๑๐ ณ บ้านแคน ตำบลดอนมดแดง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี โยมบิดาชื้อเพี้ย เมืองกลาง ตำแหน่งกรรมการเมืองอุบลราชธานี โยมมารดาชื้อบุตสี พอท่านอายุ ๑๙ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดสว่าง ตำบลสว่าง อำเภอวารินชำราบ ต่อมาท่านได้ยุติจากมหานิกายเป็นธรรมยุติกนิกายที่วัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนาราม) และได้อุปสมบทที่วัดแห่งนี้ เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๔๓๐ โดยมีท่านเทวธมฺมี (ม้าว) เป็นพระอุปัชฌาย์ และท่านโชติปาโล (ชา) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร สิริจันโท) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ท่านได้ศึกษาพระปริยัติธรรมที่สำนักเรียนวัดศรีทอง ต่อมาได้ย้ายมาเรียนในกรุงเทพฯ จนสอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสโส) เป็นผู้มีความรู้ความสามารถมาก ท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดสุปัฏนารามวรวิหารและเจ้าคณะมณฑลอีสาน ขณะที่มีอายุเพียง ๓๗ ปี พรรษา ๑๗ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ท่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็น “สังฆนายก” และนับเป็นสังฆนายกอุปแรกของประเทศไทย ผลงานอื่น ๆ นอกจากด้านการปกครองแล้ว ท่านยังได้ตั้งโรงเรียน และเขียนหนังสือและบทความทางพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เช่น ประชุมโอวาท นิพนธ์บางเรื่อง นิพนธ์ต่างเรื่อง เป็นต้น

ในช่วงบั้นปลายชีวิต สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสโส) ได้ย้ายไปจำพรรษาที่วัดบรมนิวาส และมรณภาพที่วัดแห่งนี้ เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๔๙๙ สิริอายุได้ ๘๘ ปี พรรษา ๖๘ (ระลึก ธาณี และคณะ, ๒๕๕๗ : ๑๑๒ - ๑๑๕)

ภาพที่ ๑๘ รูปหล่อสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ติสโส อ้วน) อดีตเจ้าอาวาสวัดสุปัญญารามวรวิหาร
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๑๙ พระวิบูลย์ธรรมาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดสุปัญญารามวรวิหารรูปปัจจุบัน
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

โบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์ของวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร

โบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมรที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์ของวัดสุปฏิญนารามวรวิหารมีทั้งศิลาจารึก ทับหลัง และประติมากรรมรูปเคารพ ดังนี้

จารึกวัดสุปฏิญนารามวรวิหารหลักที่ ๑

ศิลาจารึกคือ แท่งหินที่มีการจาร (จารคือ การใช้เหล็กแหลมขุดลงไปบนแท่งหินเป็นตัวอักษร) เพื่อบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ การสร้างศิลาจารึกนั้นมักเกิดจากผู้มีอำนาจ เช่น พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการระดับสูง เป็นผู้สั่งให้ทำ ศิลาจารึกถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่ทำให้คนรุ่นหลังเข้าใจสภาพสังคมวัฒนธรรมของผู้คนในอดีต

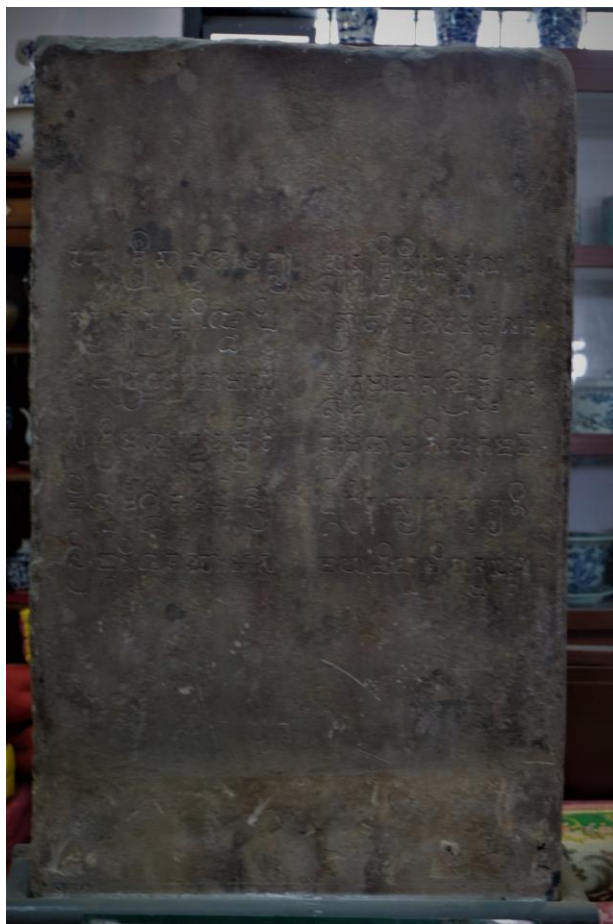
ศิลาจารึกหลักนี้ทำจากหินทรายมีขนาดความสูง ๑๕๑ เซนติเมตร กว้าง ๕๕ เซนติเมตร หนา ๑๑ เซนติเมตร รองอำมาตย์โทหลวงแก้วกาญจนเขตร นายอำเภอสุวรรณวาจิก (ปัจจุบันคืออำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี) เป็นผู้พบจารึกหลักนี้ที่ถ้ำภูหมาโน ในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ และได้นำมาถวายแด่สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสโส อ้วน) แห่งวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ศิลาจารึกหลักนี้ได้นามว่า “ศิลาจารึกถ้ำภูหมาโน” ตามนามของสถานที่ที่ค้นพบ และได้ชื่อว่า “ศิลาจารึกวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร” ตามสถานที่ที่เก็บรักษา

กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๐๗ ตอนที่ ๙ หน้า ๑๓ วันที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๓๓ เรียกศิลาจารึกหลักนี้ว่า อบ.๔

ศิลาจารึกหลักนี้จารด้วยตัวอักษรปัลลวะ (อักษรอินเดียใต้) และอักษรสันสกฤต ความยาว ๖ บรรทัด อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ เนื้อความในจารึกกล่าวสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระเจ้ามเหศวรมัน^๔ กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรเจนละ

“พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดทรงพระนามว่า จิตรเสน ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าศรีวิธรรมัน เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าศรีสารวเคาเมะ แม้โดยศักดิ์จะเป็นพระอนุชา แต่ก็ยังเป็นพระเชษฐาของพระเจ้าศรีวิธรรมัน ผู้มีนามปรากฏในด้านคุณธรรมแต่พระเยาว์ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นได้รับพระนามอันเกิดจากการอภิเษกว่า พระเจ้าศรีมเหศวรมัน (หลังจาก) ชนะประเทศ (กัมพู) นี้ทั้งหมดแล้ว ได้สร้างพระคิวงค์ อันเป็นเสมือนหนึ่งเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์ไว้บนภูเขานี้”

^๔ พระเจ้ามเหศวรมัน (ราว พ.ศ. ๑๑๔๓ - ๑๑๕๘) ในรัชกาลนี้ อาณาเขตของอาณาจักรเจนละขยายออกไปกว้างใหญ่มาก มีการค้นพบจารึกของพระองค์หลายหลักที่แสดงว่า พระราชอำนาจของพระองค์ครอบคลุมพื้นที่ไปจนถึงเมืองจำปาศักดิ์ ที่ตั้งอยู่ในเขตประเทศลาวตอนใต้ปัจจุบัน และยังรวมมาถึงบริเวณพื้นที่บางส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยด้วย ผู้ครองราชย์สืบต่อมาคือ พระโอรสของพระองค์เอง ทรงพระนามว่า พระเจ้าอิตานวรมันที่ ๑ (มยุรี วีระประเสริฐ, ๒๕๔๕ : ๑๑๙ - ๑๒๐)

ภาพที่ ๒๐ จารึกวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร หลักที่ ๑ ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ทับหลังแบบถาลาบริวัติ

ทับหลังคือ แท่งหินทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่อยู่เหนือกรอบประตูตอนบน มีหน้าที่เหมือนชื่อ ช่วยถ่วงน้ำหนักโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมลงสู่กรอบประตูด้านข้าง ทับหลังที่พบในปราสาทหินอาจแบ่งได้ ๒ แบบคือ ทับหลังจริงที่รับน้ำหนักโครงสร้างอาคารจริง ๆ และทับหลังประดับ ซึ่งใช้เพียงเพื่อประดับตกแต่งอาคาร (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ๒๕๕๕ : ๓๖)

ทับหลังที่พบที่วัดสุปฏิญนารามวรวิหารนี้ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุลได้อธิบายว่า “ทับหลังแบบถาลาบริวัติ ศิลปะร่วมสมัยสมโบร์ไพรกุก อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๒ จากวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร จังหวัดอุบลราชธานี ทับหลังชิ้นนี้ (เดิมย้ายมาจากวัดสระแก้ว อำเภอพิบูลย์รักษ์) แสดงให้เห็นถึงลักษณะหลายประการที่ยังคงรักษารูปแบบถาลาบริวัติ เช่น มกรสองข้างทับหลังคางโค้งที่มีเพียง ๒ วง ตำแหน่งที่วงโค้งทั้งสองวงบรรจบกันจะมีวงกลมรูปเหรียญประดับอยู่ เหนือมกรแต่ละตัวมีรูปบุคคลนั่งชันเข่า ภายในวงโค้งไม่มีลวดลายใด ๆ มาประดับ มีแต่เพียงแถวลายเส้นขนานที่ขนานไปกับวงโค้ง แต่ไม่สุดวงโค้งกลับถูกตัดขาดด้วยเส้นตรงเบื้องหน้ามกร ซึ่งทำให้นึกถึงเส้นคันล่ายที่ปรากฏอยู่ ณ ตำแหน่งเดียวกันในศิลปะแบบถาลาบริวัติทั่ว ๆ ไป อย่างไรก็ตามทับหลังชิ้นนี้มีรูปแบบของศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุกเข้ามาผสม เป็นต้นว่า มกรที่เห็นเต็มตัวมีลักษณะตัวเรียวยาว มีหางเป็นใบไม้้วนคล้ายกับทับหลัง ณ ปราสาทสมโบร์ไพรกุกหลังที่ ๕ นอกจากนั้น ใบไม้สามเหลี่ยมเล็ก ๆ ระหว่างพวงมาลัยใต้วงโค้งและฐานที่รองรับมกรก็แสดงให้เห็นถึงศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุกอีกเช่นกัน ลักษณะเช่นนี้โดยรวม ๆ คล้ายกับทับหลังแบบ

ถาลาบรีวติขึ้นหนึ่งที่มาจากตำบถาลาบรีวติขึ้นหนึ่งที่มาจากตำบถาลาบรีวติ ส่วนสิ่งที่อยู่ในวงกลมดูจะเป็นลักษณะพื้นถิ่นที่ไม่ปรากฏในศิลปะแม่แบบจากถาลาบรีวติ ส่วนสิ่งที่อยู่ในวงกลมดูจะเป็นลักษณะพื้นถิ่นที่ไม่ปรากฏในศิลปะแบบถาลาบรีวติ เนื่องจากศาสตราจารย์ ฌอง บัวเชอส์เยร์ ได้กล่าวว่า ทับหลังแบบถาลาบรีวตินี้มีอายุร่วมสมัยสมโบร์ไพรกุก เพียงแต่มีรูปแบบแตกต่างออกไป เราจึงจัดทับหลังชิ้นนี้ให้มีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งตรงกับสมัยสมโบร์ไพรกุก (หลัง พ.ศ. ๑๑๕๐ - ราวพ.ศ. ๑๒๐๐) นั่นเอง”

ภาพที่ ๒๑ ทับหลัง ศิลปะแบบถาลาบรีวติ ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

จากการลงพื้นที่ภาคสนามทำให้ทราบข้อมูลเพิ่มเติมว่า ทับหลังนี้ได้มาจาก “โบราณสถานดอนขุมเงิน” อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ที่อยู่อีกฝากหนึ่งของแม่น้ำมูลตรงข้ามวัดสระแก้ว

โบราณสถานดอนขุมเงิน ตั้งอยู่ในบริเวณโรงเรียนบ้านสะพือใต้ หมู่ที่ ๖ ตำบลโพธิ์ศรี อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี สภาพปัจจุบันเป็นซากฐานปราสาทหิน จากการสอบถามชาวบ้านทราบว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๒ ขณะที่ทางโรงเรียนได้ปรับปรุงพื้นที่ให้เป็นสนามของโรงเรียน ได้พบหินทรายและอิฐ ซึ่งเป็นส่วนประกอบของปราสาทอยู่เป็นจำนวนมาก ทางโรงเรียนจึงนำอิฐไปใช้ประโยชน์ ส่วนหินทรายได้แก่ อัมจันทร์หินทราย เสาประดับกรอบประตูจำนวน ๓ ชิ้น กรอบประตูจำนวน ๕ ชิ้น ธรณีประตูจำนวน ๒ ชิ้น และชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมหินทรายที่มีลักษณะคล้ายเศียรที่ประกอบบริเวณหน้าประตูอีก ๑ ชิ้น ได้ถูกนำมากองรวมกันไว้บริเวณด้านทิศเหนือของโรงเรียน โดยอยู่บริเวณโคนต้นไม้ใกล้กับประตูทางเข้า (ดังปรากฏตามภาพด้านล่าง) สถานที่แห่งนี้ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๑๘ ตอนพิเศษ ๑๒๔ ง เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๔๔ กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน มีเนื้อที่ ๑ ไร่ ๓ งาน ๗๒ ตารางวา

ภาพที่ ๒๒ โบราณสถานดอนขุมเงิน ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

พระคณศ (พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘)

พระคณศ องค์สำคัญที่ประดิษฐานอยู่ในพิพิธภัณฑสถานวัดสุปัฏนารามวรวิหารนี้ เดิมประดิษฐานอยู่ที่วัดป่าพระพิฆเนศวร^๕ ตำบลกุดลาด อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี มีเรื่องเล่าว่าโจรได้ลักลอบขุดสมบัติบริเวณดังกล่าวได้พระคณศและบัวยอด^๖ แต่ไม่สามารถขนย้ายได้ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์จึงให้นำมาเก็บรักษาไว้ที่วังสัจจะที่ประทับ วันหนึ่งสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ได้รับกิจนิมนต์มาฉันภัตตาหารเพลที่วังสัจจะ ท่านเห็นโบราณวัตถุกองอยู่ใต้ต้นไม้ (ต้นไทรชนิดหนึ่ง) จึงได้ทูลกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ว่าของเหล่านี้ไม่ควรเก็บไว้ในวัง ควรที่จะเก็บรักษาไว้ที่วัด กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์จึงโปรดให้ทหารนำพระคณศและบัวยอดมาถวายแด่สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ ทำให้พระคณศและบัวยอดได้ประดิษฐานอยู่ที่วัดสุปัฏนารามวรวิหารเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านแถบนี้เชื่อกันว่า พระคณศองค์นี้ศักดิ์สิทธิ์มาก สามารถดลบันดาลทุกอย่างให้ได้สมความปรารถนา

เทวรูปพระคณศองค์นี้ทำจากหินทราย ขนาดหน้าตักกว้าง ๔๕ เซนติเมตร ฐานกว้าง ๓๐ เซนติเมตร องค์พระคณศวัดจากเตื่อยใต้ฐานถึงพระเศียรสูง ๙๗ เซนติเมตร ประทับนั่งขัดสมาธิ พระบาทขวาทับพระบาทซ้าย มี ๒ พระกร พระหัตถ์ขวาชำรุด พระหัตถ์ซ้ายทรงถือขมโมทกะ พระองค์ค่อนข้างบาง ขะลุ่ย ไม่อ้วนพุงพลุ้ย พระเศียรมีขนาดค่อนข้างใหญ่ ส่วนพระพักตร์และวงจรรูขี้ผึ้ง พระกรรณขนาดใหญ่ ทรงกะบังหน้าและมงกุฎทรงเตี้ยประกอบข้างบน ทรงเครื่องประดับแบบกษัตริย์ คือสวมกรองคอ กำไลต้นแขน และกำไลข้อมือ ทรงผ้าสมพตมีริ้วโดยรอบขอบผ้าเว้าลงที่หน้าท้อง บริเวณฝ่าพระบาทขวา มีร่องรอยส่วนของ

^๕ วัดป่าพระพิฆเนศวร เป็นวัดเดียวในประเทศไทยที่เป็น “วัดป่า” แต่กลับมีชื่อเป็นชื่อของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ในอดีตบริเวณนี้เคยได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรเขมรโบราณ ทำให้มีการขุดค้นพบโบราณวัตถุหลายชิ้น ปัจจุบันสถานที่แห่งนี้เป็นสถานที่ที่ปฏิบัติธรรมที่มีความสัปปายะ ร่มรื่นด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่ ปราศจากสิ่งรบกวน

^๖ บัวยอด บางท่านเรียกว่า “บัวกลุ่ม” เพราะสลักเป็นรูปดอกบัว มีลวดลายกลีบบัวรอบ ประดับส่วนยอดปราสาทหิน อย่างไรก็ตาม บางแห่งสลักเป็นรูปกลศหรือหม้อน้ำมนต์แทนก็มี (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ๒๕๕๕ : ๔๑)

ปลายวงตะแคงอยู่ ลักษณะของพระคเณศองค์นี้มีอิทธิพลของศิลปะเขมร สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ โดยมีลักษณะพื้นเมืองเข้าผสมผสาน (จิรัสสา คชาชีวะ, ๒๕๔๗ : ๙๘)

ภาพที่ ๒๓ เทพรูปพระคเณศ (ด้านหน้า) ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

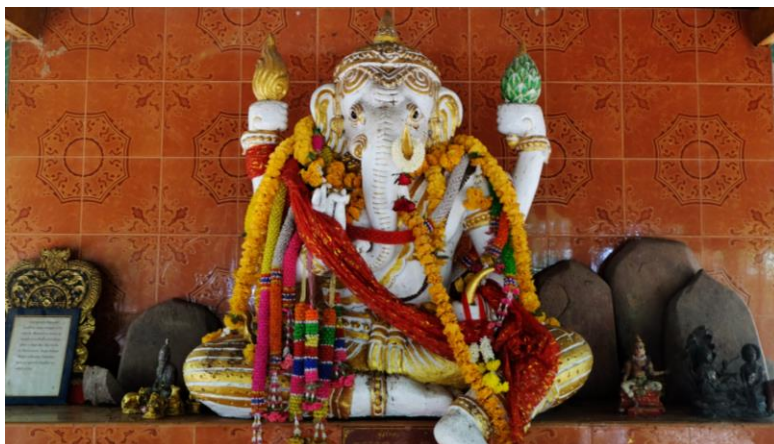
ภาพที่ ๒๔ เทพรูปพระคเณศ (ด้านข้าง) ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๒๕ เทวรูปพระคเณศ (ด้านหลัง) ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๒๖ ส่วนของยอดปราสาทที่ค้นพบพร้อมกับเทวรูปพระคเณศ ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๒๗ เทวรูปพระคเณศ ที่ประดิษฐานอยู่ ณ วัดป่าพระพิฆเนศวร ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๒๘ สระน้ำโบราณ (บาราย) บริเวณด้านข้างวัดป่าพระพิฆเนศวร
ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

เสาประดับฝาผนังจากปราสาทศรีขรภูมิ

เสาประดับฝาผนัง หรือเสาติดกับผนัง คือ แท่งหินรูปเสาสี่เหลี่ยมที่อยู่ด้านข้างวงกบกรอบประตูรองรับหน้าบันส่วนบน ส่วนใหญ่สลักลวดลายงดงาม ตอนล่างของเสาบางครั้งก็สลักภาพเทพ – ภาพเล่าเรื่อง – ฤๅษี – และสัตว์ต่าง ๆ (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ๒๕๕๕ : ๓๖)

เสาประดับฝาผนังที่เก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑวัดสุพรรณารามวรวิหาร ทำจากหินทราย มีภาพสลักปรากฏอยู่ ๒ ด้าน ส่วนอีก ๒ ด้านไม่มีภาพสลักเพราะเป็นด้านที่ติดกับผนังปราสาท ด้านที่มีภาพสลักแบ่งเป็นด้านทวารบาล สลักเป็นรูปบุรุษยืนกุมกระบอง มีความกว้าง ๓๐ เซนติเมตร หนา ๒๗ เซนติเมตร และด้านอัปสรา สลักเป็นรูปนางอัปสรานุ่งผ้ายาวกรอมเท้าชักชายพกยาว มือขวาถือดอกบัวที่ชูก้านดอกขึ้นไปเหนือไหล่ขวา ส่วนทางด้านไหล่ซ้ายมีนกแก้วเกาะอยู่ มีความกว้าง ๒๔.๕ เซนติเมตร หนา ๒๗.๕ เซนติเมตร วรารุช ullanand สันนิษฐานว่า โบราณวัตถุชิ้นนี้น่าจะได้อาจมาจากปราสาทศรีขรภูมิ หรือปราสาทระแงง

ปราสาทศรีขรภูมิ ที่เป็นที่มาของโบราณวัตถุชิ้นนี้ ตั้งอยู่ที่บ้านปราสาท ตำบลระแงง อำเภอสรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ศิลปะแบบบาปวน (พ.ศ.๑๕๖๐ - ๑๖๓๐) ปราสาทนี้ประกอบด้วยปราสาท ๕ หลัง สร้างขึ้นบนฐานเป็นชั้นก่อด้วยอิฐเผา ฐานและเสาประดับขอบประตู สร้างด้วยหินทราย ปรากฏประธานตั้งอยู่ตรงกลาง ส่วนปรากฏบริวารตั้งอยู่บริเวณทิศทั้ง ๔ ปราสาทนี้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่พระศิวนลัทธิไศวนิกาย ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระมหาเถรยาคุได้อพยพมาจากนครเวียงจันทน์และได้ซ่อมแซม ตัดแปลงเทวสถานให้กลายเป็นวัดทางพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งจารึกข้อความไว้ที่ขอบประตูปราสาทองค์เล็กทางด้านทิศใต้ของปรากฏประธาน ด้วยตัวธรรมอีสาน ความยาว ๒๐ บรรทัด

ภาพที่ ๒๙ ปราสาทศรีขรภูมิ (ด้านหน้า) ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๓๐ ปราสาทศรีขรภูมิ (ด้านข้าง) ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ทวารบาลคือ ผู้ที่คอยดูแลศาสนสถาน มักจะทำบริเวณทางเข้า ทวารบาลมีทั้งที่ทำเป็นรูปบุคคลและรูปสัตว์ ทวารบาลที่ทำเป็นรูปบุคคลนั้นมักทำเป็นรูปบุรุษร่างกายกำยำล่ำสัน ส่วนรูปสัตว์นั้นนิยมทำเป็นรูปสิงห์ ซึ่งเป็นเจ้าแห่งป่า สัญลักษณ์แทนพลังอำนาจ

นางอัปสรหรือนางอัปสร มักปรากฏเป็นภาพสลักอยู่ตามปราสาทหินต่าง ๆ นางอัปสราถือกำเนิดขึ้นจากคราวกวนเกษียรสมุทร ดังมีเรื่องราวปรากฏในกุรมาวตาร ดังนี้

เทวดาและอสูรรบกันจนบาดเจ็บล้มตายไปเป็นจำนวนมาก เพราะอินทร์จึงไปปรึกษาพระนารายณ์ว่าจะทำประการใดดี พระนารายณ์จึงแนะนำให้พระอินทร์กวนน้ำอมฤต โดยเอาภูเขามันตระมาใช้แทนไม้กวน แล้วเอาพญานาคมาพันภูเขามันตระไว้ การกวนเกษียรสมุทรนี้ต้องใช้พลังกำลังมาก ลำพังเทวดาไม่สามารถทำให้สำเร็จได้ พระพญัสบดีจึงออกอุบายให้ไปชักชวนพวกอสูรมาร่วมกวนน้ำอมฤตด้วย ก่อนที่จะเริ่มการกวนน้ำอมฤต เทวดาแสร้งบอกว่า พวกตนเป็นผู้นำจึงขอจับที่บริเวณฝั่งเศียรของพญานาค ส่วนพวกอสูรเป็นผู้ตาม ขอให้ไปจับอยู่ที่บริเวณฝั่งหางพญานาค เมื่อพวกอสูรได้ยินดังนั้นก็ไม่พอใจ จึงขอเป็นฝ่ายจับที่บริเวณฝั่งเศียรพญานาค ขณะที่กำลังกวนน้ำอมฤตอยู่นั้น เหล่าเทวดาและอสูรที่เหลือได้ช่วยกันนำสมุนไพรวินิจฉัยต่าง ๆ มาทิ้งลงในทะเลน้ำมัน

พระนารายณ์ทรงเกรงว่า โลกจะทะเลาะเพราะการรบของภูเขามันตระจึงได้อวตารลงมาเป็น “เต่า” และใช้กระดองรองรับภูเขามันตระไว้ เรียกอวตารปางนี้ว่า กุรมาวตาร (กุรมะ+อวตาร) ขณะที่กำลังกวนน้ำอมฤตอยู่นั้น พญานาคทนความเจ็บปวดไม่ไหวจึงได้คายพิษออกมาเป็นอันมาก พวกอสูรที่จับอยู่บริเวณฝั่งเศียรของพญานาคจึงถูกพิษไฟ สมดังความปรารถนาของพวกเทวดา

พระศิวะทรงทอดพระเนตรเห็นพิษของพญานาคที่ออกมามากมายมหาศาลทรงเกรงว่า โลกมนุษย์จะได้รับอันตรายจึงทรงดื่มยาพิษนั้นเพื่อรักษาโลกไว้ พระนางอุมาเทวีทรงตกพระทัยมาก ทรงใช้พระหัตถ์บีบที่พระศอกของพระสวามีเพื่อให้พิษทั้งหลายถูกกักไว้อยู่ที่ลำพระศอกนั้น เป็นเหตุให้พระศิวะมีพระศอกดำ เป็นที่มาของพระนามว่า “นิลกันฐะ” (ผู้มีลำคอสีดำ) นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ส่วนพิษที่เหลืออยู่เพียงเล็กน้อยที่ทรงเสวยไม่หมด เหล่าบรรดาสัตว์ทั้งหลาย เช่น งู แมงป่อง ตะขาบ ผี เป็นต้น ต่างพากันมาดื่มกิน สัตว์ชนิดใดมาก่อนก็จะดื่มกินพิษได้มากกลายเป็นสัตว์ที่มีพิษมาก เช่น งูจงอาง งูเห่า ส่วนสัตว์ที่มาช้า ดื่มกินพิษได้น้อยก็จะกลายเป็นสัตว์ที่มีพิษน้อย เช่น ตะขาบ แมงป่อง เป็นต้น ในนิทานพื้นบ้านเขมรยังได้เล่าอีกว่า งูเหลือมเลื้อยมาดื่มกินพิษไม่ทัน เพราะเลื้อยไปได้ช้า ๆ ทำให้งูเหลือมกลายเป็นงูที่ไม่มีพิษ

ขณะที่กวนเกษียรสมุทรอยู่นั้น ได้มีของวิเศษต่าง ๆ ผุดขึ้นมาจากทะเลน้ำมัน เช่น เกิดพระจันทร์ลอยขึ้นมา พระศิวะทรงนำไปหัดเป็นปิ่นปักผม ทำให้พระองค์มีพระนามว่า “จันทร์เชศร”

พระลักษมี เทวีแห่งโชคลาภ ผู้มีความงามเป็นเลิศ ได้ลอยขึ้นมาจากทะเลน้ำมัน พระนารายณ์ได้นำไปเป็นพระมเหสี เช่นเดียวกับเพชรเกาสตุระ สังข์ และหริธนู ที่เมื่อลอยขึ้นมาแล้ว พระนารายณ์ทรงนำไปครอบครอง

เมื่อช้างเอราวัณได้ลอยขึ้นมา พระอินทร์ได้นำไปครอบครอง นอกจากนี้ยังมีสิ่งวิเศษต่าง ๆ เช่น วารุณี (เทวีแห่งเหล่า), ม้าอุจฉัยศรพ, ต้นปาริชาติ (ต้นไม้สวรรค์), โคสุรกี, รัตนวันตริ (ผู้เป็นแพทย์สวรรค์), น้ำอมฤต (น้ำที่ใครก็ตามที่ได้ดื่มแล้วจะเป็นอมตะ ไม่มีวันตาย) รวมทั้งบรรดานางอัปสร

อัปสราที่ปรากฏอยู่ตามปราสาทหินเขมรแต่งกายและไว้ทรงผมแตกต่างกันไปตามยุคสมัย อัปสราในศิลปะเขมรนิยมถือดอกไม้ โดยเฉพาะดอกบัว ซึ่งเป็นดอกไม้ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ บ้างก็มียักษ์ ซึ่งป็นสัญลักษณ์แทนสรวงสวรรค์ ความรัก และความมั่งคั่งอยู่ข้าง ๆ

ภาพที่ ๓๑ เสาศาปัตยกรรมประดับผนัง ณ ปราสาทศรีขรภูมิ ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๓๒ เสาประดับฝาผนังจากปราสาทศรีขรภูมิ ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๓๓ เสาประดับฝาผนังด้านที่เป็นรูปทวารบาล
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๓๔ เสาประดับฝาผนังด้านที่เป็นรูปอัปสร
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี สำนักกรมศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี

สถานที่ตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี เดิมเป็นที่ดินของทนายทของราชบุตร (ส่วย) ต่อมากรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงขอที่ดินแปลงนี้มาสร้างเป็นศาลากลางจังหวัด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ลักษณะอาคารเป็นตึกชั้นเดียว ก่ออิฐถือปูนยกพื้นสูง หลังคาทรงปั้นหยา มุงกระเบื้องว่าว ผนังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศเหนือ

เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๓๒ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ณ ศาลากลางจังหวัดหลังเก่า นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณต่อชาวอุบลราชธานีอย่างหาที่สุดมิได้

ภาพที่ ๓๕ ภาพประวัติศาสตร์วันเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๓๖ แบบจำลองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๓๗ ป้ายพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๓๘ อาคารจัดแสดงทับหลัง ศิลาคารึก และใบเสมาโบราณ ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

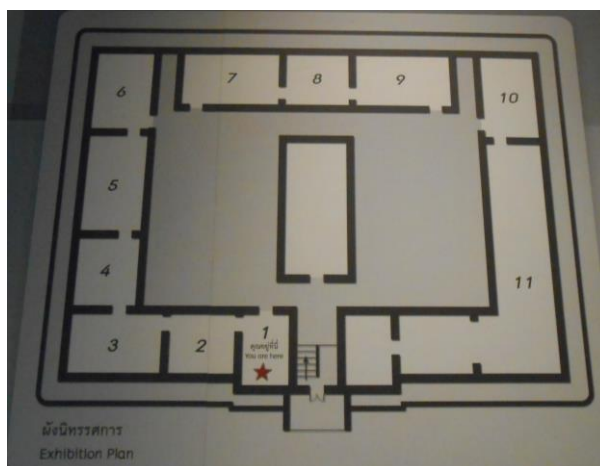

ภาพที่ ๓๙ อาคารหลักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๔๐ บรรยากาศภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี มีห้องจัดแสดงออกเป็น ๑๑ ห้อง โดยใช้ยุคสมัยเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ดังนี้ ๑) ห้องแนะนำ เป็นการให้ข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดอุบลราชธานี กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพิพิธภัณฑสถาน และโบราณวัตถุชิ้นเอกที่จัดแสดงภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ ๒) ห้องจัดแสดงยุคก่อนประวัติศาสตร์ ๓) ห้องจัดแสดงยุคก่อนประวัติศาสตร์ (สมัยหิน) ๔) ห้องจัดแสดงยุคก่อนประวัติศาสตร์ (สมัยโลหะ) ๕) ห้องจัดแสดงยุคก่อนประวัติศาสตร์ (ภาชนะดินเผา) ๖) ห้องจัดแสดงยุคก่อนประวัติศาสตร์ (วัฒนธรรมทวารวดี) ๗) ห้องจัดแสดงยุคประวัติศาสตร์ (วัฒนธรรมลพบุรีในอีสาน สมัยก่อนเมืองพระนคร) ๘) อรรณาริศวรร ๙) ห้องจัดแสดงยุคประวัติศาสตร์ (วัฒนธรรมลพบุรีในอีสาน - สมัยเมืองพระนคร) ๑๐) ห้องจัดแสดงพระพุทธศาสนา และ ๑๑) ห้องจัดแสดงประณีตศิลป์

ภาพที่ ๔๑ แผนผังห้องจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

เมื่อพิจารณาจากห้องจัดแสดงนิทรรศการภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานีแล้ว จะเห็นได้ว่า อารยธรรมเขมรมีอิทธิพลเหนือดินแดนแถบนี้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตจังหวัด อุบลราชธานี เนื่องจากมีห้องจัดแสดงมากถึง ๓ ห้อง จากจำนวนทั้งหมด ๑๑ ห้อง โดย **ห้องที่ ๗** คือ ห้อง **จัดแสดงยุคประวัติศาสตร์ (วัฒนธรรมลพบุรีในอีสาน สมัยก่อนเมืองพระนคร)** จัดแสดงโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมรสมัยเจนละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๓) หรือ “เจ็นล่า” ซึ่งเป็นชื่อที่ปรากฏในจดหมายเหตุ จินสมัยราชวงศ์สุย (พ.ศ. ๑๑๓๒ – ๑๑๖๑) อาณาจักรนี้เป็นรัฐที่แยกตัวออกมาจากอาณาจักรฟูนัน โดยพระเจ้าอรวรมันที่ ๑ ได้ทรงรุกรานอาณาจักรฟูนัน สันนิษฐานว่าศูนย์กลางของอาณาจักรน่าจะอยู่ที่ปราสาท วัตพู

ห้องที่ ๘ จัดแสดงประติมากรรมอรรณาริศวร ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเทวรูปองค์นี้น่าจะเป็นโบราณวัตถุชิ้นที่มีความสำคัญมากที่สุด เนื่องจากทางพิพิธภัณฑสถานได้ให้พื้นที่จัดแสดงถึง ๑ ห้องแยกเป็นเอกเทศ ไม่ปะปนกับ โบราณวัตถุชิ้นอื่น ๆ การบูชาอรรณาริศวรแพร่หลายในหลายประเทศในอุษาคเนย์ ไม่ว่าจะเป็นอินโดนีเซีย กัมพูชา และไทย ข้อมูลของทางพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ทำให้ทราบว่า ประติมากรรมรูปอรรณาริศวรองค์นี้แตกต่างจากที่พบในอินเดียคือ ไม่ได้ประทับยืนตรีกังค์ รายละเอียดเครื่องประดับโดยเฉพาะ กุณฑลมีขนาดใหญ่ คล้ายกับที่พบที่เมืองดานัง ประเทศเวียดนามคือ รูปยักษ์จากตราเกียว ซึ่งเป็นศูนย์กลาง แห่งแรกของอาณาจักรจาม ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เมืองดานัง ประเทศเวียดนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ส่วนผ้านุ่งใกล้เคียงกับผ้านุ่งของพระศิเวจากโบราณสถานมิเชิน A ๑ ประเทศ เวียดนาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๔ จัดแสดงอยู่ที่เดียวกับรูปยักษ์ ที่กล่าวแล้วข้างต้น

ห้องที่ ๙ จัดแสดงยุคประวัติศาสตร์ (วัฒนธรรมลพบุรีในอีสาน – สมัยเมืองพระนคร) จัดแสดง โบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ ๑๕) ที่ได้มาจากจังหวัด อุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียง (ยโสธรและศรีสะเกษ) เรียกได้ว่า ห้องจัดแสดงนิทรรศการที่เกี่ยวข้องกับ อารยธรรมเขมนั้นคือด้านหนึ่งของตัวอาคารพิพิธภัณฑสถานเลยทีเดียว

ภาพที่ ๔๒ ภายในห้องจัดแสดงวัฒนธรรมเจนละ หรือวัฒนธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๔๓ ภายในห้องจัดแสดงวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๔๔ หัวหน้าโครงการ (รองศาสตราจารย์ ดร. ชาญชัย คงเพียรธรรม) กำลังบรรยายให้ความรู้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการ ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๔๕ โบราณวัตถุชิ้นเอกภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี
ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ส่วนโบราณวัตถุชิ้นเอก (Masterpieces) ที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี มีทั้งหมด ๘ ชิ้น โดยจำนวน ๔ ชิ้น เป็นโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมร แบ่งออกเป็นโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครจำนวน ๓ ชิ้น คือ ๑) อรรณาริศวร อายุราวพุทธศตวรรษ

ที่ ๑๓ ถือเป็นเทวรูปอรรณาริศวรที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ๒) จารึกพระเจ้าจิตรเสน หรือจารึกปากน้ำมูล พบที่ฝั่งขวาปากแม่น้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และ ๓) จารึกพระเจ้าจิตรเสน หรือจารึกถ้ำภูหมาโน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร จำนวน ๑ ชิ้นคือ พระคณศ ศิลปะเขมรแบบเกาะแกร์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ พบที่อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ๔๖ - ๔๙ โบราณวัตถุชิ้นเอกที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมร

ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

นอกจากโบราณวัตถุชิ้นเอกที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมรทั้ง ๔ ชิ้นที่กล่าวแล้วข้างต้นนี้ ยังมีโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมรอีกเป็นจำนวนมากที่จัดแสดงอยู่ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี มีทั้งศิลาจารึก ทับหลัง และประติมากรรมรูปเคารพ เป็นต้น รายละเอียดของโบราณวัตถุทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมร (รวมชิ้นเอก ๔ ชิ้น) มีดังนี้

ศิลาจารึกจิตรเสน (พุทธศตวรรษที่ ๑๒)

ศิลาจารึกจิตรเสน หรือศิลาจารึกปากแม่น้ำมูล อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ จารด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ย้ายมาจากฝั่งขวาของแม่น้ำมูล ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เนื้อหาของจารึกกล่าวถึงพระเกียรติคุณของเจ้าชายจิตรเสน หรือพระเจ้าศรีมเหศวรมัน ที่ทรงมีชัยชนะเหนือดินแดนแถบนี้ พระองค์ทรงสถาปนาศิวลึงค์และสร้างโคนันทิเพื่อเป็นอนุสรณ์

ภาพที่ ๕๐ ศิลาจารึกจิตรเสน หรือศิลาจารึกปากน้ำมูล
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

เนื้อหาในจารึกมีดังนี้ “พระเจ้าแผ่นดินผู้มีนามว่า จิตรเสน เป็นโอรสของพระเจ้าศรีวิธรรมัน เป็นนัดดาของพระเจ้าศรีสารวาทะ แม้โดยศักดิ์จะเป็นพระอนุชา แต่มีพระชนมายุมากกว่า จึงเป็นพระเชษฐาของพระเจ้าภวรมันที่ ๑ เป็นผู้ที่มีพระนามปรากฏในด้านคุณธรรมแต่พระเยาว์ และได้รับพระนามภายหลังการอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินว่า พระเจ้ามเหศวรมัน เมื่อได้ชนะประเทศกัมพูทั้งปวงนี้แล้ว ได้สร้างพระศิวลึงค์อันเป็นเสมือนเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์ไว้ ณ ที่นี้”

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนและกำหนดเขตโบราณสถานศิลาจารึกปากลำโดมน้อย ไว้ในราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๔๔ เนื้อที่ประมาณ ๖ ไร่ ๓ งาน ๖ ตารางวา

ภาพที่ ๕๑ บริเวณปากแม่น้ำมูล (เขื่อนปากมูล) ที่พบจารึกเจ้าชายจิตรเสน
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ศิลาจารึกถ้ำภูหมาโน (อบ.๙) (พุทธศตวรรษที่ ๑๒)

ศิลาจารึกหลักนี้จารด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ได้ถูกเคลื่อนย้ายมาจากโบราณสถาน ถ้ำภูหมาโน อุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี เนื้อหาในจารึกมีดังนี้

“พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ทรงพระนามว่า จิตรเสน ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าศรีวิธรรมัน เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าศรีสารวภาพะ แม้โดยศักดิ์จะเป็นพระอนุชา แต่ก็ได้เป็น พระเชษฐา ของพระเจ้าศรีวิธรรมัน ผู้มีพระนามปรากฏในด้านคุณธรรมแต่พระเยาว์ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ได้รับพระนามอันเกิดแต่การอภิเษกว่า “พระเจ้าศรีมหันทรธรรมัน” (หลังจาก) ชนประเทศทั้งปวง แล้วได้สร้างรูปโคอุสภะทำด้วยศิลาไว้ในที่นี้ อันเป็นเสมือนหนึ่งความสวัสดิแห่งชัยชนะของพระองค์”

ภาพที่ ๕๒ ศิลปจารึกถ้ำภูหมาโน (อบ.๙) ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๕๓ ถ้ำภูหมาโน ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ทับหลังศิลปะเขมรแบบกำพงพระ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓)

ทับหลังเขมรศิลปะกำพงพระ (ราว พ.ศ. ๑๒๕๐ - ๑๓๕๐) มีลักษณะค่อนข้างเตี้ยและไม่สวยงาม ตรงกลางทับหลังเป็นท่อนพวงมาลัย วงโค้งตรงกลางมีลวดลายพรรณพฤกษาขึ้นอยู่หนาแน่น ปลายท่อนพวงมาลัยม้วนออกข้างนอกแทนที่จะทำเป็นดอกไม้ เช่นเดียวกับใต้พวงมาลัยที่เคยสลักเป็นรูปพวงมาลัยเล็ก ๆ และอุบะก็สลักลวดลายง่าย ๆ คือ ทำเป็นใบไม้ม้วนเป็นวงโค้งเข้ามาแทนที่ ตัวอย่างทับหลังศิลปะแบบกำพงพระ เช่น ที่พบที่ปราสาทภูมิปราสาท และปราสาทออยม เป็นต้น (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ๒๕๓๙ : ๖๐)

ทับหลังที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ไม่ทราบแหล่งที่มา นายดี เดียตระกุล ชาวจังหวัดศรีสะเกษเป็นผู้มอบให้

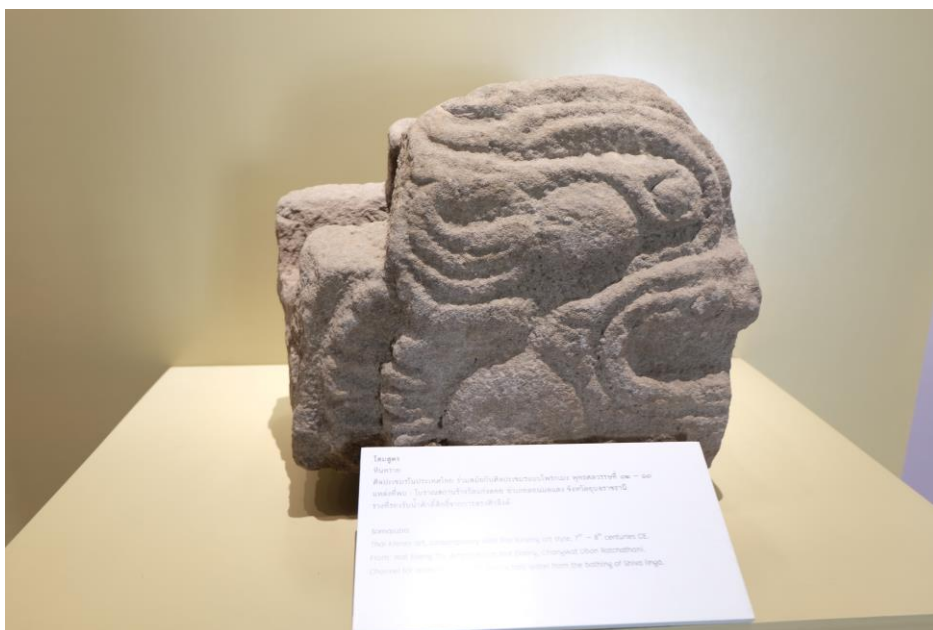

ภาพที่ ๕๔ ทับหลัง ศิลปะเขมรแบบกำพงพระ ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

โสมสูตร ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓)

บุญเรือง คัมภำย์ (๒๕๕๑ : ๑๘๕) ได้อธิบายคำว่า โสมสูตร (Somasutra) หรือ สนาณโรณิ (Snandroni) ว่าหมายถึง ท่อน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์สำหรับรองรับน้ำมนต์ที่มหาพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีรดศีวสังค์ ไหลลงสู่อุมาโยนีแล้วไหลไปยังท่อน้ำออกไปนอกครรรคฤหะ เพื่อให้ศาสนิกชนได้นำไปดื่มหรืออาบ เชื่อว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์

โสมสูตรที่นำมาจัดแสดงนี้เคลื่อนย้ายมาจากโบราณสถานวัดร้างแก่งตอย อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ๕๕ โสมสูตร ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

โบราณสถานวัดแก่งตอย อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี เดิมเคยเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนเขมรโบราณที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณลุ่มแม่น้ำลำเซบก ภายในวัดมีปราสาทหินโบราณตั้งอยู่ นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุศิลปะเขมรสมัยไพรกเมง (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓) ได้แก่ ส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมเขมรคือ เสาประดับกรอบประตูทำจากหินทราย ๒ ชิ้น, โสมสูตร ที่ส่วนปลายสลักเป็นรูปหัวมังกรชูวงขึ้นทางด้านบน ๒ ชิ้น, ชิ้นส่วนแผ่นศิลาจารึกรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอักษรปัลลวะ ซึ่งด้านบนหักหายไปเหลือตัวอักษรที่อ่านจับใจความไม่ได้ (ปัจจุบันโบราณวัตถุทั้งหมดจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี) โบราณสถานวัดแก่งตอยได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในปี พ.ศ. ๒๕๔๐

ภาพที่ ๕๖ พระเจ้าศรีมหันทรธรรมัน ภายในโบราณสถานวัดร้างแก่งตอย
ถ่ายโดย รศ.ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๕๗ - ๕๘ ขากโบราณสถานภายในวัดร้างแก่งตอย
ถ่ายโดย รศ.ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

เสาประดับกรอบประตู ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง (พุทธศตวรรษที่ ๑๒)

เสาประดับกรอบประตูศิลปะเขมรแบบไพรกเมง (ราว พ.ศ. ๑๑๘๐ - ๑๒๕๐) มีลวดลายเครื่องประดับมากขึ้นคือ ได้ลวดลายลวดบัวบนยอดเสานั้นมีลายพวงมาลัยเล็ก ๆ สลักอยู่เสมอ และลายพวงมาลัยเหล่านั้นก็มีเส้นนูนเล็ก ๆ อีกเส้นหนึ่งมาประกอบเป็นขอบอยู่เบื้องล่าง ลายเส้นนูนหนึ่งเส้นนี้เป็นสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของเสาประดับกรอบประตูในศิลปะแบบไพรกเมง ภายในลายพวงมาลัยก็มีรูปอุบะทำด้วยไข่มุก ลายใบไม้เต็มใบ หรือลายใบไม้มนเป็นวงโค้งปรากฏอยู่ด้วย (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ๒๕๓๙ : ๘๕)

เสาประดับกรอบประตู ศิลปะขอมแบบไพรกเมง ที่จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี นำมาจากจากโบราณสถานร้างวัดแก่งตอย อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ๕๙ เสาประดับกรอบประตู ศิลปะขอมแบบไพรกเมง ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

เทวรูปอรรณาริศวร (พุทธศตวรรษที่ ๑๓)

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (๒๕๕๕ : ๙๗ - ๙๙) อธิบายว่า “อรรณาริศวร” แปลโดยความได้ว่าเครื่องผู้หญิงคือ การรวมพระศิวะกับพระอุมาไว้ด้วยกัน ชีกขวาเป็นเทพบุรุษคือ พระศิวะ ชีกซ่ายเป็นเทพสตรีคือ พระอุมา ตามตำนานเล่าว่า พระพรหมทรงสร้างสรรพสิ่งขึ้นบนโลกจากชิ้นส่วนของพระวรกาย หากแต่ก็ไม่มากพอ ทำให้พระพรหมทรงท้อพระทัย ทันใดนั้นก็บังเกิดสุรเสียงดังขึ้นมาจากห้วงจักรวาลว่า “ต้องสร้างเพศหญิงขึ้นมาคู่กับเพศชายที่ทรงสร้างขึ้นมาก่อนหน้านี้เพื่อให้เกิดการสืบต่อเผ่าพันธุ์” พระพรหมไม่เคยทอดพระเนตรเห็นสตรีเพศมาก่อนจึงทรงทำสมาธิถึงพระศิวะ พระศิวะได้ทรงปรากฏพระองค์ในรูปครึ่งชายครึ่งหญิง พระพรหมจึงได้ขอพรให้ภาคผู้หญิงของพระศิวะไปถือกำเนิดเป็นธิดาของท้าวทักษะนามว่า “สตี” และขอให้นางได้อภิเษกกับพระองค์ พระศิวะทรงประทานพรตามที่พระพรหมทูลขอ แล้วพระพรหมก็ทรงเริ่มลงมือสร้างเพศหญิงขึ้นมาบนโลกเพื่อให้เกิดการสืบต่อเผ่าพันธุ์ขึ้น อีกตำนานเล่าว่า ฤๅษีภฤคิน ผู้มีมานะไม่ยอมแสดงความเคารพต่อพระอุมาเพียงเพราะพระนางเป็นสตรี พระอุมาพิโรธจึงทรงสาปให้ฤๅษีตนนี้เหลือแต่หนังหุ้มกระดูกจนเดินไม่ได้ พระศิวะจึงทรงประทานไม้เท้าให้แก่พระฤๅษี จนทำให้พระอุมายังพิโรธหนักขึ้นไปอีกและหนีไปบำเพ็ญตบะในดินแดนที่ห่างไกล ในที่สุด พระศิวะทรงยุติปัญหาด้วยการรวมร่างกับพระอุมากลายเป็น “อรรณาริศวร” ที่เมื่อทำการบูชาบูชานี้แล้วก็เท่ากับว่าบูชาเทพทั้งสองพระองค์ไปพร้อม ๆ กัน

เทวรูปอรรณาริศวร ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ทำจากหินทราย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีตุ้มหูขนาดใหญ่คล้ายกับที่พบในศิลปะจาม ถือเป็นประติมากรรมที่มีความเก่าแก่องค์หนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ภาพที่ ๖๐ อรรณาริศวร (ด้านหน้า) ถ่ายโดย คุณปิยนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๖๑ อรรณาริศวร (ด้านข้าง) ถ่ายโดย คุณปิยนุช สิงห์แก้ว

เทวรูปพระคเณศ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓)

เทวรูปพระคเณศ นำมาจากปราสาทภูปราสาท ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลสีวิเชียร อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี (ภายในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าฮาดิโคม) ปัจจุบันสำนักศิลปากรที่ ๙ อุบลราชธานีได้เข้ามาบูรณะโบราณสถานดังกล่าว พระคเณศองค์นี้ ถือเป็นโบราณวัตถุชิ้นเอกของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุบลราชธานี

ภาพที่ ๖๒ เทวรูปพระคเณศ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓) ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๖๓ ปราสาทภูปราสาท ซึ่งอยู่ในการบูรณะปฏิสังขรณ์ของกรมศิลปากร
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๖๔ บริเวณโดยรอบภูปราสาท ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ภาพที่ ๖๕ คณะทำงานถ่ายภาพเป็นที่ระลึกร่วมกับเจ้าหน้าที่ทหาร ผู้ดูแลพื้นที่
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

เทวรูปพระคเณศ ศิลปะเกาะแกร์ หรือแปรรูป (พุทธศตวรรษที่ ๑๕)

เทวรูปพระคเณศ ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี ได้มาจากบ้านโนนกาเส้น อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี พระคเณศองค์นี้มีความสูงรวมฐาน ๖๓ เซนติเมตร กว้าง ๓๗ เซนติเมตร ฐานหนา ๑๐ เซนติเมตร ชาวบ้านชุดค้นพบเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ พร้อมด้วยรูปเคารพมนุษย์อีก ๑ องค์ ชาวบ้านเรียกรูปเคารพพระคเณศนี้ว่า “ท้าวสีโห” (ส่วนรูปเคารพบุคคลนั้น ชาวบ้านเรียกว่า “ท้าวสังข์ทอง”) (จิรัสสา คชาชีวะ, ๒๕๔๗ : ๙๘)

มูลเหตุที่ชาวบ้านเรียกเทวรูปทั้งสององค์ว่า “ท้าวสีโห สังข์ทอง” เนื่องจากเวลาที่ชุดค้นพบเทวรูปนั้นที่หมู่บ้านมีการว่าจ้างหนังประโมทัย^๗ มาแสดงเรื่อง “สินไช” ซึ่งเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน ตัวละครสำคัญของนิทานพื้นบ้านเรื่องนี้คือ ๑) “ท้าวสีโห” (หัวเป็นช้าง) ๒) “สินไช” หรือ “ศิลป์ชัย” (เป็นคน) และ ๓) “สังข์ทอง” (เป็นหอยสังข์) เนื้อเรื่องมีว่า

ท้าวสุทธลาดทรงมีพระมเหสีทั้งหมด ๘ องค์ องค์ที่ชื่อว่า “จันทา” มีพระโอรส ๒ องค์ คือ “ท้าวสีโห” และ “ท้าวสินไช” ส่วนมเหสีที่ชื่อว่า “นางลุน” มีพระโอรสนามว่า “ท้าวสังข์ทอง” พระกุมารทั้ง ๓ องค์ทรงเป็นผู้มีบุญญาธิการมาก ทำให้พระมเหสีอีก ๖ องค์ ริษยาด้วยเกรงว่าพระโอรสของตนจะไม่ได้ครองราชสมบัติ จึงพากันไปติดสินบนไพร่พลวงให้ทำนายว่า นางจันทา นางลุน รวมทั้งพระกุมารทั้ง ๓ องค์

^๗ หนังประโมทัย คือ การแสดงพื้นบ้านอีสาน คล้ายกับการแสดงหลังตะลุงของภาคใต้

เป็นกาลกิณี เพราะให้กำเนิดพระกุมารที่มีลักษณะผิดแผกไปจากมนุษย์ทั่วไป ขอให้ท้าวสุทนต์หนีออกจากเมืองไปเสีย ท้าวสุทนต์ก็ทรงหลงเชื่อคำยุยง ขับคนทั้ง ๕ คนออกจากวังไป

ต่อมา ท้าวสุทนต์ทรงคิดถึงพระชนนีฐานามว่า “นางสุมนดา” ที่ถูกยักษ์ลักตัวไปเป็นมเหสีเมื่อนานมาแล้ว จึงทรงมีรับสั่งให้พระโอรสทั้ง ๖ องค์ไปช่วยกันพาตัวนางสุมนดากลับมา พระกุมารเหล่านั้นไม่มีความสามารถมากพอจึงไปหลอกใช้ท้าวสีโท ท้าวสินไช และท้าวสังข์ทองให้ช่วยไปปฏิบัติภารกิจแทน โดยโกหกว่า ถ้าหากทำงานสำเร็จแล้ว ท้าวสุทนต์จะพระราชทานอภัยโทษให้

ท้าวสีโท ท้าวสินไช และท้าวสังข์ทอง สามารถช่วยยักษ์กุมภัณฑ์ตาย และช่วยนางสุมนดากลับมาได้สำเร็จ พระกุมารทั้ง ๖ องค์จึงวางแผนฆ่าท้าวสินไชโดยผลึกตกเหว หากแต่ท้าวสินไชสามารถรอดชีวิตมาได้ เพราะเป็นผู้มีบุญญาธิการ ในตอนท้ายเรื่อง ท้าวสุทนต์ทรงทราบความจริงทั้งหมดว่า พระกุมารทั้ง ๖ องค์ หลอกลวงเท็จ จึงรับสั่งให้จับพระกุมารทั้ง ๖ องค์ รวมทั้งพระมารดาไปขังคุกไว้ และโปรดให้รับตัวนางจันทา นางสุน และพระกุมารทั้ง ๓ องค์ กลับเข้าวังหลวง ต่อมาท้าวเวสสุวรรณได้ชุบชีวิตยักษ์กุมภัณฑ์ให้ฟื้นคืนมาอีกครั้ง ยักษ์กุมภัณฑ์จึงมาขอนางสุมนดาไปเป็นพระมเหสีอย่างถูกต้องตามธรรมเนียม ทำให้ทั้งสองพระนครเป็นพันธมิตรกันนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ภาพที่ ๖๖ เทวรูปพระคเณศสมัยเมืองพระนคร จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
อุบลราชธานี ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๖๗ เทวรูปพระสีโห สังข์ทอง ประดิษฐานภายในศาลเดิม
ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๖๘ เทวรูปพระสีโห สังข์ทอง ที่สร้างขึ้นใหม่ ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ (พุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖)

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (๒๕๕๕ : ๑๘๔ - ๑๙๕) อธิบายความหมายของเทพนพเคราะห์ว่า ชาวฮินดูนับถือดาวพระเคราะห์ในระบบสุริยจักรวาล หรือดาวประจำวันทั้ง ๗ ดวงในสัปดาห์ว่า เป็นสิ่ง

ศักดิ์สิทธิ์ ยกย่องให้เป็นเทพเจ้า ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความโชคดีและสันติสุขต่อผู้กระทำการบูชา และยังเชื่อว่า เทพเหล่านี้เกี่ยวข้องกับโชคชะตาของมนุษย์ด้วย จึงได้สร้างรูปเคารพเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรม ต่อมาคติความเชื่อดังกล่าวได้ส่งผ่านมายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในศิลปะเขมรมักพบภาพสลักเทพพนพเคราะห์ โดยเทพสององค์แรกจะเป็นพระอาทิตย์และพระจันทร์ ส่วนเทพสององค์สุดท้ายจะเป็นพระราหูและพระเกตุ

ทับหลังรูปเทพพนพเคราะห์ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานีนั้น ได้มาจากปราสาทบ้านเบ็ญจ ตำบลหนองอัม อำเภอทุ่งศรีอุดม จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ๖๙ ทับหลังรูปเทพพนพเคราะห์ ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

เทพพนพเคราะห์มี ๙ องค์ (เรียงตามลำดับวันในสัปดาห์) คือ พระอาทิตย์เทวา, พระจันทร์เทวา, พระอังคารเทวา, พระพุธเทวา, พระพฤหัสบดีเทวา, พระศุกร์เทวา, พระเสาร์เทวา, พระราหูเทวา และพระเกตุเทวา ส่วนลำดับของเทพพนพเคราะห์ที่ปรากฏบนทับหลังในศิลปะเขมรนั้น มีข้อสันนิษฐานที่แตกต่างกันไป ดังนี้

ข้อมูลจากศูนย์บริการนักท่องเที่ยว องค์การบริหารส่วนตำบลหนองอัม อำเภอทุ่งศรีอุดม จังหวัดอุบลราชธานีกล่าวว่า เทพพนพเคราะห์ทั้ง ๙ องค์ ที่ปรากฏบนทับหลังที่ได้มาจากปราสาทบ้านเบ็ญจ ได้แก่ พระอาทิตย์ทรงรถ, พระจันทร์ประทับบนแท่น, พระอัคนีทรงแรด, พระวรุณทรงหงส์, พระอินทร์ทรงช้าง, พระยมทรงควาย, พระพายทรงม้า, พระราหูทรงนาค และพระเกตุทรงสิงห์ (ข้อมูลนี้องค์การบริหารส่วนตำบลหนองอัมอ้างว่า ได้มาจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี)

ขณะที่วรรณัย พงศาหลากร ได้อธิบายว่า เทพพนพเคราะห์ที่ปรากฏบนทับหลังในศิลปะเขมรนั้นได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ประกอบด้วย พระอาทิตย์ทรงรถ, พระจันทร์ทรงประทับบนแท่น, พระพุธทรงกวาง (สลับกับของไทยที่พระพุทธรูปทรงช้าง), พระเสาร์ทรงนกคุ้ม, พระพฤหัสบดีทรงช้าง (สลับกับของไทยที่พระพฤหัสบดีจะทรงกวางทอง), พระศุกร์ทรงม้า, พระอังคารทรงแพะ, พระราหูทรงเมฆวิมาน และพระเกตุทรง

สิงห์ วรรณียังได้ให้ข้อสังเกตว่า คติเรื่องเทพนพเคราะห์ข้างต้น (ข้อมูลจากกรมศิลปากร) มีการนำคติเรื่อง เทวดาประจำทิศไปปะปน (พระอัคนี เทวดาประจำทิศอาคเนย์, พระวรุณ เทวดาประจำทิศประจิม, พระอินทร์ เทวดาประจำทิศบูรพา, พระยม เทวดาประจำทิศทักษิณ และพระพาย เทวดาประจำทิศพายัพ)

ประวัติความเป็นมาของเทพนพเคราะห์แต่ละพระองค์มีดังนี้

พระอาทิตย์ ทรงเป็นบุตรของพระกัศยปประชาบดีกับนางอหิติ พระอาทิตย์ทรงมีรูปกายพิการทำให้นางอหิติไม่ยอมรับและทอดทิ้งให้พระองค์ต้องขับไล่ไปมาระหว่างเทวโลกกับมนุษยโลก พระอาทิตย์ทรงมีมเหสีคือนางสัณญา บุตรีของพระวิศ्वกรรม ผู้เป็นครูช่าง แต่นางสัณญาทนความร้อนจากพระวรกายของพระอาทิตย์ไม่ไหว นางจึงให้นางฉายามาเป็นพระมเหสีแทน จนทั้งคู่มีพระโอรสด้วยกันคือพระเสาร์ ต่อมาพระอาทิตย์ทรงรู้ความจริงจึงไปตามนางสัณญากลับมา พระวิศ्वกรรมมีพระประสงค์จะให้นางสัณญาอยู่ครองคู่กับพระอาทิตย์อย่างมีความสุข จึงขุดเอาพระฉวีที่ส่องสว่างของพระอาทิตย์ออกไปหนึ่งส่วนจากทั้งหมดแปดส่วน แล้วนำไปสร้างเทพศาตราวุธถวายเทพเจ้าองค์อื่นๆ เช่น จักรถวายแด่พระนารายณ์ ตรีศูลถวายแด่พระศิวะ คทาถวายแด่ท้าวฤเวร หอกถวายแด่พระขันธกุมาร เป็นต้น พระอาทิตย์ทรงราชรถเทียมด้วยม้าเจ็ดตัว บางตำราว่าเป็นม้าห้าเศียร มีพระอรุณเทพบุตรเป็นสารถิ ในศิลปะเขมรมักสลักรูปพระอาทิตย์เป็นเทพบุรุษบนราชรถเทียมม้า ในลำดับแรกสุดของเทพนพเคราะห์ บนทับหลังในศิลปะเขมรจะปรากฏอยู่ในลำดับที่ ๑ นับจากซ้ายไปขวา

ภาพที่ ๗๐ พระอาทิตย์เทวา ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ชาญชัย คงเพียรธรรม

พระจันทร์ หรือโสมะ ในมหากาพย์รามายณะเล่าว่า มีกำเนิดจากการกวนเกษียรสมุทร บางปุราณะเล่าว่า ทรงเป็นพระโอรสของพระอัคริณีกับนางอนสุนยา พระจันทร์มีชายาทั้งสิ้น ๒๗ องค์ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นพระธิดาของท้าวทักษะ หากแต่พระองค์ทรงโปรดปรานนางโรहिณีมากกว่าชายาทั้งหมด ทำให้ชายาอีก ๒๖ องค์ ไปทูลฟ้องพระบิดา ท้าวทักษะจึงสาปให้พระจันทร์เป็นหมันและเป็นผีในท้อง ต่อมาชายาเหล่านั้น นึกสงสารพระจันทร์จึงพากันไปทูลขอร้องท้าวทักษะให้เมตตา ท้าวทักษะจึงผ่อนอาการของโรคจากหนักเป็นเบาให้เป็นระยะ ๆ ทำให้พระจันทร์มีทั้งที่เต็มดวงและไม่เต็มดวง ต่อมาพระจันทร์ได้ไปลักพานางดารา ชายาของพระพลหัทสดีมาจนเกิดพระโอรสด้วยกันคือ “พระพุท” เรื่องราวได้ลูกหลานใหญ่โตจนเกิดสงครามใหญ่ จนเดือดร้อนถึงพระพรหมเทพต้องเข้ามาสงบศึก และพระจันทร์จึงได้ถูกห้ามไม่ให้เข้าไปในเทวสภาอีกต่อไป พระศิวะทรงสงสารพระจันทร์จึงเอามาตัดเป็นปิ่น ทำให้พระจันทร์สามารถกลับเข้าไปในเทวสภาได้ตามเดิม ตำนานฮินดูกล่าวว่า พระจันทร์ทรงราชรถมีสามล้อ เเทียมด้วยม้าสีขาวจำนวน ๑๐ ตัว แต่ในศิลปกรรมเขมรมักทำรูปพระจันทร์ประทับนั่งบนพระแท่น สันนิษฐานว่าไม่ต้องการให้ซ้ำกับพระอาทิตย์ที่ประทับบนราชรถเทียมม้าเช่นกัน บนทับหลังในศิลปะเขมรจะปรากฏอยู่ในลำดับที่ ๒ นับจากซ้ายไปขวา

ภาพที่ ๗๑ พระจันทร์เทวา ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเปียรธรรม

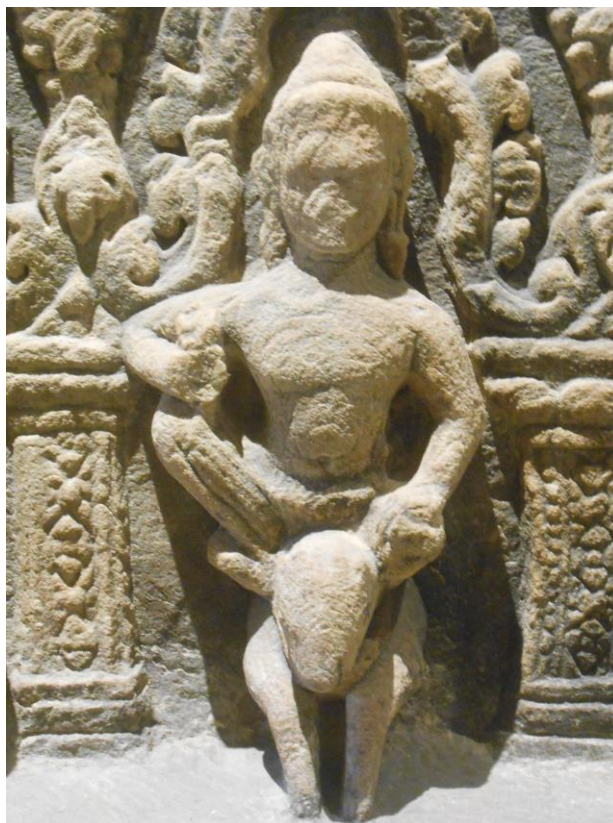
พระอังคาร บางตำนานกล่าวว่า พระองค์เป็นเทพองค์เดียวกับพระขันธกุมาร พระองค์ทรงเป็นพระโอรสของพระศิวะและพระนางปารวตี ในคัมภีร์มหาภารตะและรามายณะกล่าวว่า พระศิวะทรงหว่านพีชลงในกองเพลิงจนเกิดเป็นพระอังคารขึ้น โดยมีพระนางคงคาเป็นผู้รองรับพระองค์ไว้ จึงถือว่าพระแม่คงคาเป็น

พระมารดาของพระอังคารด้วย ขณะที่บางคัมภีร์กล่าวว่า พระอังคารทรงเป็นโอรสของพระนารายณ์ กับพระแม่ธรณี พระองค์ถือกำเนิดที่เมืองอวันตี ทรงมีพระวรกายสูงใหญ่ และทรงถือหอก กระบอง และศูล (ลักษณะคล้ายดาบมีปลายแหลม) เทพพาหนะคือ นกยูงและแกะ บนทับหลังในศิลปะเขมรจะปรากฏอยู่ในลำดับที่ ๗ นับจากซ้ายไปขวา

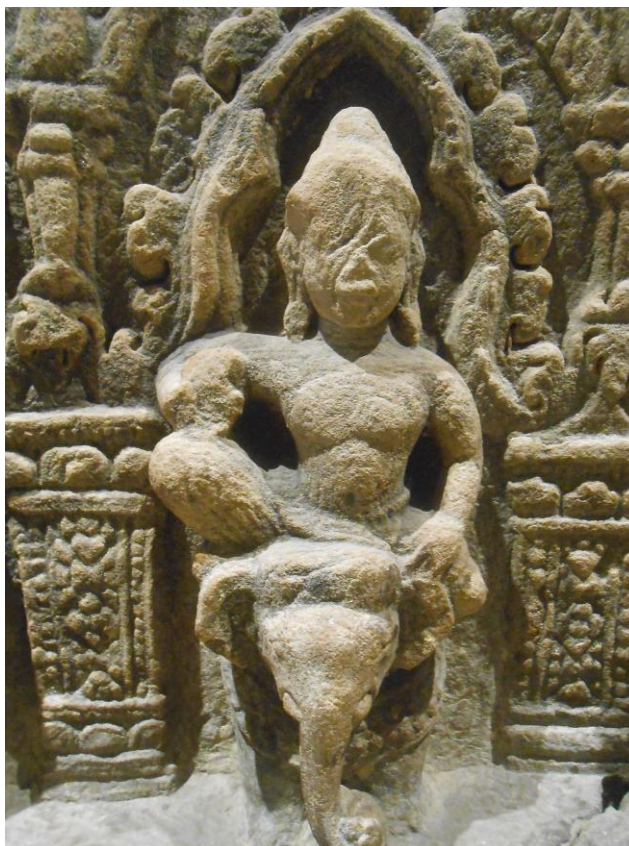
ภาพที่ ๗๒ พระอังคารเทวา ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ชาญชัย คงเพียรธรรม

พระพุทฺธ ทรงเป็นโอรสของพระจันทร์กับนางดารา มีเรื่องเล่าว่า พระจันทร์ทรงทำสงครามกับพระพญหัสบดี โดยพระศุภร ผู้เป็นครูของเหล่าอสูรได้ยื่นมือเข้ามาช่วยพระจันทร์รบกับพระพญหัสบดี ซึ่งเป็นครูของเหล่าเทวดา จนเกิดเป็นมหาสงครามที่เรียกว่า “เทवासुरสงคราม” ในที่สุดพระพรหมเทพต้องเสด็จมาช่วยไกล่เกลี่ยและให้พระจันทร์คืนนางดาราให้แก่พระพญหัสบดีตามเดิม ขณะนั้น นางดาราได้ตั้งครรภ์และคลอดพระพุทฺธออกมา พระพุทฺธเป็นเทพผู้มีรูปร่าง พระองค์ทรงช้างเป็นพาหนะ และมีขอสับช้างเป็นเทพศาสตราวุธ พระองค์ทรงมีนางอิล่าเป็นชายา ขณะที่วรรณย์ พงศาชลากรกล่าวว่า ตามคติอินเดียแล้ว พระพุทฺธจะทรงกวาง ไม่ใช่ช้าง และบนทับหลังในศิลปะเขมรจะปรากฏอยู่ในลำดับที่ ๓ นับจากซ้ายไปขวา

ภาพที่ ๗๓ พระพุทเทวาทะ ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ชานัญชัย คงเพียรธรรม

พระพุทเทวาทะ ทรงเป็นเทพฤๅษีผู้เป็นครูของเหล่าเทวดาทั้งหลาย พระองค์ทรงเป็นโอรสของพระอังคีรสุมณีและพระนางสมปฤดี ทรงมีชายาคือนางดาราดาราและนางมมตา มีโอรสด้วยกันคือ พระภราทาวาษณี พระพุทเทวาทะทรงมีผิวกายขาว มีกวางทองเป็นเทพพาหนะ ทรงถือกระดานชนวนและลูกประคำ อันเป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นครูเทพ ขณะที่วรรณัย พงศาชลากร กล่าวว่า ตามคติอินเดียแล้ว พระพุทเทวาทะจะทรงช้าง ไม่ใช่กวาง และบนทับหลังในศิลปะเขมรจะปรากฏอยู่ในลำดับที่ ๕ นับจากซ้ายไปขวา

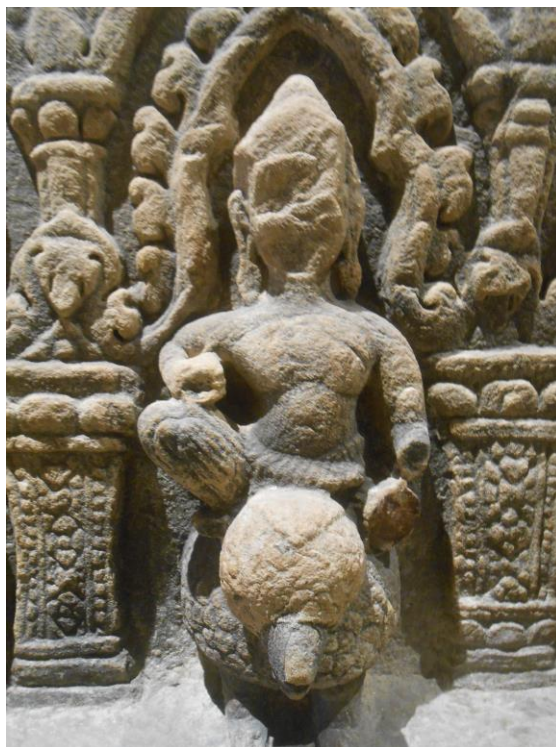
ภาพที่ ๗๔ พระพุทธสยัมภู เทวภาพ โดย ร่องศาสตราจารย์ ดร. ขวัญชัย คงเพียรธรรม

พระศุภร บางตำนานกล่าวว่า ทรงเป็นโอรสของพระฤๅษีภฤคุมนีกับนางชยาตี บ้างก็ว่าทรงเป็นพระโอรสของพระฤๅษีภฤคุมนีกับนางไศทยะ บ้างก็ว่าทรงเป็นโอรสของพระกวี พระศุภรทรงมีชายาคือนางศุมา หรือศตปารวามีธิดาคือนางเทยานี พระศุภรทรงครองเพศเป็นฤๅษี มีลูกประจำคือนางพระศอและถิโหมทัต มีโคเป็นเทพพาหนะ ทรงมีมนต์สำหรับชุบชีวิตคนตายให้ฟื้น และทรงเป็นเทพผู้เป็นครูของเหล่าอสูร ทานพ และแพทย์ทั้งหลาย บางคัมภีร์เล่าว่า พระศุภรมีพระเนตรบอดข้างหนึ่ง เพราะถูกยอดหญาของพราหมณ์เตี้ย (วามนะ) แทะตา ในคราวที่พระศุภรแปลงกายไปอุดน้ำเต้า เพื่อไม่ให้อสูรพลีผู้เป็นศิษย์ของพระศุภรหลังทักษิณทกยกดินแดนให้แก่พราหมณ์เตี้ย ซึ่งก็คือพระนารายณ์แปลงกายมาขณะที่วิโรจน์ พงศาชลกร กล่าวว่า ตามคติอินเดียแล้ว พระศุภรจะทรงม้า และบนทับหลังในศิลปะเขมรจะปรากฏอยู่ในลำดับที่ ๖ นับจากซ้ายไปขวา

ภาพที่ ๗๕ พระศุภรเทวา ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ขาญชัย คงเพียรธรรม

พระเสาร์ ทรงเป็นพระโอรสของพระอาทิตย์กับนางฉายา บางตำนานว่าทรงเป็นโอรสของพระพลราม กับนางเรวดี เล่ากันว่า พระเสาร์เป็นเทพที่อัปลักษณ์ มีขาไม่สมประกอบ เป็นกะเทย ผอม และสูง ผิวดำ มีพระหนโตใหญ่ มีพระเกศายาวยาวกระด้างดั่งขนลา สวมฉลองพระองค์สีดำ มีตรีศูลและธนูเป็นเทพศาสตราวุธ มีนกร่างเป็นเทพพาหนะ ภาพสลักบนทับหลังปรากฏเทพพระเสาร์ในตำแหน่งที่ ๔ นับจากซ้ายไปขวา

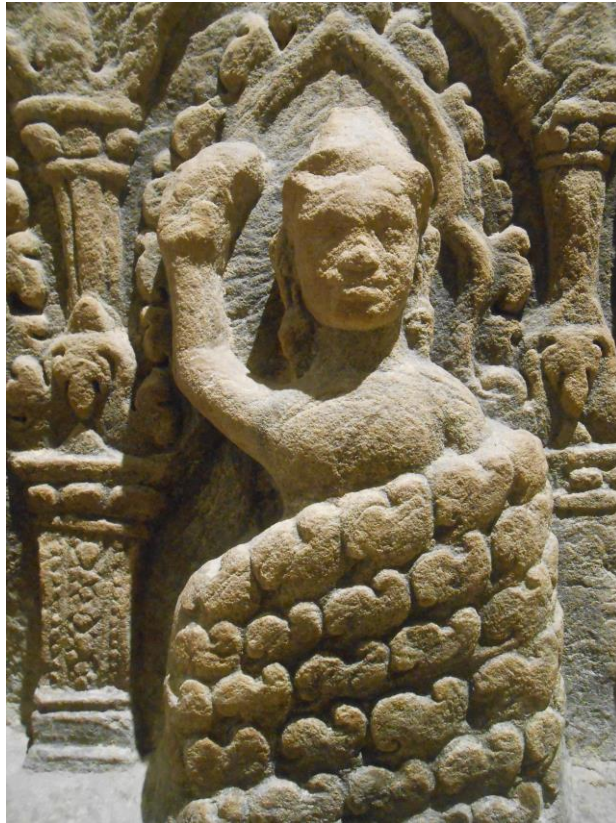

ภาพที่ ๗๖ พระเสาร์เทวา ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

พระราหู เป็นโอรสของท้าวเวปจิตติ หรือวิประจิตติกับนางสิงหิกา แต่บางตำรากล่าวว่า ทรงเป็นบุตรของพระพฤษหส์บดีกับนางอสุรี พระราหุมีสี่กร มีหางเป็นนาค และมีร่างกายใหญ่โต คราวหนึ่ง พระราหุปลอมตัวเป็นเทวดาเพื่อเข้าไปดื่มน้ำอมฤต เมื่อพระนารายณ์ทรงทราบ พระองค์ได้ใช้จักรตัดร่างของพระราหุขาดเป็นสองท่อน หากแต่พระราหุกลายเป็นอมตะ เนื่องจากได้ดื่มน้ำอมฤตเข้าไปแล้ว ร่างกายท่อนบนกลายเป็นพระราหู ส่วนท่อนล่างกลายเป็น พระเกตุ

พระราหู มีพาหนะเป็นรถทรงสี่หมอกหรือสี่ดำแดง เเทียมด้วยม้าสีดำจำนวน ๘ ตัว ส่วนพระเกตุ ทรงรถที่เเทียมด้วยม้าสีแดงจำนวน ๘ ตัว ในศิลปะเขมรมักสลักรูปพระเกตุทรงสิงห์

ภาพสลักบนทับหลังมักปรากฏรูปพระราหูในตำแหน่งที่ ๘ และพระเกตุในตำแหน่งที่ ๙ นับจากซ้ายไปขวา

ภาพที่ ๗๗ พระราหูเทวา ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ชานูชัย คงเพียรธรรม

ภาพที่ ๗๘ พระเกตุเทวา ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ชานูชัย คงเพียรธรรม

ปราสาทบ้านเบญจ (เบญจ เป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งที่ขึ้นอยู่บริเวณนั้น ลักษณะเป็นพุ่ม ชอบขึ้นอยู่ริมหนองน้ำ ใบค่อนข้างรี ผิวใบมัน และกิ่งใกล้ก้านมีหนามยาว) ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ ๔ บ้านเบญจ ตำบลหนองอัม อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดอุบลราชธานี สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ – ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ปราสาทบ้านเบญจประกอบด้วย ๑) ฐานจตุมุข ตั้งอยู่ภายนอกกำแพง ฐานเป็นรูปกากบาทก่อด้วยศิลาแลง สันนิษฐานว่า เป็นที่รับรองเจ้านาย หรือให้นายช่างผู้ควบคุมการก่อสร้างได้พักอาศัย ๒) โคปุระด้านทิศตะวันออก และกำแพงแก้วล้อมรอบตัวปราสาท ก่อด้วยศิลาแลง ยกเว้นซุ้มประตู และหน้าต่างของโคปุระทำจากหินทราย และ ๓) ปราสาทอิฐ ๓ หลัง ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก โบราณวัตถุที่ค้นพบที่ปราสาทบ้านเบญจ เช่น ศิวลึงค์ บัวยอดปราสาท ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ และทับหลังรูปเทพนพเคราะห์

ภาพที่ ๗๙ ฐานจตุมุข ปราสาทบ้านเบญจ ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ขาญชัย คงเพียรธรรม

ภาพที่ ๘๐ โคปุระและกำแพงแก้ว ปราสาทบ้านเชียง
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ขาญชัย คงเพียรธรรม

ภาพที่ ๘๑ ปราสาทอิฐ ๓ หลัง ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลง
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ขาญชัย คงเพียรธรรม

ภาพที่ ๘๒ ทับหลังพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
อุบลราชธานี ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ญธรรม

สิงห์ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖)

สิงห์ ที่จัดแสดงอยู่ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี เป็นศิลปะแบบบาปวน นำมาจากบ้านดงเมืองเตย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร โบราณสถานดงเมืองเตยตั้งอยู่ทางทิศใต้ของบ้านดงเมืองเตย ตำบลสงเปือย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร

บ้านดงเมืองเตยเป็นบริเวณที่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำชี เป็นชุมชนที่มีพัฒนาการอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ จิตา สาระยา ได้อธิบายว่า “ที่นี่เป็นภูมิลำเนาเดิมของกษัตริย์เจนละแห่งต้นสกุลเสนะ กษัตริย์องค์สำคัญในตระกูลเสนะนี้คือ พระยาจิตรเสน” (พระเจ้าจิตรเสน หรือพระเจ้าศรีมเหศวรมัน)

แม้ว่าสิงห์จะไม่ใช่วัตถุที่มีถิ่นกำเนิดหรือที่อยู่อาศัยในเขมร ดังปรากฏหลักฐานสำคัญคือ “จดหมายเหตุของโจวต้ากวน” ที่ระบุว่าไม่พบสิงห์ในดินแดนเขมร หากแต่เชื่อว่า คนเขมรน่าจะรู้จักสิงห์มาตั้งแต่สมัยสมโบว์ไพรุก (ราว พ.ศ. ๑๑๕๐ - ๒๐๐๐) แล้ว ผ่านทางงานศิลปะ นักวิชาการกลุ่มแรก เช่น H. Macher เชื่อว่าสิงห์ในวัฒนธรรมเขมรนั้นมีต้นกำเนิดจากเปอร์เซีย โดยที่เขมรรับผ่านมาจากจีนอีกทอดหนึ่ง ขณะที่นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่ง เช่น G. de Coral Rémusat กลับสันนิษฐานว่า เขมรน่าจะรับสิงห์มาจากเปอร์เซียจริง แต่น่าจะรับผ่านมาจากอินเดียไม่ใช่จีน ในวัฒนธรรมเขมรสิงห์ถือเป็นสัตว์ชั้นสูง เป็นสัญลักษณ์แทนความมีอำนาจ เนื่องจากสิงห์เป็นเจ้าป่า ช่างเขมรนิยมสร้างสิงห์ไว้เพื่อทำหน้าที่เป็นทวารบาลคอยเฝ้าดูแลศาสนสถาน ประติมากรรมรูปสิงห์ในยุคสมโบว์ไพรุก (ยุคก่อนเมืองพระนคร) จะไม่มีการเคลื่อนไหว หัวใหญ่กว่าลำตัว และขนหยิกเป็นลอน จนกระทั่งในสมัยเมืองพระนคร สิงห์ในศิลปะแบบคลังและบาปวนมีลักษณะลูกขี้ยืนและก้าวเท้าถอยหลังไปหนึ่งก้าว ในสมัยเกาะแกร์และบายน สิงห์มีลักษณะพิเศษคือจะยืนด้วยขาหลังทั้งสองข้าง ทำท่าทางประหนึ่งมีชีวิต สิงห์ในสมัยนครวัดจะมีการเจาะรูไว้ที่ก้นสิงห์ด้วย เพื่อที่จะได้ใส่หางให้แก่สิงห์ การสร้างสิงห์นั้นพบมากในศิลปะแบบพระโค แปรรูป บันทายศรี นครวัด และบายน

ในศาสนาพราหมณ์ สิงห์ถือเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ หรือในชื่อ “นรสิงหาวตาร” คือ ครึ่งคนครึ่งสิงห์ เพื่อปราบหิรัญยกศิปุตามคำร้องขอของประหลาดผู้เป็นสาวก ช่างเขมรนิยมแกะสลักเรื่องราว

เทพปกรณัมตอนนี้ไว้ทั้งบนทับหลังและหน้าบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ดังปรากฏหลักฐานที่ปราสาทพระขรรค์และปราสาทมังคลารถ

ในศิลปะเขมร สิ่งหนึ่งนอกจากจะเป็นอวตารของพระนารายณ์แล้ว สิ่งยังเป็นเทพพาหนะของพระกุเวร ซึ่งเป็นเทวดาประจำทิศเหนือ และพระเกตุ ซึ่งเป็นเทพนพเคราะห์อีกด้วย

ภาพที่ ๘๓ สิงห์ (ด้านหน้า) ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ชาญชัย คงเพียรธรรม

ภาพที่ ๘๔ สิงห์ (ด้านข้าง) ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ในยุคที่เขมรเรืองอำนาจ โบราณสถานดงเมืองเตย คงเคยเป็นชุมชนที่มีการนับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ โบราณสถานดงเมืองเตยจึงได้ถูกทิ้งร้าง ลักษณะทางกายภาพของโบราณสถานแห่งนี้คือ เป็นเนินดินรูปวงรี มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ขนาดเฉลี่ย ๖๕๐ x ๓๖๐ เมตร ด้านทิศเหนือของเมืองพบซากเทวาลัยสร้างก่ออิฐแบบติดชิดไม่สอปูน หันหน้าไปทางทิศตะวันออกในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ต่อมุขยื่นออกมาทางด้านหน้า ตอนกลางด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นแบบมีวงโค้งอัมรินทร์ เทวาลัยแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อถวายพระศิวะ ดังปรากฏหลักฐานสำคัญคือ จารึกหินทรายสีแดง ที่บอกเล่าเรื่องราวการสร้างปราสาท

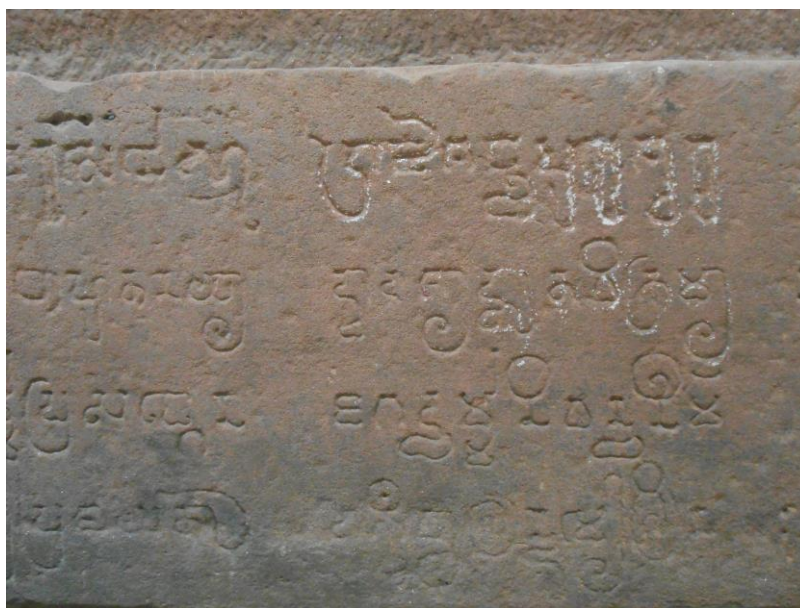

ภาพที่ ๘๕ โบราณสถานดงเมืองเตย จังหวัดยโสธร
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

จารึกหินทรายแดงคือ หลักฐานสำคัญที่บอกเล่าเรื่องราวของดงเมืองเตย จารึกนี้อยู่ที่ตรงกรอบ ประตุนหินทราย จารด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต จำนวน ๔ บรรทัด อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เนื้อความในจารึก (แปลโดยคุณชะเอม แก้วคล้าย) กล่าวว่า

“พระศรีमारประวรเสนะ ได้เป็นใหญ่ในเมืองคังขปุระโดยรอบ แม้พระโอรสของพระองค์ ก็ได้เป็นโอรุ... บุตรีของพระเจ้าโอรุจพาหุ คนที่สิบสองก็ได้เป็นผู้ที่มีอำนาจ พระอนุชาของบุคคล เหล่านั้นมีนามว่า ศรีมานุญชูลี เพราะมีความปรารถนาในธรรม พระองค์ผู้เป็นเช่นเดียวกับพราหมณ์ จึงได้รับการขนานนามที่สัมพันธ์กับชคัทธิธรรมว่า ศรีธรรมเสนะ เพราะเหตุนั้น พระนางเมื่อประกาศ ทูรเมาลี อันเป็นมัลย์แห่งความภักดีสูงสุดจึงได้สร้างคิวงโลกที่พระนางเคารพบูชาไว้ที่นี่”

นักประวัติศาสตร์ได้สันนิษฐานว่า บริเวณดงเมืองเตยอาจเคยเป็นเมืองโบราณมีชื่อว่า “คังขปุระ” และมีเจ้าเมืองทรงพระนามว่า “พระเจ้าศรีमारประวรเสนะ” ส่วน “พระนางศรีมานุญชูลี” นั้น คือผู้ที่ เป็นพระนัดดาของพระเจ้าศรีमारประวรเสนะ และทรงเป็นพระธิดาองค์ที่ ๑๒ ของพระโอรุจพาหุ พระนาง ได้ทรงสร้างปราสาทหินทรายสีแดงขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่พระศิวะ โดยปราสาทหลังนี้อาจได้รับการขนานนาม ว่า “ชคัทธิธรรม” และพระนางศรีมานุญชูลีก็อาจได้รับการขนานพระนามให้เป็น “ศรีธรรมเสนะ”

ภาพที่ ๘๖ จารึกที่พบบริเวณดงเมืองเตย
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

นอกจากจารึกแล้ว เอกลักษณ์ดงเมืองเตยอีกอย่างหนึ่ง คือ ลักษณะอาคารที่มีบันไดเป็นรูปอัมพจันทร์ และการประดับอาคารด้วยกุฑู ที่แสดงถึงอิทธิพลอินเดียสมัยคุปตะ – หลังคุปตะในศิลปะทวารวดีอีกด้วย

กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานดงเมืองเตยในราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๓๙ และกำหนดเขตที่ดินในราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๔๗ เนื้อที่ประมาณ ๒๒ ไร่ ๓ งาน ๘๑ ตารางวา

ภาพที่ ๘๗ กุฑูที่เป็นซุ้มขนาดเล็กภายในสลักเป็นใบหน้าบุคคล ที่ค้นพบบริเวณดงเมืองเตย
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

คิวลิ่งควอตซ์ ฐานสำริด (พุทธศตวรรษที่ ๑๕ – ๑๗)

คิวลิ่งทำจากควอตซ์ (Quartz) ฐานสำริด อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ – ๑๗ พบที่ปราสาทห้วยทับทัน อำเภอยะนิง จังหวัดศรีสะเกษ การนำควอตซ์มาทำเป็นคิวลิ่งเชื่อว่าจะทำให้กลายเป็นเครื่องรางที่ทรงพลัง เพราะเชื่อว่า ควอตซ์สามารถช่วยปกป้องคุ้มครองผู้เป็นเจ้าของให้แคล้วคลาดจากภัยอันตรายทั้งปวง ทำให้โชคดี มีความสุข รวมทั้งสามารถรักษาโรคได้อีกด้วย

เวทตำนานเรื่องการเกิดคิวลิ่งได้เล่าว่า คราวหนึ่งบรรดาพระฤๅษีได้อ้อนวอนขอให้มหาเทพทั้งสามพระองค์ คือ พระพรหม พระนารายณ์ และพระศิวะ ปรากฏพระวรกายให้พวกตนได้เห็นสักครั้ง เพื่อที่จะได้สร้างรูปสมมติได้ถูกต้องตามเทวลักษณะ ในครั้งนั้น พระพรหมได้ปรากฏพระวรกายขึ้นเป็นองค์แรกในรูปที่มี ๔ พักตร์ ๘ กร ต่อมาพระนารายณ์จึงปรากฏพระวรกายขึ้นในรูปของมนุษย์ธรรมดา ส่วนพระศิวะได้ปรากฏพระวรกายขึ้นท้ายที่สุดในรูปของอวัยวะเพศชาย ทำให้นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา เหล่าสาวกผู้กราบไหว้บูชาพระศิวะจึงพากันบูชาคิวลิ่ง ซึ่งเป็นรูปนิมิตแทนองค์มหาเทพ

ส่วนอีกตำนานหนึ่งเล่าว่า ครั้งหนึ่งขณะที่พระศิวะและพระอุมา กำลังร่วมสังวาสกันอยู่ในท้องพระโรงนั้น เป็นเวลาเดียวกันกับที่บรรดาเทพเทวาได้พากันมาเข้าเฝ้า เมื่อเหล่าเทวดาได้เห็นพฤติกรรมอันน่าละอายของมหาเทพเช่นนั้นก็พากันติเตียนว่าไม่เหมาะสม ทำให้ความศรัทธาที่มีต่อองค์มหาเทพสั่นคลอน กล่าวฝ่ายพระศิวะ พระองค์ทรงพิโรธเหล่าเทวดามากจึงทรงสาปว่า ต่อไปในภายภาคหน้า ผู้ใดที่ปรารถนาความสุข ความเจริญในชีวิต จะต้องกราบไหว้บูชาคิวลิ่ง ซึ่งเป็นตัวแทนของพระองค์

“คิวลิ่ง” มีลักษณะเหมือนอวัยวะเพศชาย เป็นตัวแทนของพระศิวมหาเทพ โดยคิวลิ่งมักจะตั้งอยู่บนฐาน “โยนี” ซึ่งมีลักษณะคล้ายอวัยวะเพศหญิง เป็นตัวแทนของพระแม่อุมาเทวี ผู้เป็นศักติ ภัทริการบูชาคิวลิ่งนั้นแพร่หลายไปทั่วชมพูทวีป และดินแดนอื่น ๆ ที่นับถือศาสนาพราหมณ์ เช่น อาณาจักรเขมรโบราณ เป็นต้น

ภาพที่ ๘๘ คิวลิ่งควอตซ์ ฐานสำริด ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ชานูชัย คงเพียรธรรม

สถานที่พบศิวิลิ่งควอตซ์ บนฐานสำริดนี้คือ ปราสาทห้วยทับทัน (บ้างก็เรียกว่า ปราสาทบ้านปราสาท) จังหวัดศรีสะเกษ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นปราสาท ๓ หลัง เรียงตัวกันตามแนวเหนือ – ใต้ บนฐานศิลาแลงฐานเดียวกัน ตัวปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีกำแพงแก้วล้อมรอบ และโคปุระ (ซุ้มประตู) ปราสาทนี้ถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถืออย่างสูง โดยจะจัดงานบูชาปราสาทขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ของทุกปี

ภาพที่ ๘๙ - ๙๐ ปราสาทห้วยทับทัน ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ศิวิลิ่งคหิณฑราย (พุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘)

ศิวิลิ่งคหิณฑรายที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี มีลักษณะค่อนข้างสมบูรณ์ ศิวิลิ่งคหิณฑรายนี้แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ฐานสี่เหลี่ยม แทนด้วยพรหมภาค หรือพระพรหม มหาเทพผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ส่วนที่ ๒ เป็นฐาน ๘ เหลี่ยม แทนด้วยวิษณุภาค หรือพระนารายณ์ มหาเทพผู้ปกป้องรักษาโลก และส่วนที่ ๓ ทรงกลมมน แทนด้วยรุทธภาค หรือพระศิวะ มหาเทพผู้ทำลายล้างโลก และเมื่อนำทั้ง ๓ ส่วนมารวมกันจึงหมายถึง “พระศิวะ” ซึ่งเป็นมหาเทพสูงสุดตามความเชื่อในศาสนาฮินดู (พระศิวะอยู่บนสุด แสดงว่ามีความสำคัญมากที่สุด) การบูชาศิวิลิ่งคหิณฑรายนี้เชื่อว่า เพื่อทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ (อวัยวะเพศชายเป็นสัญลักษณ์แทนการก่อกำหนดเชื่อว่า ความเชื่อในเรื่องนี้ได้แพร่เข้ามาในประเทศไทยด้วย คือ กลายมาเป็นความเชื่อเรื่องการบูชา “ปลัดขิก” นั่นเอง)

ภาพที่ ๙๑ ศิวลึงค์หินทราย ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ศิวลึงค์บนฐานโยนี และท่อนโสมสูตร (พุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘)

ศิวลึงค์เป็นตัวแทนของพระศิวะ มหาเทพแห่งการทำลายล้าง ใช้สัญลักษณ์เป็นรูปอวัยวะเพศชาย ส่วนโยนีคือ ตัวแทนของพระแม่อุมา ผู้เป็นศักติ ใช้สัญลักษณ์เป็นรูปอวัยวะเพศหญิง เมื่อศิวลึงค์มารวมกับโยนีจึงเป็นสัญลักษณ์แทนการก่อกำเนิดใหม่ ความอุดมสมบูรณ์ ในลัทธิไศวนิกายจะมีพิธีบูชาศิวลึงค์ ซึ่งถือเป็นตัวแทนของพระผู้เป็นเจ้าด้วยการสรงด้วยนมสด น้ำผึ้ง น้ำสะอาด เป็นต้น และประดับประดาด้วยวิญญะอันมีค่าและบุษปมาลาทั้งดงามและมีกลิ่นหอม น้ำที่โสรจสรงบนศิวลึงค์จะไหลลงมาตามท่อที่เรียกว่า “โสมสูตร” ที่มักแกะสลักเป็นรูปมกร สัตว์ในตำนานที่เชื่อว่าเป็นใหญ่ในห้วงมหาสมุทร คนเขมรโบราณเชื่อว่า น้ำที่ไหลออกมาจากท่อโสมสูตรนี้ คือน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ได้

ศิวลึงค์พร้อมฐานโยนี และท่อนโสมสูตร ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ได้มาจากปราสาทภูปราสาท บ้านน้ำโฆง ตำบลโฆง อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี โดยที่วัดเข้ด่อนเป็นผู้มอบให้

ปราสาทภูปราสาทเป็นศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์ ตั้งอยู่บริเวณทางขึ้นช่องอานม้า (ด้านชายแดนไทย - กัมพูชา) อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ปัจจุบันกรมศิลปากรได้บูรณะโบราณสถานแห่งนี้ให้กลับมามีสภาพสมบูรณ์อีกครั้ง

ภาพที่ ๙๒ ศิวลึงค์บนฐานโยนี ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๙๓ ท่อโสมสูตร ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

พระโกสัชนคุรุไวฑูรยประภาพระพุทธเจ้า (พุทธศตวรรษที่ ๑๘)

ข้อมูลจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี อธิบายว่า พระโกสัชนคุรุไวฑูรยประภาทรงเป็นพระพุทธเจ้าแห่งการรักษาพยาบาล ทรงปลดเปลื้องมนุษย์จากความทุกข์อันเกิดจากโรคทางกายและโรคทางใจ กล่าวว่า พระองค์ทรงเป็นเภสัชกรผู้เชี่ยวชาญจิตวิญญาณของมนุษย์ให้หลุดพ้นจากอวิชชามิฉณาภิฐิ ไปสู่โพธิมรรคและนิพพาน ด้วยพระมหาปณิธานที่ทรงตั้งไว้ระหว่างบำเพ็ญบารมี ๑๒ ประการ จึงเป็นที่นิยมนับถือมากที่สุดองค์หนึ่งในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

ประติมากรรมพระโกสัชนคุรุไวฑูรยประภาองค์นี้ทำจากหินทราย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พบที่ปราสาททามจาน (สมอ) อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นประติมากรรมลอยตัว สลักจากหินทราย รูปแบบศิลปะเขมรในประเทศไทย สวมมงกุฎมีเกบังหน้า ทรงกุดทล (ตุ้มหู) พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงถือ

วัชระ นุ่งผ้าสั้นสลักลายบาง ๆ ชัดสมาธิบนฐานบัวมีเดือยสำหรับเสียบบนฐาน จากรูปแบบทางประติมากรรม และข้อมูลที่ปรากฏในจารึกทำให้ทราบว่า ปราสาททามจานนี้เดิมน่าจะเป็นนอโรคยาศาล ที่สร้างขึ้นในสมัย พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๔๑ – ๑๗๖๐) หรือในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ประติมากรรมนี้ได้จากการขุดค้นเมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๑

ภาพที่ ๙๔ พระไภสัชยคุรุไวฑูรยประภา จากปราสาททามจาน
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม

ปราสาททามจาน หรือปราสาทบ้านสมอ ประกอบด้วยปราสาทประธานอยู่ตรงกลางสร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีบรรณาลัยอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ หันหน้าเข้าหาปราสาทประธาน มีกำแพงแก้วล้อมรอบตัวอาคาร มีโคปุระ หรือซุ้มประตูอยู่ทางด้านทิศตะวันออก มีบารายหรือสระน้ำขนาดใหญ่อยู่นอกกำแพง กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานชาติในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ และเล่มที่ ๙๙ ตอน ๑๓๐ วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๒๕ กำหนดพื้นที่โบราณสถานประมาณ ๔ ไร่ ๘๑ ตารางวา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๕๒ – ๒๕๕๕ ได้มีการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีพบโบราณวัตถุสำคัญ ๆ ได้แก่ ศิลาจารึก และรูปเคารพต่าง ๆ รวมทั้งบูรณะซ่อมแซมปราสาท และในปี พ.ศ. ๒๕๖๐ ได้มีการบูรณะปรังค์ประธานและปรับปรุงภูมิทัศน์อีกครั้ง

ภาพที่ ๙๕ ปราสาททามจาน หรือปราสาทบ้านสมอ อโรคยาศาลในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ชาญชัย คงเพียรธรรม

ภาพที่ ๙๖ สระน้ำข้างปราสาททามจาน ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ชาญชัย คงเพียรธรรม

พระรัตนตรัยมหายาน (พุทธศตวรรษที่ ๑๘)

พระรัตนตรัยมหายาน เป็นคติการบูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ที่ได้รับความนิยมสูงสุดในอาณาจักรเขมรโบราณในช่วงรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระรัตนตรัยมหายานประกอบไปด้วย ๑) พระไภสัชคุรุภาพพระพุทธเจ้า หรือพระพุทธเจ้าหมอยา ประทับนั่งขัดสมาธิอยู่ตรงกลาง มีพญานาคขดเป็นรัตนบัลลังก์และแผ่พังพานอยู่เหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า ๒) พระโพธิสัตว์ที่ประทับยืนอยู่ทางด้านขวามือของพระพุทธเจ้าคือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรปาง ๔ กร ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์แห่งความเมตตากรุณา

พระองค์ทรงทำหน้าที่คอยช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ (พระโพธิสัตว์องค์นี้เป็นองค์เดียวกันกับ “พระโพธิสัตว์กวนอิม” ของจีน ต่างกันตรงที่ของทางจีนเป็นเพศหญิง) และ ๓) พระโพธิสัตว์ที่ประทับยืน อยู่ทางด้านซ้ายมือของพระพุทธเจ้าคือ พระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ผู้เลิศด้วยปัญญา คติทางฝ่ายมหายานเชื่อว่า การบรรลุธรรมหรือเข้าถึงซึ่งความเป็นพระพุทธเจ้า (ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน) ได้นั้น จะต้องอาศัยความเมตตากรุณาและปัญญาเป็นเครื่องนำไปเหมือนปีกของนกทั้งสองข้างที่ช่วยทำให้นก บินไปได้ฉนั้น

พระรัตนตรัยมหายานที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานีมีจำนวน ๒ องค์ ซึ่งทั้ง ๒ องค์นี้ ทางพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ได้รับมอบจากนายกิตติกรณ์ อารังธัญสินชัย เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๙

ภาพที่ ๘๗ พระรัตนตรัยมหายาน (๑) ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

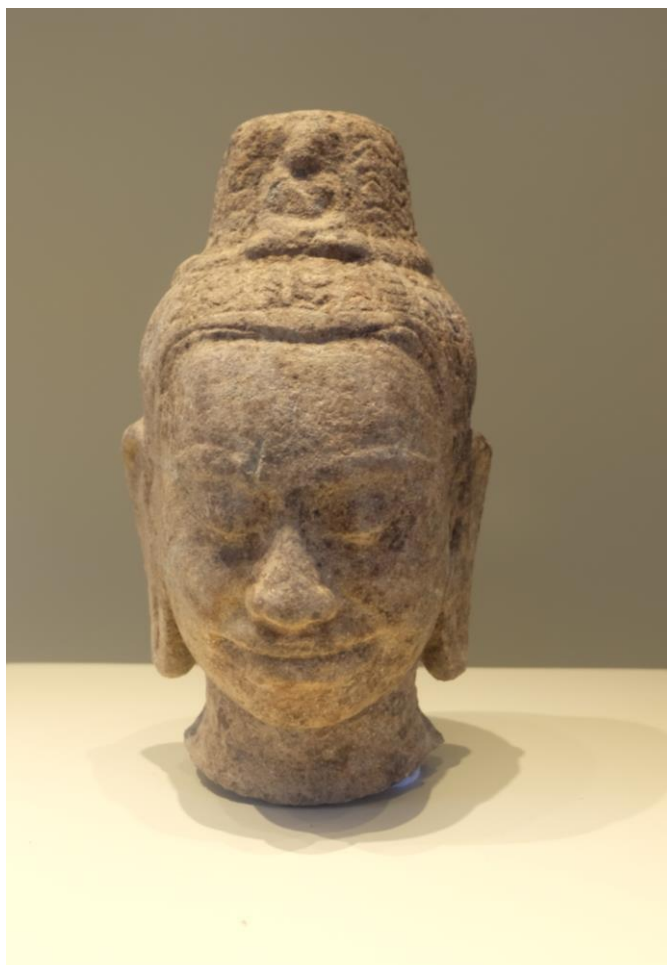
ภาพที่ ๙๘ พระรัตนตรัยมหายาน (๒) ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

พระพักตร์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะเขมรแบบบายน (พุทธศตวรรษที่ ๑๘)

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เป็นพระโพธิสัตว์ที่มีผู้เคารพศรัทธาเป็นจำนวนมาก พระองค์ทรงเป็น “พระธยานิโพธิสัตว์” หมายถึง พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเต็มขั้นแล้ว แต่ยังไม่ปรารถนาที่จะเข้าสู่พุทธภูมิ เนื่องจากทรงปรารถนาที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ในโลกที่ยังคงมีความทุกข์ พระองค์ทรงตัวแทนของความเมตตากรุณา ในศิลปะเขมรนิยมทำเป็นรูปบุคคล (บุรุษ) มุ่นมวยผม และตรงกลางมวยผมนั้นจะทำเป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิ (ในกรณีที่เป็นพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตย ในศิลปะเขมรจะประดิษฐานรูปเจดีย์ไว้ตรงกลางมวยผมบุคคลนั้น)

เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานีนี้ได้มาจากปราสาททามจาน อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งปราสาทหลังนี้คือ “อโรคยาศาล” (โรงพยาบาล) ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรเขมร (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘)

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงนับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน พระองค์ทรงเชื่อว่า พระองค์คือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่อยู่ในโลกมนุษย์ ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงโปรดให้สลักยอดปราสาทบายน ซึ่งเป็นศาสนสถานประจำพระนครให้เป็นรูปพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประหนึ่งว่าพระพักตร์นั้นคือพระพักตร์ของพระองค์ที่หันไปในทิศทั้ง ๔ เพื่อคอยดูแลทุกข์สุขของราษฎร การค้นพบประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโรงพยาบาล จึงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใด

ภาพที่ ๙๙ พระพักตร์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะเขมรแบบบายน
ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

พระพุทธรูปปางนาคปรกหินทราย (พุทธศตวรรษที่ ๑๘)

พระพุทธรูปปางนาคปรก ที่พบในศิลปะเขมรยึดโยงกับคติความเชื่อที่แตกต่างจากของไทย กล่าวคือ พระพุทธรูปปางนาคปรกของไทยเกี่ยวข้องกับพระพุทธประวัติ ในสัปดาห์ที่ ๖ ภายหลังจากการตรัสรู้ พระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิอยู่ใต้ต้นมุจลินท์ (ต้นจิก) ระหว่างนั้นได้เกิดลมพายุใหญ่ พญานาคมุจลินท์จึงเลื้อยขึ้นมาแผ่พังพานปรกพระเศียรของพระพุทธเจ้าเพื่อป้องกันพายุฝน เมื่อฝนหยุดตก พญานาค

จึงได้แปลงร่างเป็นชายหนุ่มมาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อฟังพระธรรมเทศนา จากเรื่องราวดังกล่าว กลายเป็นที่มาของพระพุทธรูปปางนาคปรก พระพุทธรูปประจำคนเกิดวันเสาร์

ส่วนพระพุทธรูปปางนาคปรกแบบเขมรที่สร้างขึ้นในช่วงเมืองพระนครนั้น เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ นิกายมหายาน พระพุทธรูปที่ปรากฏไม่ใช่พระพุทธรูปเจ้าสมณโคดม (พระพุทธรูปองค์ปัจจุบันในภัทรกัปนี้) หากแต่หมายถึง พระโกสัลยคุรุไวฑูรยประภา หรือพระพุทธรูปเจ้าหมอยา ซึ่งในประเทศเขมรสร้างประติมากรรม รูปเคารพแตกต่างจากประเทศอื่น ๆ ที่นับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน ไม่ว่าจะเป็นจีน เกาหลี หรือญี่ปุ่น คือแทนที่จะให้พระโกสัลยคุรุไวฑูรยประภาประทับอยู่บนดอกบัว กลับให้ประทับอยู่บนพญานาค ลักษณะดังกล่าวคือ “การผสมผสานความเชื่อทางศาสนา” (Religious syncretism) ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมที่บูชานาค (คนเขมรเชื่อว่าพญานาคเป็นบรรพบุรุษ ดังปรากฏตำนานการเกิดชนชาติเขมรเรื่อง “พระทอง นางนาค”) กับความเชื่อในศาสนาใหม่ที่รับไปจากอินเดียคือ ศาสนาพุทธนิกายมหายาน ด้วยเหตุนี้การกราบพระพุทธรูป ปางนาคปรกคือ การกราบพระพุทธรูป ซึ่งเป็นศาสนาของความเชื่อใหม่ และกราบพญานาคซึ่งเป็นบรรพบุรุษของตน (ชาญชัย คงเพ็ญธรรม, ๒๕๕๘ : ๓๗ – ๓๘)

พระพุทธรูปปางนาคปรก ที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี มีจำนวน ๒ องค์ องค์แรกทำจากหินทราย ศิลปะแบบบายน หน้าตักกว้าง ๑๔ เซนติเมตร ลักษณะที่สังเกตได้คือ พญานาคที่ปรกพระพุทธรูปองค์นี้หักพังไปเกือบหมดแล้ว ส่วนพระพุทธรูปปางนาคปรกอีกองค์หนึ่งอยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ พระพุทธรูปปางนาคปรกทั้ง ๒ องค์นี้ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ได้รับมอบจาก นายกิตติกรณธ์ อารังธัญสินชัย เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๙

ภาพที่ ๑๐๐ พระพุทธรูปปางนาคปรกหินทราย (๑) ถ่ายโดย คุณปิยนุช สิงห์แก้ว

ภาพที่ ๑๐๑ พระพุทธรูปขนาดปรกหินทราย (๒) ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

หินทรายสลักรูปบุคคลอุ้มไก่ (พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘)

หินทรายสลักรูปบุคคลอุ้มไก่ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในยุคหนึ่งที่อาจเลี้ยงไก่เพื่อ ๑) เป็นแหล่งอาหาร (เนื้อไก่ ไข่ไก่) หรือ ๒) อาจเลี้ยงเพื่อเป็นกีฬาพนันขันต่อ (ชนไก่) ซึ่งสมมติฐานที่ ๒ นั้นมีความเป็นไปได้สูงมาก เนื่องจากปรากฏหลักฐานคือภาพสลักที่ระบียงปราสาทบายน เป็นภาพบุคคลกำลังเล่นชนไก่กันอยู่ และเมื่อพิจารณาจากช่วงเวลาการสร้างปราสาทบายนกับโบราณวัตถุหินทรายสลักรูปบุคคลอุ้มไก่ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี แล้วจะพบว่าร่วมสมัยกัน โบราณวัตถุชิ้นนี้ นายกิตติกรณ์ อารังธัญสินชัย เป็นผู้มอบให้ เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๙

ภาพที่ ๑๐๒ หินทรายสลักรูปบุคคลอุ้มไก่ ถ่ายโดย คุณปิยะนุช สิงห์แก้ว

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า พิพิธภัณฑวัดสุปัฏนารามวรวิหาร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ได้เก็บรักษาโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมรไว้เป็นจำนวนมาก โบราณวัตถุเหล่านี้มีคุณค่าอย่างยิ่งทางด้านประวัติศาสตร์ เพราะได้บอกเล่าเรื่องราวความคิดความเชื่อของผู้คนในอดีต นอกจากนี้ คณะผู้จัดทำยังมองว่า โบราณวัตถุเหล่านี้ยังเป็นเสมือน “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่สามารถแปลงเป็น “มูลค่า” ได้อีกด้วย

บทที่ ๓

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

บทสรุป

ถึงแม้ว่าบริเวณชุมชนเมืองเก่าริมแม่น้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานี จะไม่พบแหล่งโบราณสถาน ที่แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของอารยธรรมเขมรตรงตาม “โจทย” ที่ทางมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีได้ให้ไว้ เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นเมืองที่ถือกำเนิดขึ้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และได้รับอิทธิพลจากล้านช้าง และสยาม ไม่ใช่เขมร หากแต่โบราณวัตถุอันล้ำค่าหลายชิ้นกลับได้รับการเก็บรักษาไว้ในบริเวณดังกล่าวคือที่ ๑) วัดสุปฏิญนารามวรวิหาร และ ๒) พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

วัดสุปฏิญนารามวรวิหาร พบโบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมร เช่น ศิลารจารึก วัดสุปฏิญนารามวรวิหาร หลักที่ ๑ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ นำมาจากถ้ำภูหมาโน อำเภอกงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ศิลารจารึกหลักนี้จารด้วยตัวอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต เนื้อหาของจารึกกล่าวถึงพระเจ้ามเหศวรมัน (เจ้าชายจิตรเสน) กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรเจนละ ทับหลังศิลปะ ภาราปริวัตร อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ ที่ดงาม นำมาจากโบราณสถานดอนชุมเงิน อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี เทวรูปพระคเณศ ทำจากหินทราย ศิลปะเขมรผสมผสานกับศิลปะแบบพื้นเมือง สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ นำมาจากวัดป่าพระพิฆเนศวร ตำบลกุดลาด อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเทวรูปองค์นี้กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ผู้ปกครองเมืองอุบลราชธานีในสมัยนั้นเป็นผู้นำมาถวายให้แก่วัด ชาวบ้านเชื่อกันว่า พระคเณศองค์นี้เป็นเทวรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์มาก เป็นต้น

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี เป็นอีกสถานที่หนึ่งที่เก็บรักษาโบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่เนื่องด้วยอารยธรรมเขมร เช่น เทวรูปอรรณาริศวร ทำจากหินทราย สันนิษฐานว่ามีอายุเก่าแก่ที่สุดในอุษาคเนย์ (หรืออาจเก่าแก่ที่สุดในโลกก็เป็นได้) เทวรูปพระคเณศ ศิลปะเกาะแกร์ หรือแปรรูป ทำจากหินทราย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เทวรูปองค์นี้นำมาจากอำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี ชาวบ้านเรียกเทวรูปองค์นี้ว่า “พระสีโห” ถือเป็นเทวรูปศักดิ์สิทธิ์ที่คนในพื้นที่ให้ความเคารพศรัทธาเป็นจำนวนมาก ประติมากรรมรูปสิงห์ ศิลปะแบบบาปวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ นำมาจากโบราณสถานดงเมืองเตย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ที่แต่เดิมเคยเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ นำมาจากปราสาทบ้านเบ็ญจ อำเภอทุ่งศรีอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ถือเป็นทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ที่มีความสมบูรณ์มากขึ้นหนึ่ง เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

จากการลงพื้นที่ภาคสนามของโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมดังกล่าว คณะผู้จัดทำมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะต่อวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร

จากการลงพื้นที่ภาคสนามพบว่า พิพิธภัณฑ์วัดสุปฏิญนารามวรวิหารจำเป็นต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์เข้าไปช่วยเหลือให้ความรู้ เนื่องจากเหตุผลดังนี้

๑) พิพิธภัณฑ์จัดแสดงโบราณวัตถุปะปนกับของที่ทำเลียนแบบ โดยที่โบราณวัตถุหลายชิ้นถูกวางกองอยู่บนพื้น โดยปราศจากการดูแลรักษา ในขณะที่ของซึ่งทำเลียนแบบนั้นกลับได้รับ “การให้คุณค่า” เช่น มีการจัดวางในตำแหน่งที่ดี มีป้ายเตือนว่าห้ามสัมผัส ห้ามถ่ายรูป เป็นต้น

๒) โบราณวัตถุหลายชิ้นขาดรายละเอียดที่จะเป็นข้อมูลให้แก่ผู้เข้าชม เช่น โบราณวัตถุชิ้น ๆ สร้างขึ้นเมื่อใด เป็นศิลปะแบบใด และค้นพบที่ใดก่อนที่จะนำมาเก็บรักษาไว้ ณ พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ ทำให้โบราณวัตถุเหล่านั้นไม่น่าสนใจ เพราะขาดเรื่องราว (story)

๓) การจัดแสดงโบราณวัตถุยังไม่เป็นระบบ ไม่มีการแบ่งกลุ่มโบราณวัตถุที่นำมาจัดแสดง เช่น แบ่งตามยุคสมัย เป็นโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุสมัยทวารวดี โบราณวัตถุสมัยเจนละ โบราณวัตถุสมัยเมืองพระนคร โบราณวัตถุสมัยล้านช้าง โบราณวัตถุสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

๔) การบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ยังไม่ดีพอ เช่น การเข้าชมต้องขออนุญาตจากเจ้าอาวาสเท่านั้น รวมทั้งขาดการประชาสัมพันธ์ทำให้พิพิธภัณฑ์ไม่เป็นที่รู้จัก (คนที่ไปวัดสุปัฏนารามวรวิหาร ส่วนใหญ่ไปเพื่อทำบุญ ไปให้อาหารปลา ไม่มีใครสนใจที่จะไปชมพิพิธภัณฑ์)

คณะทำงานเสนอว่า หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนควรลงให้ความช่วยเหลือ ดังนี้

๑) ควรลงให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับโบราณวัตถุแต่ละชิ้น รวมทั้งความรู้ในเรื่องการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์อย่างเป็นระบบ

๒) ควรให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น เช่น การจัดอบรมมัคคุเทศก์น้อย โดยให้เยาวชนที่อยู่ในชุมชนโดยรอบวัดสุปัฏนารามวรวิหาร หรือสามเณรของวัดสุปัฏนารามวรวิหารทำหน้าที่นำนักท่องเที่ยวเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ การที่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมย่อมช่วยทำให้การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมนี้เป็นไปอย่างยั่งยืน

ภาพที่ ๑๐๓ ภาพสลักนารายณ์ทรงสุบรรณที่ทำเลียนแบบโบราณวัตถุ
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ขาญชัย คงเพียรธรรม

ภาพที่ ๑๐๔ ทับหลังวิษณุอนันตศायินปัทมนาภะ ที่ทำเลียนแบบโบราณวัตถุ
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ขาญชัย คงเพียรธรรม

ภาพที่ ๑๐๕ เทวรูปพระคเณศที่ทำเลียนแบบโบราณวัตถุ
ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ขาญชัย คงเพียรธรรม

ภาพที่ ๑๐๖ บันแถลง หรือกลีบขนุน ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ขาญชัย คงเพียรธรรม

ภาพที่ ๑๐๗ ชิ้นส่วนของโบราณวัตถุรูปบุคคล ถ่ายโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ชานูชัย คงเพียรธรรม

ข้อเสนอแนะต่อพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

คณะทำงานเห็นว่า พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ซึ่งเป็นหน่วยงานสำคัญที่มีหน้าที่ดูแลรักษาโบราณวัตถุ อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ควรปฏิบัติดังนี้

๑) การนำเสนอข้อมูลรายละเอียดของโบราณวัตถุหลายชิ้นพบว่า มีลักษณะลักลั่นไม่ตรงกัน เช่น ในห้องแนะนำ (ห้องนิทรรศการห้องที่ ๑) ได้ให้รายละเอียดของโบราณวัตถุชิ้นเอกคือ พระคเณศหินทรายที่ได้มาจากปราสาทภูปราสาทว่า มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ขณะที่ในส่วนของข้อมูลที่อยู่ด้านหน้าโบราณวัตถุชิ้นดังกล่าวกลับระบุว่า มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ข้อมูลดังกล่าวอาจทำให้ผู้ชมสับสนได้

๒) ข้อมูลเว็บไซต์ของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ควรปรับปรุงให้มีความทันสมัย และน่าสนใจอยู่เสมอ เช่น ข้อมูลที่กล่าวถึงโบราณวัตถุที่จัดแสดง โบราณวัตถุบางชิ้นมีอยู่ในเว็บไซต์ แต่ไม่มีจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ เช่น เศียรประติมากรรมรูปบุคคลทั้งบุรุษและสตรี ศิลปะเขมรที่กล่าวว่าจัดแสดงอยู่ที่ห้องจัดแสดงที่ ๕ นั้นก็ไม่พบ อีกทั้งปัจจุบันห้องจัดแสดงที่ ๕ ก็เป็นห้องที่จัดแสดงยุคก่อนประวัติศาสตร์ (ภาชนะดินเผา) แสดงว่าข้อมูลไม่มีการปรับปรุงเลย นอกจากนี้เว็บไซต์ยังกล่าวถึงโบราณวัตถุชิ้นต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ชิ้นเอก ๘ ชิ้นที่กล่าวข้างต้น จึงทำให้ขาดความน่าสนใจ

ข้อเสนอแนะต่อจังหวัดอุบลราชธานี

คณะทำงานเห็นว่า ทางจังหวัดอุบลราชธานี ควรมีส่วนสำคัญในการพัฒนาต่อยอด เพื่อแปลง “ทุนวัฒนธรรม” ให้เป็น “มูลค่า” ดังนี้

๑) ทางจังหวัดควรให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ เพื่อขับเคลื่อนให้พิพิธภัณฑ์เกิดการพัฒนาทั้งในด้านอาคารสถานที่ บุคลากร รวมทั้งการประชาสัมพันธ์

๒) ทางจังหวัดควรสร้าง “ภาพแทน” (representation) ของ พระเจ้าศรีมเหศวรมัน (เจ้าชายจิตรเสน) พระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรเจนละ และประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่รู้จัก ในฐานะบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เมื่อพระเจ้าศรีมเหศวรมันเป็นที่รู้จัก ย่อมทำให้ “โบราณวัตถุ” ที่เกี่ยวเนื่องด้วยอารยธรรมเขมร ได้รับความสนใจตามไปด้วย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

เกียรติขจร ชัยเอียร. “ทฤษฎี” ปราสาทนครวัด การประเมินค่าทางสถาปัตยกรรม. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๕๙.

จิรัสสา คชาชีวะ. พระพิฆเนศวร คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวรที่พบในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๗.

ชาญชัย คงเพียรธรรม. งานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์สัญลักษณ์สัตว์ในวัฒนธรรมเขมร : การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ๒๕๕๘.
เทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. เขมรสามยุค. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๖.

ทรงสมัย สุทธิธรรม. ย้อนรอยเจเนละ. กรุงเทพฯ : ไพลิน, ๒๕๕๓.

ธิดา สารยา. เมืองอุบล : ธานีแห่งราชะ ศรีสง่าแห่งไพรพทุกข์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๖.

บุญยงค์ เกศเทศ. วัฒนธรรมเผ่าพันธุ์มนุษย์. มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑.

บุญเรือง คัชมาย์. กลุ่มปราสาทตาเมือน. สุรินทร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๕๑.

บำเพ็ญ ณ อุบล. เล่าเรื่อง...เมืองอุบล. พิมพ์ครั้งที่ 2. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ๒๕๕๗.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี. อุบลราชธานี : อุบลกิจออฟเซตการพิมพ์, ๒๕๕๒.

ไพรัตน์ สูงกิจบูลย์. ตามเสด็จเขมร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อติตตา, ๒๕๕๕.

มยุรี วีระประเสริฐ. “ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขป” ใน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. ๒๑๕ - ๒๔๔. สว่าง เลิศฤทธิ์ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๕.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. หนังสือที่ระลึกพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทรวิโรฒ พุทธศักราช ๒๕๖๒ ณ วัดสุปฏิญนารามวรวิหาร. กรุงเทพฯ : สันติศิริการพิมพ์, ๒๕๖๒.

เมธี เมธาสิทธิ สุขสำเร็จ. ชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร และอำนาจเจริญ. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ๒๕๕๗.

ยอร์ช เซเดส์ ผู้แต่ง, ปราณี วงษ์เทศ ผู้แปล. เมืองพระนคร นครวัด นครธม. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๖.

ระลึก ธานี และคณะ. ๒๒๒ ปี อุบลราชธานี. อุบลราชธานี : องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี, ๒๕๕๗.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และศานติ ภักดีคำ. ศิลปะเขมร. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๗.

วรรณพรรณ เฟรนซ์. **ศรัทธาเรศวร ศิลปกรรม และประติมานวิทยาที่ปราสาทวัดพู**. อุบลราชธานี :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ๒๕๖๒.

สมศรี ชัยวนิชยา และเหมวรรณ เหมะนัค. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๖๐. ทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานงบประมาณประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๑, ม.ป.ท., ๒๕๕๖.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง อินเดีย, ลังกา, ขวา, จาม, ขอม, พม่า, ลาว**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๖.

_____. **ศิลปะขอม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๙.

อภินันท์ สงเคราะห์. “จารึกพระเจ้ามเหศวรธรรม : ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์อีสานใต้สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๗ (มรดกความทรงจำแห่งจังหวัดอุบลราชธานี)” ใน **๑๐๐ เอกสารสำคัญ สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทยลำดับที่ ๑๒. ๕ - ๓๘**. อรพินท์ คำสอน และธิษณา วีระเกียรติสุนทร บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภารพิมพ์, ๒๕๕๔.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. **ทิพนินยจากปราสาทหิน**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๕.

ภาษาต่างประเทศ

Stutley, M.. **The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography**. London, Boston, Melbourne, and Henley : Routledge & Kegan Paul, 1985.

กรีก อ. **ประติมานวิทยา ภาคที่ ๑ - ๒**. กรุงเทพฯ : เสด็จมรรษั, ๒๕๕๗.

ร่องรอยของอารยธรรมเขมร
ในจังหวัดอุบลราชธานี